Al Liamm

NIVERENN 64
Gwengolo - Here 1957

MOULADURIOU AL LIAMM

AN ANTEKRIST
gant Tangi Malmanche .. 320 ha 180 lur

AR SPONTAILH
gant Jarl Priel ..... 480 ha 350 lur

AQUIS SUBMERSUS
gant Storm, tr. P. Denez .. 280 ha 150 lur

KLENVED AN TOGN
gant Jarl Priel ..... 150 ha 100 lur

GAOVAN HAG AN DEN GWER
danevell gozh gant R. Hemon .. 50 lur

AR C'HORF DINDAN DREID VA
Zad-KOZH, romant polis
gant R. Hemon ..... 50 lur

BISOUSIG KAZH AN TEVENN
danevell gant Abeozen ..... 150 lur

BARZHAZ, 100 barzhoneg berr etre
1350 ha 1950 ..... 400 lur

BARZHONEGOU
gant Kerverziou ..... 400 ha 600 lur

COURS Elémentaire de BRETON
gant R. Hemon ..... 380 lur

MERC'HIG AR ROZENN
gant Andersen ..... 150 lur

AL LIAMM

NIVERENN 64

Gwengolo - Here 1957

13vet Bloavezh

TAOLENN

Ar C'hemenerez ag ar Prinç Dauphin, *Dastumad Pennwern* 3

Dibradan, *gant Abanna* 5

Diwezh-Sizhun, *gant Jakez Konan* 6

Ar Bastard, *gant Fañch Elies* 14

C'hoari-sac'h, *gant Youenn Olier* 25

Arzhela Vras, *gant Jorj Le Cler* 30

Eñvorennoù Yaouankiz, *gant Roparz Hemon* 35

Prederiadennoù e sigur un nebeut skrivagnerion vrezhonek, *gant Youenn Olier* 46

Hortus Mangarevensis, *gant Remont Jestin* 52

Kudenn ar 6 kontelezh, *gant A. Heussaff* 58

Al Levrioù 62

Notennoù 68

Pajenn ar re Yaouank 77

Pep gwir miret strizh

AR C'HEMENEREZ AG AR PRINC DAUPHIN

Debonchour deoc'h, kemenerez,
Dond a rafferc'h da griat dam palez.
Na da griat ar lien fin
D' ober rochedou dan Dauphin ?
— Me n' en don ked kerkouls desket
Evit griad da Dauphinet ;
Me ne c'hrian nemet dar gommun.

Ar Prinç Dauphin a lavare
Er gher, de vam, pa errue :

— Na nen dè ket kerkouls desket
Evit gria da Dauphinet ;
Mes ne c'hri nemet dar gommun.

Kid o unan beteg eni.
Na kredo ked o refusi.

— Debonchour dec'h, kemenerez,
Meurbet e zoc'h gloriusez (bis)
Ne deufec'h ked da gria dam palez,
Na da gria lien moan,
Dam mab Dauphin a din va unan
Ma ne griet nemet dar gommun.

— Ked tu dar gher eb servi mad
Da prepar ar plaç da griat.

Ar prinç Dauphin a pourmene
Deus an eil pen kamb da ghile ;
Ar kemenerez eo a ouele ;
Ar prinç Dauphin e remerke.
— Me n'en don ked kerkouls desket
Evit gria da Dauphinet.
Me ne grian nemet dar gommun.

— Kemenerez, din leverit
Na perag eta na voelit ?

— Me nen don kerkouls desket
Evit gria da Dauphinet ;
Me ne grian nemet dar gommun.

— Kemenerez, din livirit
Peghement ar bloas a touchit ?
— Me ne touchan ket a leve
Nemet ma zri gwennek bemde,
Beva gato gant graç Doue
Deus an eil ti mad de guile.
Me ne grian nemet dar gommun.

— Domaeh eo na touchit ked a leve ;
Kapabl eoc'h da eureuji eur Roue
Nag a reoc'h tu gant graç Doue.

Ar kemenerez zo sortiet ;
Ar prinç Dauphin zo bet klanvet
Gant klinvet an amouroustet.
Ar prinç Dauphin a lavare
Dar gher de vam eun de a we :
Klaskit ar beleg dam noui
Pe ar kemenerez dam eureuji.

Dastumad PENNWERN,
lev. 91, p. 18-20.

DIBRADAN

gant ABANNA

'Mañ o c'hoarzhin, te glev, Gwion,
an evn e gor war da galon :

— Perak pediñ diouzh ar mintin,
peogwir fenozh e tibedin ?

'Maint o c'hoarzhin, da nestud holl
stabil o zreid en o c'helc'h heol :

— An den santel, sellit 'ta piv,
kilhet ouzh lein run ar joaioù !

Ma chaoken c'hwerv a leizh genou.

Ha te zo deut, a gwin,
d' am laouenaat, liñvadennour,
pouezer lañsoù, kentel d' am gwad,
brout ez poutailh liv d'ar skorn mor,
ha darc'hav d' ar strad
radell atredaouek va buhez,
ha me skañv koulz hag an heol
gant un troad e pep kelc'h bev,
ha me war sav e-tal Doue
va breur, va c'hariad, va c'hile,
en ur zic'hargadenniñ,
a gwin !

DIWEZH-SIZHUN

GANT

JAKEZ KONAN

Echuiñ a reas Tangi ar Maobihan kribat e vlev gell-kistin en ur vouskanañ. Sellout a reas c'hoazh ur wech ouzh e benn er melezour. Eeun ar rann ha peg-mat ar blev a-us d' e zivskouarn. Diouzh ar c'hentañ. Prest ha fresk. E bakad *Player's* a gemeras eus godellig e roched hag e tanas ur sigaretenn gant e zirenn RONSON. Daou vomm moged a daolas war-du lein e gambr en ur zamserriñ e zaoulagad glas hag ez eas d' ar prenestr. Eno, harpet war e vrusk, e sellas ouzh monedone ar c'hirri-dre-dan war Voulouard Sant Jozeb en darn hent a dizhe gwelout etre an div wezenn skav-gwrac'h o kreskiñ er riblenn dirak an ti.

Foe domm a save diwar ar straed goude na oa nemet nav eur diouzh ar beure, ar pezh na oa ket souezhus e miz Mezheven e Krec'h-ar-Roue. Er sadorn-se avat ne rae Tangi nemeur a van ouzh an tommder paneogwir ne laboure ket ; en eneb, diougan amzer vrav a-benn an diwezh-sizhun a lakae ur c'hoant-bevañ kreñvoc'h en e galon.

Hogen dizale ne welas mui an traoù a dremene dirazañ. Ar skav-gwrac'h a yeas d' un torkad gwez-tilh o waskediñ, du-hont, e Bro-Dreger, un tiig goloet a deol ruz. Ur c'harrhent a ziskenne betek ar wazh-dour, he zreuze war ur pontig e-kichen ar stank. Goude-se e krape gant an dosenn, ambrouget gant daou gleuziad lann, ha diwar ar c'hrec'h, en tu all d' ar c'hoad pin, e weled ar mor.

Yudadenn ur c'harr-polis o hastañ dre douez ar gweturioù all a dennas Tangi eus e huñvreadenn. Sonnaat a reas e gorf ha frotañ e zaouilin lakaet tener gant barlenn rust ar prenestr. Kuitaat a reas e gambr hag eñ d' an traoñ gouestadik gant an daou estajad derezioù.

War-du ar c'hornog e valeas bete Bali al Liorzh. Eno e korn ar Boulouard hag ar Vali edo Loeiz Kerdilez o chom. Mar befe e geneil er gêr e c'hellfent o-daou tremen o devezh a-gevret. Siwazh ne oa roud ebet eus Loeiz er beure-se en e lojeiz. Kerse gant Tangi hag eñ da vonet d' ur « Snack Bar » ha da c'houlenn ur c'hoka-kola. Evet gantañ an died skornet e tennas seizh gwenneg arem eus e c'hodell, o lakaas war an daol-evañ hag ez eas er-maez. En em gavout a reas adarre war ar riblenn-straed tomm-goret. Un toullad Yuzevion varvek a oa, dres d' an ampoent, o chaokat *yiddisch* e-kichen dor ar « Snack Bar », fiñvoù bras ganto da harpañ o c'homzoù. Tec'hout a reas Tangi diouto ha skeiñ davet ar c'hreisteiz. Chom a reas a-sav el Liorzh Jeanne-Mance.

En tu Reter d' ar Vali e oa tachennoù-c'hoari ha tennisennoù ; en tu Kornog en em lede glazennoù ec'hon etre ar straed ha tor ar Menez. Arvestiñ a reas Tangi un nebeud munutennoù ouzh paotred yaouank o c'hoari pellenn-vazh. Re zivuhez avat e kave bepred an diduamant-se evit sellout pell amzer outañ. Treiñ a reas prestik e gein d' ar c'hoarierion, treuziñ an hent ha monet da c'hourvez war ar geot ouzh troad ar Menez e brizh-heol ur skavenn-wrac'h uhel. A-barzh nemeur e voe dedennet e selloù gant ur voualc'h askellet-ruz o nijata eus an eil skourr d' egile en ur zistagañ stañs-ha-stañs he sutelladenn verr glemmus ken na voe kaset kuit gant ur gwiñver louet en em daolet diwar ur wezenn all hag o tiskenn a-daoladoù a-hed ar c'hef betek ar c'hlazenn. Teir c'hammed bennak diouzh Tangi edo al loenig bremañ. Sevel a reas ar paotr en e goazez hogen ne dec'has ket ar gwiñver. Kregiñ a reas d' ober lammoùigoù en-dro d' an den ha bep tro ma chome a-sav e sonnae e lost blevet-hir a-us d' e gein. sellout a rae pif ouzh Tangi ha pa voe nesaet war-hed un troatad diouzh gar hemañ ez azezas war e revrig evel ur c'hi oc'h ober chiboudig. Hogen pa welas na oa ket troet Tangi da reiñ kraoñ dezhañ e-giz ma ra kustum ar valeerion all e tec'has a-lammoù davet kef ar wezenn. Krapat a reas primik ha gwevn enni hag oc'h en em strinkañ a skourr da skourr e steuzias en oabl an delioù glas.

Gant an tommder o kreskiñ bep ma tostae da greiz an deiz en em sile un doare faezder en izili Tangi. En em astenn a reas adarre war ar geot. Tamm-ha-tamm e kouezhas ar c'housked warnezhañ. Sorenniñ a reas e-pad un eurvezh

bennak ken na zeuas an heol o treiñ d' e zihunañ gant e vannou grizias.

Badaouinet e oa ar paotr. Ur momed e voe kent gellout sevel en e sav, ober un adkribat d' e vlev ha distagañ diouzh e zilhad geotennoù ha bleñchoùigoù kras peget outo. Neuze e sellas ouzh e eurier-brec'h : unnek eur hanter anezhi. Re ziwezhat avat evit monet d' e ostaleri voas. Poent e oa klask merenn koulskoude. Kemer a reas ar Straed Rachel en ur glask an disheol dre ma kerzhe. Ur pennad e valeas ken n' en devoe tremenet ar ranngêriad slavat. Termal a reas dirak un ti-debriñ gresian hogen derc'hel da vonet a voe gwell gantañ. Ha setu ma tegouezhas, en tu all d' ar Straed Sant Denez a-geñver d' un ti sineat. Ur pezh skritell a-dribilh a-hed an talbenn a zouge un anv iskis : HO SAI KAI, ha dindanañ e saozneg : CHINESE FOOD (boued sineat).

Ha Tangi e-barzh. Diwar an enlouc'had kentañ e plijas al lec'h dezhañ. Ar wrezkompezerez a zalc'he fresk aer ar sal e-lec'h ma hañvale an traoù holl bezañ naet-glan. Briz-c'houloù flour taolet gant klogorennoù-tredan damguzhet e leternioù sineat, ouzh ar mogerioù taolennoù e doare mistrik ar Sav-Heol, ur pikol aerouant ruz livet war lodenn uhelañ moger ar penn pellañ, ur sonerezh iskis damvouget ha strewet gant un uhelgomzer kuzhet el lein, an traoù-se holl a roe un aergelc'h divoas d' al lec'h.

Ur Sinead, feson ur c'hrennard warnañ, ha div blac'h yaouank eus kêr a oa o servijiñ an dud. Ha Tangi d' azezañ ouzh un daol vihan diberc'henn e-kichen ur fals-oaled ma oa plant dianav dezhañ o kreskiñ e podoù priaj reterel war ar vantell anezhi. War an daol, tostik da voestig ar servieden-noù-paper e oa ur werennad dour skornet. Hec'h evañ a reas hep distekiñ e ziweuz diouti gant ar sec'hed en devoa.

— « Petra a gemerot-hu ? » eme ur vouezh e galleg en e gichen.

Ne voe ket ar paotr evit herzhel ouzh e gorf d' ober ul lammig hep gouzout dezhañ. Ken sioul e oa nesaet ar vatezh outañ a-dreñv e gein ma n' en devoa ket he c'hlevet o tonet. Dilavar e chomas ur momedig.

— « Degasit din daou *eggroll,* » emezañ en diwezh, « ha *chop suey* goude-se. »

Sellout a rae ouzh ar plac'h o skrivañ e urzhiad war an notennig. Komzet he devoa e galleg ha koulskoude an nebeud gerioù distaget ganti ne sonent ket evel galleg Krec'h-ar-Roue. Dre he dremm, dre he c'horf, dre he neuz ivez e oa dishañval

diouzh ar C'hanadianezed. E gwirionez, ha pa ne vije ket bet eus ar vro, netra souezhus. E Krec'h-ar-Roue e c'heller kejañ gant pep gouenn ha gant pep yezh. Marteze a-walc'h ne oa-hi nemet ur plac'h diwar du Lenn Sant-Yann, du-hont en Hanternoz e-lec'h m' eo fraesoc'h distagadur ar galleg. Bet e oa Loeiz Kerdilez o labourat war chaoser ur vilin-dredan ramzel a saved eno. Plijet e oa bet dezhañ tud an tolead-se hag o doare da gomz o yezh.

Debret e veuzioù gant Tangi e teuas ar plac'h en-dro da c'houlenn digantañ petra en divije da zibenn-pred, hag-eñ en divije te sineat pe gafe pe un dra bennak all ouzhpenn. E-keit ha ma komze e selle ar paotr yaouank pishoc'h outi. Goulenn a reas un tamm tartezenn-lus ha kafe. Hag ar vatezh kuit.

Ar wech kentañ e oa da Dangi abaoe m' edo er C'hanada, degouezhout gant ur plac'h ken plijus he gwelout ha ken hoalus.

— « En dro-mañ, » a soñje-eñ, « e toufen a-walc'h n' eo ket eus ar vro-mañ. Nag he doare-komz nag he stumm nen int ac'hanen. »

E gwir, kement ger bet distaget ganti dirazañ ez ae d' e greiz ar sonerezh anezho evel ken lies a notennoù sklintin o kavout heklev ennañ. Pa zegasas-hi e dartezenn hag e gafe dezhañ, ne voe mui evit stourm.

— « Dimezell, » a c'houlennas war-eeun diganti, « ne gredan ket e vijec'h bet ganet en tu-mañ d' ar mor bras, kuita ? »

— « C'hwi n' oc'h ket ivez, » emezi en ur vinc'hoarzhin. « Hen gwelet em eus diouzhtu. »

— « Nann, n' on ket, gwir eo. Met n' hoc'h eus ket respontet d' am goulenn fraezh a-walc'h. Eus pelec'h ez oc'h-hu 'ta ? »

Minc'hoarzhin a rae ar vatezh atav, o tiskouez div regennad dent gwenn yac'h.

— « N' eus nemet c'hwec'h miz-so emaon er C'hanada. Eus Pariz e teuan. »

— « Eus Pariz ? »

Santout a reas Tangi evel pa rannje un dra bennak en e greiz. N' eo ket eus se eo e oa en-gortoz. Hañvalout a rae dezhañ na oa mui an daoulagad sklaer, an dremm goant hag ar pennad blev gell na ken sklaer, na ken koant, na ken gell.

— « Ya, » a gendalc'has-hi, ar mousc'hoarzh dudius o skediñ bepred war he min, « eus Pariz eo e teuan ! N' on ket

ac'hano evat ! E-pad daou vloaz ez on bet o labourat eno, met n' en em blijen ket kaer. »

Diwanañ a rae ar goanag adarre e spered Tangi.

— « Hag e pelec'h edoc'h o vevañ a-raok da se ? » emezañ.

— « O, » a eilgerias-hi, » genidik on eus ur barrez diwar ar maez ha n' anavezit ket, sur-mat. »

— « Lavarit atav ! »

— « Eus Gwerliskin, er c'hreisteiz da Vontroulez e Breizh. »

— « N' anavezan ket Gwerliskin, me ? Gran avat, gran, va Doue ! Kamaradoù am eus eno ha me va-unan a zo eus Plistin ! »

Lammet e vije a-walc'h diwar e gador da bokat dezhi evel ma poker da unan kar e vezer chomet pell hep e welout, teir gwech hervez ar c'hiz kelt.

— « Ha pe anv ez oc'h-hu ? » emezañ e brezhoneg.

— « Sandrina Wegan, » a respontas, seder he dremm ivez.

— « Ha me eo Tangi ar Maobihan va anv. »

Ha goude ur paouezig o vousc'hoarzhin an eil ouzh egile dre o bam, e taolas Tangi, berv ennañ :

— « Ac'hanta, Sandrina, mar kirit e kinnigin un dra deoc'h ? »

— « Petra a c'hallfec'h kinnig din ? »

— « Warc'hoazh emañ ar sul. Ne labourit ket d' ar sul, eo ? »

— « O nann, » emezi. « Start a-walc'h e vez va labour war ar sizhun hag ezhomm am eus eus va devezh-sul da ziskuizhañ. »

— « Hen kompren a ran aes, » a gendonias Tangi, stad ennañ. « Neuze, ha donet a rafec'h da bourmen ganin warc'hoazh ? »

Chom a reas Sandrina d' en soñjal ur pennadig, dilavar.

— « E sell on, » a zalc'has Tangi, « da vonet da Gab-Sklaer. Ur valeadenn vrav eo, gwelout a reot. Al lenn, ar bigi-dre-lien, ar gwelaned... »

— « N' ouzon ket hag-eñ e c'hellin, » a droc'has ar plac'h yaouank. « A-vec'h hoc'h anavezan ! »

— « Selaouit 'ta, Sandrina, » eme ar paotr, leun a c'hred, « warc'hoazh ar beure da unnek eur hanter e vezin ouzh ho kortoz e Porzh ar *Provincial Transport*, war Straed Dorchester. Da greisteiz ha kard e vezimp hu-hont war ribl an dour. »

Sellout a rae e daoulagad Sandrina a oa hogozik ken bras

hag eñ, mistr ha plijus en he gwiskamant-matezh gwenn bevennet a c'hlas-gwer. Ne vousc'hoarzhe ket homañ ken ; ez-anat edo etre daou soñj.

— « Va sourpren hoc'h eus graet, » a vouskomzas-hi a-benn an diwezh.

— Gwelloc'h ur sourpren eget ur sorc'henn, n'eo ket gwir ? » eme Dangi. « Alo, kontañ a ran warnoc'h. N'ankouait ket : da unnek eur hanter e vezin ouzh ho kedal. Donet a reot, kuita ? »

Astenn a reas e zorn dezhi.

— « Ya, monet a rin, Tangi, » a respontas en ur reiñ he dorn dezhañ ivez.

— « Kenavo warc'hoazh, Sandrina. »

— « Ken warc'hoazh ! »

◆

Nebeut a dud a oa o kerzhout dre Straed Dorchester d'ar sul-beure-se ha nebeut a zarempred gant ar gweturioù. Ken kaer e oa an amzer hag en derc'hent. Dirak Porzh ar *Provinvial Transport* edo Tangi o vonet hag o tonet war ar riblenn. Tostaat a rae da unnek eur hanter ha Sandrina ebet war wel. Sellout a rae pizh ouzh kement *bus*-kêr a chome a-sav e-kichen penn-linenn ar c'hirri-diavaez, gant ar spi e tiskennje ar plac'h yaouank e-maez unan anezho.

E-pad ur pennad e voe dalc'het e evezh gant ur vandennad touristed amerikan kroc'henet-du o tiflukañ eus tor lufrus ur c'harr daou-estajek eus Linenn ar *Grey-Hound,* dirak savadur ramzel al *Laurentian Hotel.*

A-greiz-holl e klevas an uhelgomzer o c'hervel ar veajourion war-du Kab-Sklaer. Teurel a reas selloù enkrezet en daou du ar straed, o klask ur wech c'hoazh an hini edo o c'hortoz. N'en em ziskoueze neblec'h avat. Neuze e komprenas na zeuje-hi ket ha leuniet e voe e galon a c'hwervoni. Desped ha droug a savas ennañ hogen dizale ez eas an trivliadoù-se d'un doare hirnezh. En em lakaat a reas da gerzhout war-eeun davet an Hanternoz dre ar straedoù a gave dirazañ. Bale a rae hag eñ diseblant ouzh an dud hag ouzh an traoù, kollet en e breder, e gorf ouzh e gas evel ur mekanik pellvleniet, aet e spered eus ul lec'h na glote ket outañ.

War-bouez kerzhout e tegouezhas ouzh troad ar Menez. Hep gouzout dezhañ e stagas da grapat gant an hent a bign

a-gammigell dindan an gwez derv ha skav-gwrac'h betek al lein.

Nebeut a dud a oa pan erruas war-laez. Amañ ha ahont e oa tiegezhadoù, amourouzion, paotred ha merc'hed yaouank a-dorkadoù o tebriñ o merenn war ar geot en disheol. Hogen war al leurenn, dirak ostaleri ar Menez ne oa ket un den. Monet a reas Tangi da harpañ war ar garridoù. Dindanañ en em zisplege gwez glas tor ar grec'henn ha toennoù kêr betek ar stêr Sant-Laorañs. Er pellder e tamweled menezioù Sant-Hilari, moged un traen o redek daveto.

Ar pezh a wele Tangi avat e oa parkeier en-dro dezho kleuzioù goloet a lann pe a dargosoù derv ha dindano an tornaod, ar c'herreg hag ar mor. Kavout a rae dezhañ klevout c'hwez ar bezin o tonet betek ennañ evel da zeiz ar morad bras pan ae da ormela d' ar Roc'h-Du gant e vreur Gwion.

A-sav-taol e santas un dorn o kregiñ en e vrec'h kleiz.

— « O Tangi ! Amañ e oas ? Ne vezez ket gwelet ken, mab ! »

Edo e geneil Loeiz Kerdilez en e gichen.

— « Na te ivez, » emezañ en ur stardañ dorn e vignon. « Dec'h ar beure ne oas ket er gêr pan on bet ouzh da glask ! »

— « Dec'h em eus ranket labourat, » a zisplegas Loeiz.

Harpet e oa Tangi adarre war ar garridoù evel pa ne raje mui van a netra. Fellout a reas gant Loeiz monet war e vrusk en e gichen. Ne chomas ket pell amzer :

— « Tomm spontus eo amañ, » emezañ.

— « Ya, » a gouzantas egile hep klask monet ac'hano.

— « N' out ket gwall gaozeüs hiziv ! Petra a c'hoarvez dit ? »

Distreiñ a reas Tangi d' e gaout.

— « Loeiz, » a lavaras, « 'm eus aon ez an da vonet d' ober un tamm tro da Vreizh. »

Sellout a reas e geneil outañ ur momed, souezhet-mik gant un anzav ken dic'hortoz.

— « Kleñved ar gêr, Tangi ? » a atersas-eñ.

Tangi ne eilgerias grik.

— « Pe ar c'hoant-dimeziñ, mabig ? » a gendalc'has-eñ damc'hoarzhus.

Respont ebet adarre. Ne gredas mui Loeiz goulenn hiroc'h digantañ. Tennañ a reas e bakad sigaretennoù eus e c'hodell :

— « Bez' ez po unan ? » a ginnigas.

Butuniñ a rejont ur pennad, dilavar o-daou, ha neuze monet da c'hourvez en disheol ar gwez-derv.

Kanada, Krec'h-ar-Roue, 12-7-1957.

Krec'h-ar-Roue = **Montréal.**
Kab-Sklaer = **Pointe-Claire.**
Diwezh-sizhun = **Week-end.**

AR BASTARD

gant

FANCH ELIES

Gouloù morlivet ur beure Genver a bare war vogerioù gwenn-razet ar gell, labezet a bikoù kaoc'h kelien. Graet oa e dro gant paotr ar c'hafe hag ar bara. Peoc'h bremañ betek war-dro dek eur hanter, koulz soubenn ar c'haol pe ar c'harotez pe an irvin pe n' oun dare petra.

Daou zevezh endeo ma n' edont mui nemet daou en o c'hell. N' oant ket inouet e-giz-se, tamm ebet. Kamaladed oant deut da vezañ, dezho meur a venoz heñvel ha, dre m' oa Erwan kozh a-walc'h da vezañ tad Ronan, n' oa nemet aesoc'h a se un emglev padus etrezo. Hogen en ur gell e ranker bezañ pe unan pe dri. Sed aze ar reolenn. D' al lun a-raok oa bet kaset d' an ospital ar maltouter, klañv e skevent. N' o doa ket keuz da hennezh. Un torr-revr an den-se gant e spered bihan, e lorc'h diot hag e c'halleg treuflez. Dalc'hmat gantañ an hevelep randonerezh :

— Pemzek vloaz servij er « marine » hag ober din bremañ ur seurt dismegañs !

Nag Erwan na Ronan ne gave dezho bezañ bet dismegañset en deiz ma voent kaset d' an toull-mañ. Evel-se eo red ar vuhez en amzer-vremañ. Plantet e vezit en toull gant ar re n' o deus ket an hevelep menozioù ganeoc'h, pa zeuont war-c'horre, da c'hortoz ma vo taolet e-barzh ar vistri hiziv gant ar re a vlenio warc'hoazh. Ur c'hoari lem-laka.

Spi o doa, anat eo, da vont er-maez deiz pe zeiz, met evit ar mare en em c'houlennent piv a vije lakaet da drede ganto ha kement-se evit daou abeg.

Da gentañ ha paour e vo an den pe binvidik, da lavarout eo : ha resev a raio ur bakadenn vitailh fonnus a-walc'h bep sizhun ?

Da eil ha plijus e vo an den, tu da gomz dirazañ hep en em c'houlenn ha ne rafec'h ket gwell ober ur skoulm d' ho teod ?

Ne deo ket kaer ar c'hoari amañ pa ranker tevel noz-deiz hag ouzhpenn rannañ etre tri ar pezh a zo justik peurliesañ evit daou.

●

Ar potailh o wigourat. An nor o tigeriñ. Ur soudard a zeu tre e holl zanvez gantañ etre e zivrec'h. Trumm zoken eo deut tre, rak un taol troad en e revr en deus roet lañs dezhañ pa oa war an treuzoù.

Ur penn garv a zo d' an den. Touzet berr e vlev du. Kramennet e zremm. Iskis e lagad dehou difiñv. Ne sell ket ouzh an daou all. Dispakañ a ra e draoù eus e ballenn hag o renkañ er c'horn e-kichen e c'holc'hed plouz.

— Ne chomin ket pell d' ho tiaezañ, emezañ souden gant ur vouezh raouliet. Me 'zo da vezañ fuzuilhet...

— Petra hoc'h eus graet 'ta ? eme Erwan.

— Lazhañ un den.

— A zo c'hoarvezet gant meur a soudard, a gredan, eme Erwan adarre.

— Ya, mar kirit, eme egile sioul. Nemet me em eus lazhet hep aotre. N' oa ket bet roet an urzh din da vont d' ober un dro c'hed. Da zeiz kentañ ar bloaz eo deut ar froudenn-se din em fenn. Banneoù oa bet. Noz oa anezhi. Aet on a-hed an aod gant va mindrailherezig. Degouezhet on gant un den. Kaer em eus bet huchal dezhañ chom a-sav, e kendalc'h da zont war-raok davedon. A-benn ar fin em eus laosket ur barrad tennoù. Kizidik-dreist ar vindrailhererig saoz-se. Kouezhañ a reas an den e-tal moger liorzh ur c'henkiz. Deut on war va c'hiz da gemenn an darvoud d' am serjant. P' eo erruet hemañ war al lec'h e oa marv-mik an den, ur rezad tennoù en e gof. Re uhel em boa skoet. Gwashañ 'zo, eil maer ar gêriadenn e oa an den-se. Sklaer va afer. Komiser ar gouarnamant en deus lavaret din krenn ha krak e vin barnet d' ar marv.

— Koulskoude ne deo ket ur muntr a-ratozh kaer, eme Erwan. An darvoud a zo un tamm ivez diwar fazi an den lazhet. Perak ne deo ket chomet a-sav p' hoc'h eus hopet warnañ ?

— E gwirionez, hopet em eus warnañ seizh gwech kentoc'h eget unan. N' em eus test ebet, avat, ha ne vin ket kredet. Pa soñjan ez on bet va-unan o tiskleriañ an dra ! Furoc'h e vije

bet din tevel ha morse n 'o dije gouezet na penaos na gant piv e oa bet graet an taol.

— Bezañ aet da larout hoc'h unan ar pezh a oa c'hoarvezet a laka anat a-walc'h n' ho poa soñj fall ebet en ho penn.

— Ya, ya ! met kement-se ne vir ket kennebeut ez eo deut kerent an hini marv da di an archerien da gemenn din e raint o seizh gwellañ evit ma vin toullgofet d' am zro. Pennoù bras int ha me ne don nemet un den a netra, gwashoc'h c'hoazh ur c'homunist. Chañs ebet din d' en em sachañ dibikouz.

— O ! memes tra, eme Ronan, ne deo ket c'hoazh kollet ar c'hoari. Tu ho po d' en em zifenn.

Klevout a raed ur vouezh rok o kemenn e toull dor pep kell : « D' ar soubenn ! » hag e tapas an tri krog en o skudell-houarn. Rak amañ ne deo ket ur bed ma c'heller lavarout : « Amzer 'zo ! »

●

Er beure-mañ eo bet galvet Ronan dirak ar barner-enklasker. Chomet eo Per ar soudard hag Erwan o-daou. Meur a dro, abaoe an deiz kentañ, en deus santet Erwan e tave Per traoù a oa dirak an hini yaouank. Hiziv, avat, e tispak dichipotoc'h e venozioù ha red e vuhez, ha klotañ a ra ar gredenn m' eo en em staget outi gant e blanedenn ne deo ket bet ur gaer a hini.

Ur bastard eo Per. Gouzout a ra piv eo e dad. E welet en deus meur a wech war ar straed e Pariz. E vamm, eus tro-war-droioù Brest, a oa o servijañ er gêrbenn. Un den kran, tisavour war e veno, a stagas d' ober al lez dezhi. Leun fiziañs, kredet he doa ar plac'h e oa dizimez he mignon. Dont a reas da vezañ mestrez dezhañ. Ur sulvezh, avat, setu ma tegouezhas ganti e welout en ur gouel kazel-ha-kazel gant ur vaouez all, e wreg. Ur barrad kounnar a savas enni hag hi ha distagañ outañ gerioù reut e-kreiz e fas. Ha, diwar neuze, ne fellas mui dezhi kaout darempred ebet gantañ. Keloù bugel a oa ganti endeo d' an ampoent koulskoude. Mat, en em zifretañ a rafe hec'h-unan-penn. Ha pa zeuas gwreg al likaouer d' he c'haout da ginnig dezhi un tamm skoazell e nac'has krenn.

Pa voe ganet Per, e voe kaset gant e vamm da di ur vagerez e Telgrug. Pesketaer oa an ozhac'h. Mar doa bihan e vag, n' oa ket bras e c'hounid kennebeut .Hag e klaske ar wreg gwellaat un tamm an traoù en ur zesevel bugale ar re all.

— Daou all a oa eno ganen, eme Ber, ur paotr hag ur baotrez koshoc'hik egedon. An daou-se a zo bet breur ha c'hoar din e gwirionez. Tenn oa bevañ d' ar mare-se. Soñj hoc'h eus pegen rouez oa ar « c'hregin » e yalc'h Arvoriz a-raok ar brezel all. Ni ar voused a glaske ivez tennañ tra pe dra eus an aod. Ne deo ket bemdez, avat, e veze druz ar soubenn en hor skudell, met holen a veze e-barzh da nebeutañ e-lec'h amañ n' eus ket ur begad.

Hag e selle gant doñjer ouzh e skudellad karotez hag irvin disaour.

— Kaer a zo d'un den bezañ digor e galon, hep holen na druzoni e tiskenn fall ar boued. C'hoazh ma vefe bara a-walc'h ! Un hanter-voull evit va lod pa 'm bije just trawalc'h gant unan en he fezh.

Per ne reseve netra eus an diavaez na bevañs na butun. Klask a rae lavarout nann d' an daou all pa lakaent dirazañ e lodig eus ar pezh a resevent da wellaat o c'heusteurenn dreut. Met n' helle ket enebiñ gwall-bell. Naon en doa ha ken pennek oant o-zri. Ne vez ket lezet un den da c'hlaouriñ gant an naon, amañ nebeutoc'h c'hoazh eget e-touesk an dud en o frankiz pe neuze oc'h dellezek eus ho planedenn ha pa vefec'h, d' ho meno, ken digablus hag un oanig Doue.

Un dro en doa goulennet Erwan ouzh Per perak ne skrive ket d' e vamm, hag en doa respontet sioul ez oa gwall-ziegus da skrivañ dezhi pa ne dae ket fall an traoù gantañ. Neket bremañ ez afe d' ober evit reiñ dezhi kalonad. Fortuniañ he doa graet gant un den a zoare pa oa Per krennard e Telgrug. Aet e oant da vevañ e-kichen La Rochelle un toullad bloa-vezhioù a-raok ar brezel-mañ. Ha neuze n' eo ket sur ez afe al lizhiri betek eno bremañ...

Goude chomet dilavar ur pennad e stagas adarre gant danevell e vugaleaj. N' oa nemet eizh vloaz pa varvas an tad-mager. Ur c'horfad riv paket war ar mor. Ar vagerez a guitaas Telgrug ganto o-zri da vont da Vrest da chom e ti ur breur dezhi, skrivagner en arsanailh.

— Mat-kenañ e oa an den-se ouzhomp, eme Ber. Krenn e oa a-enep ar veleien ha, war an dachenn-se, ez on bepred aviz gantañ. Difenn-groñs a reas, avat, ivez ouzh e c'hoar komz brezhoneg ouzhomp. Ur yezh warlerc'hiet, d' e veno. Ur fazi hennezh. Gwir eo n' o doa ket roet ar Soviedoù d' ar mare-se ur skouer eus ar pezh a c'heller ober gant ar yezhoù pobl. Dipitus eo. Pa lennit ur gontadenn da Ronan ec'h intentan ur frazenn amañ hag ahont. Muioc'h, avat, am bije gouezet eus

yezh va bro ma vije bet lezet an traoù da vont en o roud, zoken e Kerfotraz. N' on ket sot gant ar skol. Ur penn kalet e oa ac'hanon ha divemor ouzhpenn. Deut en oad, e voen kaset da zeskad-mekaniker e Porzhtrein. N' oan ket dornet fall. Siwazh ! Ur bloavezh e voe nac'het ouzh hor mestr ar profad roet dezhañ betek neuze gant an ti-kêr evit ober war-dro e zeskidi. Diwar neuze e teuemp da re ger dezhañ hag e rankas hol lezel da vont. Va mamm hag he fried o dije karet va lakaat en ur skol-micher. Met ne felle ket din klevout komz eus studi. Plijusoc'h e kaven labourat start gant va daouarn eget gant va spered. Hag on aet da vous gant ur strollad mañsonerien. Desket mat oa ganen va micher pa zeuas ar poent din da vont da soudard. Edon neuze e Pariz. Kaset e voen d' ar Marok. Gwall-droet gant an arme n' oan ket muioc'h eget n' oa d' ar mare an dud ma skoen d' o c'hredennoù a-benn neuze. Emsavadeg Abd-el-Krim a oa flastret abaoe un nebeut mizioù. Din-me, avat, mac'homerezh an dud wenn war werin an trevadennoù ne seblante tamm ebet reishoc'h eget beli ar vondianed war beorien all ar bed. Ur soudard fall n' on ket bet daoust da se. Da heul un enger-zhadenn-vrezel tenn-meurbet a-enep ur meuriad disuj er menezioù, e kouezhas ur c'hleñved war va lagad dehou. Ranket e voe e dennañ diouzh va fenn. Ret e voe eta va c'has d' ar gêr a-raok dibenn va amzer.

Morse n' o doa nag Erwan na Ronan graet ur goulenn ouzh Per diwar-benn se. Bep beure e welent ar soudard o welc'hiñ e lagad gwer dindan an duellenn emwalc'hiñ. Diskleriadurioù a zo, avat, na vezer ket chalet da c'houlenn digant un den gant aon d' e feukañ.

— Mar n' oan mui mat da vrezeliñ, evit doare, n' oan ket fall da labourat. Ha krog-mat oan adarre el loa-vason hag er morzhol pa stagas an dilabour d' ober e reuz. Dizale n' o doe ket ar vañsonerien a labour un devezh war zaou zoken. Ranket em eus dont da vezañ ur Yannig-e-vil-micher. Pa ne saver ket ken a diez e kendalc'her da gaout ezhomm da zibriñ ha da evañ. Al labour-douar, fall pe vat e ve an traoù a-hend-all, a rank bepred mont en e roud ha d' ar poent merket gant ar pevar amzer. Ergerzhet em eus Bro-C'hall a-bezh en ur vont eus un tiegezh d' un all, a-wechoù va-unan-penn, aliesoc'h gant ur c'hamalad. Berroc'h e kaver an amzer. N' eus nemet e Bro-Brovañs n' on ket bet. Setu ma c'hellan lavarout ec'h anavezan doareoù-bevañ an dud diwar ar maez e norzh hag e

kreisteiz ar vro, er reter hag er c'huzh-heol. Meur a gemm a zo eus ul lec'h d' un all...

Hag e gwir, e vije bet eus Per ur skrivagner, gant e eñvorennoù nemetken en dije savet ur pikol levr dudius. Met ampartoc'h oa gant ar bal eget gant ar bluenn, evel ma lavare alies. Hogen mar n' oa ket dornet da skrivañ, distagellet-mat e oa e deod hag en un doare buhezek e varvailhe. P' en devoe butunet e sigaretenn goude pred — ne fume ket nemeur nemet n' helle ket tremen hep ober teir gwech bemdez ha pa ne vije eus e sigaretenn koulz lavaret nemet paper — e stage da vont-dont dre ar gell hag e tibune pennadoù eus e vuhez boudedeo. N' en doa ket tremenet e-touesk an dud en ur glozañ e lagad mat, me lar deoc'h. Dispakañ a rae dirazoc'h buhez tenn ha chatalek atantoù divent kompezenn ar Beauce, ma vez bevet an devezhourien gant patatez ha kig-moc'h groz. Eno, pa serr ar mevel bras e gontell, n' hoc'h eus ken nemet un dra d'ober : sevel diouzh taol ha mont d'ar park. Displegañ a rae deoc'h un dro all doareoù sevenoc'h Bro-Normandi. Eno eo e vezed bevet al lipousañ. Un deiz all c'hoazh ho kase war-du kreisteiz Bro-C'hall e-touesk ar gwiniegi. Ha dalc'h-mat e live deoc'h bev-meurbet ar vro hag an dud, ar ber-c'henned, ar vevelien, ar mitizhien.

Nann, n' oa tamm ebet eus Per un hevelep seurt den hag ar maltouter bet eil-mestr tommer. Ar genaoueg-se, graet gantañ tro ar bed pe dost, n' en doa taolet evezh ouzh netra pe n' en doa ket komprenet ar pezh a gleve. Diouzh e selaou, e oa difennet komz galleg er C'hanada. Dudiusañ tra en doa kavet da weladenniñ e Norzh-Amerika hag e Breizh-Veur oa ar prizonioù. En dro-mañ moarvat e oa bet dic'hoantet.

Per ivez a oa bet war-dro ar prizonioù endeo, neket d' o gweladenniñ evel an istrogell-hont, avat. E pañsion e oa bet lakaet enno a-raok ar wech-mañ. Er bloaz eizh-ha-tregont, e-pad an dilabouradeg, difennet groñs gant paotred ar gouarnamant, e oa bet bac'het e Fresnes gant tri all eus e gamaladed. Chomet e oa eno pevar miz bennak. En amzer-se, avat, n' oa ket deut c'hoazh marevezh benniget ar strishadurioù. An neb en doa un toullad gwenneien war e anv a c'helle bevañ dereat, zoken eno. E-lec'h bremañ ! Da veno Per, aner e ve d' un den barnet d' un hir a gastiz bezañ en gortoz da dizhout dibenn e amzer gant boued ar bidouf nemetken. Disec'hiñ a rafe war e dreid a-raok pell. N' en doa ket da vezañ re chalet gant an inou. Prim e teufe an Ankou d' e ziboaniañ evit mat.

●

Pa grogas ar brezel-mañ ez oa deut Per er-maez eus an toull. Hag ouzhpenn, en abeg d' e lagad, ne voe ket galvet da soudard. Un taol-chañs d' un den gant e venozioù ! Rak n' oa ket kaer ar bed neuze evit e genseurted. Er bloavezh daou-ugent, pa stagas ar C'hermaned d' aloubiñ ar C'hornog, e kuitaas Pariz etrezek mervent Bro-C'hall. Tost da vloaz e labouras e Saintes hag en tro-war-droioù. Neket alies ez oa chomet keit amzer en ur c'hornad. A bep seurt en doa graet dre eno : skarzher-privezoù a-gevret gant ur jipsian, mar-c'hadour kregin, skubeller. Plijout a rae dezhañ an dud hag ar vro. Daoust hag edo o vont da ziazezañ a-benn ar fin ? Nann, un deiz e kemeras adarre penn e hent hep abeg. Evitañ da vezañ un den yac'h hag eeun, un dra bennak distabil en doa Per en e demz-spered. A-reuziadoù e teue da vezañ evel unan war dec'h dirazañ e-unan. Hag e kuitae labour ha kamaladed da foetañ hent adarre.

— Moarvat eo en abeg da se n' em eus morse fortuniet. Biskoazh n' on bet troet da verc'heta. Gour on evelato ha kavet em eus meur a blac'h da blijout din ha da blijout dezho. Met da betra talveze stagañ evit mat ? Evit lakaat er bed brein-mañ bugale da gaout ur blanedenn par d' am hini ? Ha marteze, un deiz, mont kuit evel ma 'm eus graet eus pep lec'h ? Gwell am eus graet chom va-unan ha neket hiziv e savo keuz din.

Er bloaz daou ha daou-ugent ez oa Per o labourat en ur strollad Todt tro-war-dro d' an Oriant. N' oa douget tamm ebet d' ar « frizeed », evel ma lare, nann en abeg d' o gouenn, met abalamour d' o menozioù ha d' o gouarnamant gwasker frankizioù ar werin. N' oa nemet ganto, avat, e kave un den da labourat ha ret e oa mont davet al labour el lec'h ma veze anezhañ.

— Aes e oa da dud er goudor ha bevet mat kemenn d' ar vicherourien chom hep reiñ skoazell d' ar « frizeed » en ur labourat evito. N' o doa neuze, war un dro gant o alioù mat, nemet kas deomp arc'hant da vevañ diwar hon leve. O ! a zisplege Per, n' on ket en em lazhet gant al labour. Evit larout ar wirionez, n' edon ket fall tamm ebet en Oriant. A-benn ur pennad e oan deut da anaout, e-touesk ar « frizeed » a laboure ganeomp, ar re o doa menozioù kar d' am re. N' oant ket ken rouez-se. Ret oa dezho bezañ war evezh, avat. Gortoz a raent an amzer ma trofe stad an traoù da welloc'h evito. En em glevout mat a raen gant ar re-se. Pa zeue re dreut ar bevañs ganeomp ez aen da redek ar maezioù gant tachoù,

poentennoù ha marc'hadourezh all a-seurt-se a vanke kement d' ar baizanted. N' o doa ket koustet ker din... na d' ar « frizeed » kennebeut. A-benn un devezh pe zaou e teuen en dro gant amann, vioù, bleud hag all na raent ket a zroug deomp. Met dre forzh ober, enket on bet. Aet oan un deiz re dost da Gemperle. E tro an hent setu o tont a-benn din daou feld-archer war o marc'h-houarn. Re ziwezhat oan da dreiñ en un hent-karr war-du ur vereuri bennak. Diwar va faperoù e voe gwelet e tlefen bezañ bet d' an ampoent war-dro haor al listri-spluj en Oriant ha setu me kaset d' ar bidouf. A-benn pemzektez e kaven hir va amzer e Kemperle. N' oa ket lipous ar geusteurenn kennebeut. N' oamp ket dalc'het gwall strizh, avat, ha kavet em eus aes a-walc'h an tu da dennañ va skasoù alese. Nemet va faperoù am eus lezet war va lerc'h. Tennet oant bet diganen p' oan bet paket ha n' on ket aet d' o goulenn en-dro, a-raok mont kuit, a c'hellit krediñ. Abaoe an dro-se on chomet hep kartenn-voued, hep kartenn-vutun na seurt. War ar santier en Oriant n' em boa ket d' ober biloù gant kement-se. Padal un tamm disfi a vagen na savfe klask war va lerc'h eus Kemperle ha setu perak n' on ket aet war dro an ti-kêr da lakaat ober paperoù all. E c'hellfen bezañ bet tapet ha kaset da Enez C'hroe. Eno n' oa ket kaer bezañ. Un deiz, n' oufen larout perak, setu kleñved an dec'hadenn warnon adarre. Savet on en treñ da vont d' an Naoned en ur lezel war va lerc'h an holl draoù am boa prenet abaoe daou vloaz pe dost m' edon o chom en hevelep ti. En Naoned em eus kavet labour adarre evel savenner-douar. Edod o tilec'hiañ an hent-houarn war ribl ar stêr. Mont a reas madik an traoù adarre betek dilestradeg an Amerikaned. Diwar neuze e fallaas al labour ha pa voe keloù e tiskennent war-du Roazhon e voe echu. Ha setu me ur wech muioc'h war ar riblenn-straed gant va fakadenn dilhad ouzh va skoaz hag un dornad bilhedoù em godell. Ne badfent ket pell. Me n' on bet morse gwall-esperner. Bevet am eus a zeiz da zeiz va holl vuhez-pad. Petra ober bremañ ? Meur a wech p' edon en Oriant em boa klasket skoulmañ darempred gant paotred ar strouezheg. E-feson, gwell e plije dezho engouestlañ yaouankizoù eget un den em oad hag un-lagadek ouzhpenn. Me ne felle din kennebeut en em stagañ nemet ouzh tud, dezho an hevelep menozioù gant va re. Dieubiñ ar vro, ya, gant ma vo kaset da benn ar reveulzi war un dro. Prest e oan da reiñ va zamm buhez evit ar pal-se ha prest on c'hoazh. Ar pezh a ro din kalonad eo soñjal e vin en toull pa savo ar c'hrogad

diwezhañ. Paotr dichañsus on bet a-viskoazh. E miz Eost pevar ha daou-ugent e krede din e oamp stok ouzh ar pal ha ne felle ket din, daoust d' am lagad porselen, lezel va lod gant un all. Kemeret em eus eta penn va hent etrezek Roazhon. E-kichen kêr Redon on degouezhet gant ur strollad C'hermaned o sparlañ an hent bras. Va lezet o deus da vont e-biou hep ur ger. E tro-war-droioù Sant-Malou em eus kavet da gentañ labour war ar maez. Meur a gorf marv em eus dizoloet er parkeier pa droc'hen an eost. Met ne ziskrogen ket diouzh va mennad brezelgar hag a-benn ur pennad em eus kavet fred en ur gompagnunez Eftepeed. N' o deus ket graet van ouzh va lagad porselen. Kaset omp bet war dalbenn Redon. War ribl ar ganol omp chomet ur pennad mat. Krogadoù dister a vare da vare. N' oa ket aes dalc'hmat mirout ouzh ar re yaouank da redek war an tu fall. Ne deo ket a-walc'h bezañ soudard a-youl evit dont d' ur brezelour. Un nozvezh e krogas ur spontadenn en ur strollad a rae ged war an hent bras nepell diouzhomp. Redet o deus ar baotred betek tostik da Roazhon hep dialanañ. E rankan larout, avat, n' oa ket anezho Eftepeed. Hep fougeal, ni oa paotred taeroc'h ha n' oa ket diaes deomp bezañ... Me 'm eus graet propik va labour betek dibenn ar bloaz. Kamaladed vat am boa, zoken e-touesk an ofiserien ha ret eo esperout ne vin ket ankounac'haet-krenn ganto.

●

Da grediñ eo koulskoude ez eo bet disoñjet Per gant an holl. Lakaet en deus Erwan da skrivañ d' e gabiten. Goulenn a rae kas dezhañ ur bakadenn eus e zilhad evit tennañ ar re lous a zo warnañ hag ouzhpenn ur pakad bennak eus ar butun-se a vez roet ken brokus d' e gamaladed. Mar deus anezhañ un tamalliad ne deo c'hoazh na barnet na kondaonet. Pemzektez 'zo m' eo aet al lizher. Respont ebet. Marteze ne deo ket aet e lizher betek e gompagnunezh, marteze o deus kemmet lec'h. Un dra 'zo diarvar. Truezus stad an den. E deizioù kentañ ar bloaz en deus kousket en archerdi war ar plouz kozh gant pallennoù lous. Hag abaoe en deus kavet laou en e roched. Eus e wellañ a ra ar paotr da zilaouiñ e zilhad ha da dremen hep reiñ eus e loenedigoù d' e zaou amezeg.

Ur breutaer a zo bet anvet evit e zifenn dirak al lez-varnarme. Deut eo d' e welout. Nebeud a skoazell da c'hortoz digantañ, da veno Per. Lakaomp en dije bet arc'hant da reiñ dezhañ, ne vije ket heñvel. Foetet en deus Per, avat, e bae-soudard evel ma rae e bae-micherour. Brokus eo bet gant ar re all, met da grediñ eo n' hell ar re all seurt ebet evitañ. Pemp bloaz a bako da nebeutañ, en deus lavaret ar breutaer dezhañ.

●

Galvet eo bet goude ar pred beure da vont dirak ar barner-enklasker. Pa zeu en dro da serr-noz ez eo teñval e benn. Debriñ a ra goustadik e skudellad soubenn ar patatez. Dizale e teu ar poent da lakaat e toull an nor ar gador-brenn, an dilhad ne zalc'homp ket da gousket ha bremañ deomp da c'hourvez war ar c'holc'hed plouz da c'hortoz eizh eur veure. Na lugudus e tro an amzer pa chomer digousk. Neket hep abeg en deus graet Erwan eus an ti-mañ Abati an Hir-Nozioù.

— Un test a zo em enep, eme Ber, pa voent o zri en deñvalijenn. Ur c'hloareg yaouank. Ur c'hristen drol. N' en deus gwelet tra, emezañ, nemet, war a lavar, en deus klevet daou o tabutal en noz ha da c'houde tennoù. Krediñ a ra dezhañ va anaout diouzh va mouezh. Un testeni gwall-skañv, a gav deoc'h ? Mat, a-walc'h a vo anezhañ d' am sammañ. Ar gomunisted n' int ket deut-mat d' an holl ha n' em eus truez ebet da c'hortoz.

●

Ur miz war-lerc'h e oa bet kemmet kloz da Erwan. Emañ en ur c'hamp o c'hortoz ma teurvezo gant aotrounez nevez ar bed kozh e lezel da vont da c'hounit e vara en un tu bennak. Ur pennad mat 'zo eo aet Ronan en e roud, didamallet.

Ur gelaouenn a zo war an daol. Ur sell warni. Kastizoù bepred. Sell ! Per a zo bet barnet dec'h d' ar galeoù evit e vuhez. « Muntret un den... kentvuhez fall... rollad lez-varn ponner... bet er prizon, meur a wech... » Evit e vuhez ha mat pell 'zo ! Nann, ne deo ket gant al loa vihan ec'h ingal hiziv ar justiz laezh ar gounnar !

●

Mar dout c'hoazh bev, Per — ha kalet eo da gorf ouzh ar boan — e c'houzon e kavez hir da amzer. « Daoust hag an darvoudoù a zeuio d' am zennañ er-maez a-raok ma vo diviet va nerzh ? » Setu ar soñj a dro dalc'hmat en da benn. Ha neket evit foetañ hent adarre, met evit ar c'hrogad diwezhañ. Bastard born, te a zo prest da aberzhiñ da lagad mat ha da reiñ da groc'hen da doullañ evit ma vo sevenet en dro-mañ ar reveulzi a lakaio an heol da barañ war ur bed madelezhusoc'h da holl vesterd ar vuhez. Ne glaskan ket gouzout ha faziañ a rez. Distag diouzh pep den ha diouzh pep tra, paour-razh, dilezet gant an holl, ne chom dit ken frealz nemet da gredenn.

Barnet out bet didruez. War ar poent-se da nebeutañ ne fazies ket. Foeter-hent, n' ec'h eus ket bet dalc'hmat an doujañs ret evit yer ha lapined da nesañ pa oas deut re skuizh oc'h ober kof moan. Un emganner out ha nann ur soudard mat, rak n' eus ket ac'hanout ur spered sentus ha reizh. Dre zegouezh ec'h eus lazhet un den ha tremenet out da vuntrer. Ar re o deus da varnet n' az anavezent ket, gwir eo. Kavet o deus dit, moarvat, ur penn kruel gant da lagad porselen difiñv ha da neuz ourz, pa n' eus ac'hanout e gwirionez nemet ur paotr dichañsus, seven, kizidik ha kalonek. Kement-mañ, avat, ne deo ket afer ar varnerien. N' int ket bet en toull ganez.

Eost 1946.

C'HOARI-SAC'H

gant YOUENN OLIER

Jakez Kere e oa e anv. Dont a rae en-dro bep hañv da Waien. Naontek vloaz ha tri-ugent en doa. Bet e oa pesketour e Gwaien e-pad daou-ugent vloaz endev, betek an eil brezel bed. Neuze en doa ranket diskregiñ : re denn e oa kaout « gaz », evel ma lavare, kozh e oa hag e vag-sardineta ar « Philantrope » a oa aet hanter vrein en ur ober ugent vloaz servij. Da gentañ en doa bevet diwar e leve martolod kozh en e di bihan war ar Roz-Kribenn, tost da Gêrbuzulig. Un ti e-giz ma veze savet diouto e Gwaien hanter-kant vloaz 'zo e oa hemañ : ur gegin vihan hag ur gambr en traoñ, el laez ur gambr-doenn hag ur grignol ; eno e oa chomet da louediñ rouedoù kozh, bernioù spoue ha paneroù grilheta dispennet.

Kavout a rae Jakez Kere an ti-se re vras evitañ hag eñ intañv abaoe ur pennad amzer. Ur verc'h hag ur mab en doa bet. Da c'hwec'h vloaz ha tregont e oa bet lazhet ar mab e-kerzh ur vombezadeg e Boulogne-Billancourt, e 1943. Dimezet e oa e verc'h gant ur Breizhad eus Konk, aet da vicherour en Uzinoù Renault, ur c'homunist, bet harzet gant an Alamaned e 1944, ha laosket da vont dre un taol-chañs : ur paotr mat, nemet techet da foetañ hent e-lec'h chom er gêr, ha tost d' e vanne war ar marc'had.

E ti houmañ e oa aet an hini kozh da vevañ pa voe aet skuizh o fardañ bemdez Doue e gaoteriad evitañ e un. Pevar a vugale he doa e verc'h, labour a oa er gêr, ha gouest e oa Jakez Kere da reiñ un taol-skoaz pa veze ezhomm : koarañ a rae ar boteier, ambroug ar plac'hig vihan Nadette betek ar skol pe zrailhañ keuneud diouzh ret. E tro miz Gouhere avat e tistroe da Waien. Gwelet e veze o tiskenn betek ar porzh : marvailhat a rae gant e gamaladed kozh ha mont da evañ ur chopinad gwin a-gevret ganto bep an amzer. Goude-se avat e ranke krapat en-dro betek ar Roz : nozvezhiañ a rae e un, anhun gantañ alies, o selaou ouzh blejadennoù ar boueoù

hejet-dihejet gant ar wall-amzer, du-hont, er-maez, en deñvalijenn.

Er bloaz-se e oa deut Jakez Kere abretoc'h d' ar vro. Degouezhet e oan gantañ meur a wech. Beunek a-walc'h e oa avat ha ne oa ket douget da gaozeal. Un deiz koulskoude, d' ar pevarzekvet a viz Gouhere, soñj am eus, em boa bet tro da gejout gantañ d' abardaez ha chomet e oamp da zivizout goude koan. Kantreet hor boa a-hed ar c'haeoù ; eoriet e oa ar bigi-touneta dirak ar Menez : gwiad skañv ar funioù stag ouzh ar gwerni reut hag ar gwalinier kromm a oa stignet sklaer war skramm teñval an oabl. En tu all, e-tal ar Stumm, e tiskoueze ar Roz-Kribenn kreoñ arzu e binegi war-laez. Ha dreist da goad Lokeran du difiñv, war ribl enep ar porzh, e tiglore, gant tarzhadennoù gwak, bokedoù lu un tan-arvest dister. Edo ar bleuniennoù tan diwezhañ o paouez diskenn ha mervel goustad dindan ar stered o strinkellikat, e-mesk hopadennoù bamet an dud. Hanter-delwenn Marianne (meulet ra vezo !), e plastr gwenn disliv, heñvel ouzh un tasmant, a bare un tammig pelloc'h, war bondalez ar maerdi, e-touez ar podoù bleunioù hag ar palmez, e-giz Sakramant an Aoter e-kreiz ur Baradoz : kleuzeurioù e stumm boulloù glas, gwenn ha ruz, stag war ur stern hirgarrezek, a rae en-dro dezhi ur gurunenn a splannder.

« Da b'lec'h emoc'h e von' breme ? » a c'houlennis ouzh Jakez Kere.

« N' ouzon ket ; dom d' obar on dro ma plij ganoc'h, » en doa respontet hemañ, garv a-walc'h an tamm anezhañ.

Hedet hor boa ar c'haeoù war hor c'hiz betek an ti-henthouarn kozh. Ruilhal-diruilhal a rae an engroez o tont eus ar Stumm, safar gantañ. Mouezhioù raouliet martoloded o komz brezhoneg a strinke dreist da vouezhioù an dud all. Barrennoù arc'hant ar gouleier neon dameuc'het e-barzh mohera du an dourioù plaen a zaskrene hep ehan etre ar bigi damwelet. Tost da zek eur e oa neuze.

« Marteze ho peus c'hoant mon' d' ar gêr ? » a verkis o krediñ e oa skuizh va c'heneil.

« Trebenn a be'ra mon' d' ar gêr ? » a eilgerias Jakez Kere, krenn. « N' am eus familh ebet ken. »

Doare un den digalon a oa warnañ. Tremen a rejomp endro dirak an « Hôtel de France » ha degouezhout en diwezh e-tal ar c'hirri-stekiñ. E-kreiz an tousmac'h e c'hoarzhe a-strak an dud yaouank oc'h ebatal.

« Dom pellac'h, » a gemennas din Jakez Kere o sachañ

ac'hanon er-maez eus an engroez. Pegañ a reas em brec'h ha tennañ un analadenn hir.

« Pe'ra ' fall doc'h, » a grogas da zisplegañ en ur dermal, « goud a ret pe'ra e' be' kozh egizton... »

Tevel a reas e-pad ur pennad, ha neuze : « N' ouzoc'h ket 'mechañs perak on deut abretac'h er bloa'-me : n' on ket evit chom ken e ti ma merc'h... »

Sellout a reas en-dro dezhañ. Divarc'het un disterañ e oa e zaoulagad.

« Pe'ra ' zo c'hoarve'et ganoc'h ? » a c'houlennis.

Jakez Kere avat ne respontas ket. Dont a rejomp en-dro da greiz an engroez. En diwezh e chomjomp a-sav dirak ur stal c'hoari-sac'h. War al leurenn e tifrete ur marmouz bihan stag war-bouez ur chadenn ; gwech e krape betek lein e skeul, pennfollet ; kluchañ a rae eno ha sellout a-gorn ouzh an dud, dispourbellet e zaoulagad gantañ : an holl a zirolle da c'hoarzhin, ken farsus e oa ; gwech e tifaragoelle betek derez traoñ e skeul ha tapout a rae a-dreuz-kil madigoù ha tammoù bara a veze astennet dezhañ gant ar vugale : krignat a rae anezho a-ziwar bozioù e zaouarn ; begoù kamm a rae ken e c'hoarzhe ar vugale. E-kreiz al leurenn, war e dro listri a bep seurt hag a bep ment, e oa ur boulom mekanek, stummet e-giz ur morian o seniñ gitar ; lavigat a rae ingal e zaoulagad gwenn ha digeriñ a rae bepred e ziweuz ruz e-kreiz e zremm zu : kredet ho pije e oa bev. Hag e-keit-se e tremene plac'h ar c'hoari-sac'h e-touez an dud en ur ginnig he bilhedoù « Allons, Messieurs Dames, prenez vos billets : à tous les coups l'on gagne ! »

N' oa ket Jakez Kere evit chom er memes lec'h. Va c'has a reas war ar c'hostez e-tal ar c'hal. Fistilhat a rae an houlennoù bihan disgwel o stokata ouzh ar mein. Pashaat a reas un tammig.

« On den desket out, me ' oar, » emezañ, « gouest out da lavar't dign ar virione. Dibaoe or pennad amzar e welon traoù da noz, du-ze e ti ma merc'h. Be' e' egiz or gouloù gwenn a teu a zi'an ar gwele hag a ve' e paseal dirak ma daoulagad. Da genta ne falle ke' dign diskulia an dra-he da ma merc'h. Or frapad aliche avat e' deut ebarzh ma c'hambr ha n' on ket bet evit kuhet deuzouti ar pezh a c'hoarve'e ganign. Houme avat ne falle ke' de'i kredi ac'hanon. Et da goat ar medisin, hi deus lavar't... »

Kregiñ a reas Jakez Kere em brec'h ha stardañ anezhañ :

« N' on ke' klaoñ, » a zic'hwezhas, « n' on ket bet or gwall gouskar biskoazh ha divun mat on... »

Ober a reas peoc'h e-pad ur mare.

« An traoù a welan a zo traoù... » a gendalc'has, « me a bege en on torch hag a skoe ga'to : me rae daou damm deuzouto. Ma merc'h a joñj de'i on êt sod, n'e' ke' gwir avat, houme a fall de'i kas ac'hanon da di ar re sod, me oar mat, on den kozh, te ' oar, n'e ke' mui mat da netra. »

Un huanad hir a zeuas gant Jakez Kere. Stagañ a reas da ziskleriañ :

« Nann, n'on ket êt sod, fizik e' kement-se... »

Petra ' oa ar fizik ? Diouzh a lavare e oa ar galloud en deus unan aet da ene d' ober droug d' e enebour chomet war an douar-mañ.

Tennet en doa Jakez Kere e gasketenn, digoret en doa e chupenn. Berr e oa e anal. E-biou deomp e tremene an dud hep ehan, diseblant. Fistilhat a rae bepred ar gwagennoù e traoñ ar c'hal.

« N' on ket on den fall, n'am eus ket gret droug da c'hour biskoazh, » a lavare en ur waskañ e gasketenn etre e vizied, « F'oar mat, n' am oie nemet mignoned amañ. Per'a e' an drahe 'ta ma n'e ke' fizik an huni e' ? » a c'houlennas o treiñ war-du ennon.

N' oa ket aet da gavout ar mezeg ; aet e oa avat da gavout ur beleg.

« Heme an eus lavar't dign n'halle ket ar fizik obar droug d' or c'hristen. » N' oa ket bet pareet avat gant alioù mat ar beleg-se ha ranket en doa padout da c'houren gant e spesoù. Abaoe ma oa deut en-dro da Waien hepken e oa deut ar peoc'h ennañ adarre.

Klemm a reas e-pad ur pennad amzer c'hoazh. E verc'h ne gare ket anezhañ : bez e felle dezhi e gas kuit diouzh he zi ; skrapañ e di-eñ digantañ a venne-hi ivez.

« Ne teuy ket a-benn ane'i, » a zistagas krenn.

Klask a ris reiñ dezhañ an ali a c'houlenne. Ne felle ket din avat anoazañ va mignon ha ne gaven ket gerioù da zisplegañ va soñj. Balbouzat a raen. Jakez Kere ne selaoue ket ac'hanon. Sankañ a reas en-dro e gasketenn war e benn, hep damant.

« Ema' an a'el e troi, » emezañ, « glao ' vo abarzh pell : dom kuit. »

Distreiñ a rejomp da greiz an engroez. A-daol-trumm e chomas Jakez Kere a-sav.

« Me joñje din e oa kalet buhe' ar martolod gwechall... »

emezañ. Ober a reas un nebeut kammedoù ha menel a-sav adarre.

« An den n'e' ke' fur aneñ : gwellac'h ur vuhe' stert evit ar gozhni... » a zisklerias.

Erru e oamp adarre dirak ar stal c'hoari-sac'h ha ni gwall vontet a bep tu e-kreiz ar waskadeg. Bugale a zirolle da c'hoarzhin en-dro deomp, paotred yaouank a rae an heg ouzh plac'hed yaouank, du-hont e wenc'hoarzhe Marianne en he gloar hag en hor c'hichen e tremene adarre maouez al lotiri o kinnig bilhedoù :

« Messieurs, mesdames, ne laissez pas passer la chance de votre vie : à tous les coups l'on gagne. »

Roazhon, miz Kerzu 1956.

ARZHELA VRAS

gant Jorj LE CLER

Da Varc'harid Gourlaouen.

Kerkent ha ma voe echu an oferenn, ar beleg a yeas kuit, war droad, o tibunañ e chapeled. Heuliañ a reas ur wenodenn strizh a dremene dirak ar c'halvar kozh. Edod en nevez-amzer. Dre-holl e kleved kegined o richanañ war skourroù bleuñvek ar gwez. Ur wech an amzer e riskle ur glazard dillo — aonik pe feuket war un dro — dre zindan ur maen-sklent kuzhet dindan spern liesliv ar c'hleuzioù. Dre ma 'z ae ar beleg a-raok e tifluke mouilc'hi spontet diouzh brouskoadoù bodennek. Didrouz ha seder e oa pep tra war ar maez. Ur glazaour kurius ha fizius a lammedikae skañv war ribloù poultrennet an hent glas : seblantout a rae ambroug ar beajour tro-war-dro, c'hwez vat ar spern gwenn hag ar gwezvoud. Bannoù heol a sile etre brankoù damruz ar gwez-avaloù. A-bell, e-tal mereuri vras Bramboule, Jobig Lagadec a huche war e varc'h.

Ya, un dudi e oa bale er mintin-mañ.

Koulskoude ne oa ket en imor vat hor beleg o kerzhout gant ar wenodenn. Ret e oa, evel bep bloaz, kestal evit skolioù kristen ar barrez... soñjal a rae er gest-se a-hed ar bloaz. N' eo ket ur vicher ! Prezegenniñ, kofes, reiñ sakramantoù : gant plijadur, met goulenn aluzen digant pep hini... evel ur c'hlasker-bara ! Gwazh a se, gwashoc'h ne vez ket kavet. Skrijañ a rae eñ gant ar soñj !

Mat-tre e veze degemeret. Roet e veze dezhañ profoù dereat peurvuiañ.

— « Labourat a rit evidomp holl. Ar vugale a rank bezañ kelennet. Evit hor skolioù eo. Dalit, setu va gwenneien. »

« N' em eus mui paotred er skol, a lavare unan all, met pa veze va re ganeoc'h, an dud all a baee ar vistri evit va skoazellañ. Laouen on hiziv an deiz da harpañ ar re all ivez. »

— « Evit Doue eo, eme un hini kozh hirhoalet, krommet gant ar remm war e flac'hioù. Reiñ a ran pezh a c'hellan, setu pevar real. »

Ar person a oa ankeniet e galon koulskoude... ne gerzhe ket dinec'h. Ret e oa dezhañ mont e ti Arzhela vras hiziv — ur ranez pizh anezhi. Nag a abegoù he dije da lavarout dezhañ evit en em zigareziñ ! Klevout a rae dija he c'hlemmoù war an avaloù-douar devet gant ar rev ; war diouer an arc'hant hag all, hag all...

— « Mar c'hell an dud reiñ, gwell a se, me ne c'hellan ket. Ar re ne c'hellont ket paeañ n' o deus ket ezhomm da vont d' ar skol. Biskoazh n' on bet er skol. Bevet em eus diwar-bouez va divrec'h. N' eo ket talvoudus gouzout skrivañ evel un noter evidomp-ni, tud diwar-ar-maez... keuz am eus, aotrou kure, met ne c'hellan reiñ gwenneg ebet. »

— « A dra sur ne chomin ket pell da selaou Arzhela o tibunañ gevier, a soñje ar beleg. Va dlead eo mont, mont a rin. » Met ne oa ket en e vleud, pell ac'hano.

Edo ti Arzhela an hini kentañ eus ar gêriadenn, dezhañ prenestroù bihan hanter stanket gant barrennoù houarn tev ha merglet. E-tal puñs ar porzh, ur billig leun a zour ma eve dioutañ yer gwenn o klochañ ; pelloc'h, dirak dor ar marchosi. daou gi morgousket war ur bern plouz e-kichen ul laouer.

Pa dreuzas ar beleg ar porzh, ar chas, dihunet a-greiz-holl, en em lakaas da razailhat hag int da lammat war e dro. Ar yer a nijas kuit, strafuilhet-holl.

Digor e oa dor an ti-tan. Skeiñ a reas outi... tok-tok... Soroc'h ar chas hounnaret a respontas dezhañ.

— Arzhela... Arzhela... n' emaoc'h ket er gêr ?

— ...

— Ac'hanta, eme ar beleg, ne welan den ebet kennebeut, hag eñ da zont tre.

— Ola, n' emañ ket Arzhela pell, setu aze he ribod... edo oc'h ober amanenn nebeut amzer 'zo. Ret eo din gortoz ur pennad a-raok mont kuit.

Azezañ a reas war an arc'h — ur pezh hini, uhel ha ledan, edo e korn an oaled. Tennañ a reas eus godell e soutanenn ur pikol mouchouer brizhellet hag e torchas e dal ma tivere ar c'hwezenn dioutañ.

Gortoz a reas pemp munutenn, eürus da c'hellout diskuizhañ un tammig goude ur valeadenn ken hir. Dek munutenn a dremenas... ne weled ha ne gleved den ebet. Edo ar c'hure o paouez sevel pa antreas a daol-trumm daou bemoc'h, dezho

lostoù rodellek, prim evel un den kroget gantañ ar red-kof, bev-buhezek evel ur c'hazh o logota er solier hag int da sailhañ, da dripal, da ruflañ, da oc'hal, da droiellat en-dro d' an daol, d' ar ribod... lipat a raent dorioù kizellet an armel, bamañ a raent dirak an trebez arzu merzet ganto a-ispign ouzh ur boentenn... un arsailh e oa. E toull an nor, ar chas, dispourbellet o daoulagad, a selle pizh ouzh an daou emzivadse o furchal er gegin evel daou vugel nevez-zegouezhet er baradoz.

— « Ola, hepdale e vo diskaret ar varaz gant al lakepodedse, skarzhit buan ho talfas ac'han. »

Raktal e tapas ar beleg ar ribod (pounner bras e oa) ha gant kalz a evezh, e lakaas anezhi war an arc'h ma oa azezet warni a-raok.

— « Da nebeutañ ne gavo ket Arzhela he ribod torret. Dont a rin en-dro bremaik. » Ha seder, goude un oberenn ken mat, ez eas kuit e sell da genderc'hel gant e dro.

Er-maez, en oabl gwalc'het, e c'hoarzhe an heol war flourenn c'hlas an hent. Kluchet e-mesk brouskoadoù, talbenn nevez-razet un ti a drelle an daoulagad. Briñsad foenn a chome ispilhet ouzh drez ar c'hleuzioù. Mousc'hoarzhiñ a reas ar beleg.

★

Eost kreizteiz e oa pa adtremenas ar c'hester e-biou ti Arzhela vras. Ar beleg a chomas a sav : « Mont a rin pe ne rin ket ?... Ez in ! » Ha mall warnañ e treuzas ar porzh krenn ha krak hep ober van ouzh ar chas o harzhal ur wech muioc'h.

Tok-tok...

Un huanadenn... yaaa... Antreal a reas... Doue benniget ! Petra a oa c'hoarvezet ! Edo Arzhela war an daoulin, fuilh he blev, o spoueañ al leur-di ; en he c'hichen, ar ribod diskaret ha torret ken ma oa torret. Dre-holl, dienn o redek, o ruzañ dindan an arrebeuri. Ar c'hazh, ruspin e fri, a oa o lipat kement ha ma c'helle, leun e vourrenn anezhañ. Ah tud vat, m' ho pije gwelet Arzhela ! Huanadiñ a rae, gouelañ a rae evel ma vije bet dantet he reor gant marc'h du an diaoul.

...A-boan ma krede ar person toullañ kaoz.

« Arzhela, penaos eo c'hoarvezet an dra-se ?

— N' ouzon ket... euh... n' ouzon ket, n' em eus ket roet fed... an daou bemoc'h eo... hag hi da hiboudiñ, da valbouzañ, da wintañ he zorchenn...

— Met pelec'h edoc'h 'ta ?

— Er c'hraou, oc'h ober war-dro ul leue... pa 'z on distroet... » hag e tirollas da ouelañ kreñvoc'h eget ur bugel kollet gantañ e voulloùigoù !

Ar beleg a chomas dilavar. Ne gomprene netra. Evelato e soñje : me eo am eus lakaet ar ribod war an arc'h, penaos eo bet tizhet gant ar moc'h ?

— « Arzhela, na rit ket gwad fall. Ur gwalleur eo a dra sur ; koulskoude e weler gwalleurioù brasoc'h. Kollet hoc'h eus ur ribod leun a zienn, ya, met ho saout a ray deoc'h laezh all. »

— « Ya, aotrou person, met houmañ a oa nevez... biskoazh n' em eus bet chañs em buhez, nann biskoazh... »

Kregiñ a reas da sec'hañ al leur-di en ur glemm.

An targazh, koeñvet e gof evel hini ur retretad, a lipe e veg diennek : ne oa ket kerse gant an holl !

A-benn ur pennad, ez eas ar beleg war e c'hiz. Hejañ a rae e zivskoaz ! Nann, ne gomprene netra en afer-se. Buan e tistroas d' an ti (ar garabasenn ne gare ket gortoz). Met e seblante dezhañ e oa dudiusoc'h c'hoazh cholori al laboused ha goapausoc'h mousc'hoarzh an heol war dour fresk ar stivell.

★

Div sizhun goude e voe anavezet mat ar wirionez (ar maouezed o kannañ o deus amzer da ragachat, n' eo ket 'ta). Pan he doa Arzhela gwelet ar c'hester o tostaat, e vennas en em guzhat, met da belec'h mont ? Ne c'helle ket redek a-dreñv an ti : n' he doa ket amzer d' hen ober. Ne oa nemet an arc'h vras ha buan e lammas e-barzh.

— « Kalet eo ar gwele un tammig, met ne chomo ket pell ar beleg pa welo eo goullo an ti. »

Met an daou bemoc'h a oa deut en ti hag ar c'hester aet kuit, Arzhela, gennet e-barzh evel un ibil en e doull, a savas ar golo. Un trouz spontus ken ma tec'has ar moc'h er-maez. Paour-kaezh Arzhela, n' he doa ket klevet ar person o lakaat ar ribod war he goudor... houmañ a gouezhas hag a flastras. Alies e vez kastizet ar bizhoni !

★

Ur bloaz goude, pa zeuas ar person da c'houlenn skoazell evit e skolioù, Arzhela, gant ur mousc'hoarzh mezhus a-

walc'h, a roas dezhañ ur skoed skedus tennet eus tiretenn an armel. Gwelloc'h eo reiñ ur prof bennak eget koll ur varaz all.

Setu pezh a c'hoarvezas hanter kant bloaz 'zo pa oa va zadkozh eilmaer ar barrez ha Fallières, an den bigofek, pennrener Bro-C'hall.

Eñvorennoù Yaouankiz

gant **ROPARZ HEMON**

SKOL

Pa voen kaset d' ar skol, e oan ken bihan, ken bihan ma ne gomprenen netra. Ar skol a oa e traoñ ur porzh. Eno e oa un tregont bennak a baotredigoù eveldon, hag ivez merc'hed bras. Ar vestrez-skol a oa azezet a-dreñv un daol, dirak un daolenn du. A-wechoù e save, ha dont da bourmen en hon touez. Gwelet e veze ivez er porzh. Hogen me a gave din e oa aze he lojeiz, etre an daol hag an daolenn du. Souezhet-bras e voen un deiz pa glevis he doa un ti hag ur vamm. Feuket-bras e voen pa glevis e oa paeet evit ober skol dimp.

Mil boan am boe evit deskiñ lenn. An dimezell, ur varzh hir en he dorn, a ziskoueze merkoù war un tamm kartoñs a-ispilh ouzh ar voger, a lavare « ba, be, bi », hag a rae dimp lavarout evelti. Pell, pell amzer a dremenas a-raok ma teuis da veizañ e oa darempred etre « ba, be, bi », hag ar merkoù war an tamm kartoñs. Deskiñ a raemp ivez jediñ, pe gentoc'h sifroù, hag un dra euzhus anvet « taolenn lieskementiñ », a oa ret gouzout dre eñvor. Un dra hepken a blije din : ober tresadennoù. Un dresadenn a veze lakaet dirazomp, ha ret oa ober unan heñvel. Ne oa ket un doare dispar da zeskiñ tresañ, hogen va zresadennoù a raen gant kalz a basianted hag a zudi.

Bez' e oa un tog kartoñs gant div skouarn baper, a veze anvet « boned azen ». Gwech an amzer e veze sanket war benn unan ac'hanomp. Neuze e ranke mont da zaoulinañ e-kichen ar prenestr. Dirak ar prenestr-se, em eñvor, e welan c'hoazh skeud an div skouarn hir.

Va c'herent a c'hoarzhe pa zeue ur baperenn, kaset gant renerez ar skol da fin ar miz : *Douaroniezh,* mat. - *Istor,* mat a-walc'h. - *Istor Santel,* mat. - *Naturouriezh,* mat, h.a. Ar roll ne echue ket.

« Te a zesk an holl draoù-se ! » a lavare va zad, « ha n' out ket c'hoazh gouest da lenn ! »

Diaes e ve din lavarout anvioù ouzhpenn pemp pe c'hwec'h eus ar mestrezed-skol, pe ar vistri-skol, pe ar gelennerien am eus bet, pe ar baotred a oa ganin pa oan er skol vihan pe el lise. Diseblant-krenn e oan en o c'heñver. Un tammig dismegañs, am eus aon, a vagen outo holl. Ur bugel fur ha sentus e oan. Deskiñ a raen va c'hentelioù, ober a raen va foelladennoù. Evit kaout peoc'h e oa. N' em beze plijadur ebet. Chom a raen, e-giz un tamm koad, hep kemer perzh e buhez ar skol, hep respont nemet pa vezen goulennataet, an holl amzer o c'hortoz ar c'hloc'h pe an daboulin.

El lise d' ar c'houlz-se e oa un daboulin, un aspadenn eus an amzer ma klaskas Napoleon treiñ an holl skolioù-etre da gazarnioù. Ar porzhier a oa karget da strakañ. E daboulin a-istribilh ouzh ur gorreenn ler a-dreuz e skoaz, e teue er porzh, e benn ken diflach, e zremm ken parfet ha ma vije bet ur soudard plom.

Ar c'hentelioù a veze graet en un doare eeun-kenañ. Daou pe dri ac'hanomp a veze galvet da resitañ ar gentel a oa bet roet dimp da zeskiñ. Ar c'helenner a gomze neuze, ha ni a skrive, a skrive. Istor, douaroniezh, naturouriezh, fizik, kimiezh, jedoniezh a veze kenteliet evel-se. Al lennegezh a oa un tammig disheñvel. Ar c'helenner a zibabe ur pennad eus ul levr, a veze roet dimp da studiañ, da lavarout eo, ober un « diverrañ ». Pemp munud a-raok an daboulin, e lakae ar c'helenner e gazetenn a-gostez hag e teue da gemer daou gaier pe dri. Hejañ a rae e skoaz peurliesañ, pe c'hoazh ober goap eus ar pezh hor boa skrivet.

E-pad ar goañv e veze graet tan en ur fornigell houarnteuz, a oa war ur blakenn houarn e korn ar sal. Divogediñ a rae alies, hag e oa ret lezel ar prenester digor. Ur paotr kozh a zeue a vare da vare da lakaat glaou. Donedigezh ar paotr kozh oa evidomp brasañ didu an eurvezh-skol, hag ivez donedigezh ar porzhier gant ar c'haier da verkañ anvioù ar re ezvezant.

A-wechoù e klaske ur c'helenner yaouank ober kentelioù giz nevez. Hogen ne bade ket pell. Unan a fellas dezhañ hol lakaat da zastum amprevaned hag a ziskoueze dimp penaos o mirout hag o flantañ gant ur spilhenn war dammoù stouvoù. A-benn tri miz e voen pedet da zegas va dastumad ganin d' ar skol. N' em boa paket nemet ur gelienenn.

Difennet-groñs oa ouzh ar gelennerien a zeske yezhoù bev

lakaat ober troidigezhioù. Ar c'helenner saozneg a ranke komz saozneg atav, hep morse rannañ ur ger gallek. Unan, soñj am eus, a lenne dimp ur romant-polis. Eus an tregont ma oamp, ne oa nemet daou a gomprene, me hag ur paotr a oa Saozez e vamm. Ar romant a oa diwar-benn tud lazhet en un ostaleri gant bannoù gouloù kevrinus. Ken spontet oan ma 'm boa avi ouzh ar baotred all na gomprenent ket.

Sur a-walc'h em eus desket kalz, evit d' ar c'hentelioù bezañ graet peurliesañ e doareoù dispered. Hogen muioc'h am eus desket drezon va-unan, o lenn an nebeut levrioù a c'hellen tapout ha na oant ket levrioù skol. Seul disheñveloc'h an danvez anezho diouzh ar pezh a zesken el lise, seul vui e vourren enno. Da gentañ e oant dreist-holl levrioù istor, istor an Asiriz hag ar Veded, an Inkaed hag an Azteked. Tamm-ha-tamm koulskoude e teuis da gaout kas ouzh ar galleg, ha ne lennen mui nemet levrioù saoznek.

Ne veizis talvoudegezh ar skolioù nemet pa 'z is da studiañ en ur skol-veur e Bro-Saoz. Neuze hepken e komprenis e c'hell bezañ frankiz-spered en ur skol, hep d' an deskarded bezañ sammet ha gwasket gant bec'h programmoù strizh aozet gant ur Stad evit mad ar Stad hepken. Kompren a ris perak ne oan ket bet evit karout va skolioù : klask stummañ va spered en ur moul a oa estren d' am anien donañ. Ha me, hep gouzout din zoken, o strivañ an holl amzer da vezañ dieub, ha me an holl amzer o lavarout « nann » d' an deskadurezh c'hall.

ARZ NEVEZ

Arz Nevez 1900 a oa peuzvarv kalz a-raok brezel 1914. N' en doa ket bet nemeur a levezon war ar bobl. Betek 1925, e Breizh da vihanañ, e padas beli an Herri II, al Loeiz XV, al Loeiz XVI, an Impalaeriezh, hep an disterañ trubuilh.

Ar pezh a anved arz breizhek oa dre ar spered a-rumm gant ar re-se : arrebeuri pounner, skultet-stank, gant e-leizh eus ar rodoù-se, emprennet a werzhidi, a dremene da arouez ar vreizhadelezh ; ivez, ar boulomoù e bragoù-bras hag ar boufamoù e koef, oc'h ober harpelloù ; hag ar panelloù kizellet : an eured, ar pardon, ar jabadao. Taolioù, kanastelloù, zoken kadorioù a veze graet e-giz-se, hag irc'hier, horolajoù, armelioù, armelioù-levrioù e stumm gweleoù-kloz. Ne oa ket a-walc'h : da lakaat war an arrebeuri bras, e raed arrebeuri

bihan, evel c'hoarielloù : kevell, koufroùigoù, kirri-nezañ gant bouchoùigoù gloan rubanennet.

En un diskouezadeg e Brest, — e 1913, a gredan, — e welis arrebeuri Ely-Monbet, un den a felle dezhañ neveziñ ar c'hozhkailhoù-se. Ken rikamanet oa e draoù hag ar re all. Nemet komprenet en doa e oa ret klask hentennoù disheñvel.

An nevezadur, deraouet e Kreiz Europa, en doa tizhet Paris war-dro 1925. Ac'hano en em ledas betek Breizh. E Diskouezadeg an Arzoù Kinkladurel, Paris a varmouzas München, ha damc'houde, Breizh a varmouzas Paris. En dro-mañ e voe don ha padus al levezon, o kemmañ hogos a-grenn holl endro hor buhez en eil palevarzh ar c'hantved.

Er palevarzh kentañ ne oa bet stur ebet ; ur menoz hepken marteze : roet ur c'horreenn pe un dolzenn, lakaat kinkladur e-barzh. Ur banell a oa graet da vezañ leuniet, ur gambr da vezañ fichet en un doare plijus d' al lagad. E 1925 e voe kavet ur stur ; ha pebezh stur ! « Un dra a zo kaer pa glot rik ouzh an implij anezhañ » ; da lavarout eo « kaerañ kador a zo eo ar gadorañ, kaerañ kleuzeur a zo eo ar gleuzeurañ, kaerañ karr-tan ar c'harrtanañ ».

Penaos hon eus gallet kemer evel gwirionez seurt faltazi, ne ouzon ket. An itron a guzhe e 1920 he gwele-pleg dindan ur c'hased e furm ur gomodenn a soñje hep mar : « kaerañ gwele a zo eo an diweleañ ». Ha piv a ve gouest da brouiñ e oa faosoc'h he faltazi eget hini beleien-veur an arz nevez ?

E-pad un nebeut bloavezhioù hor boe plijadur. Er-maez ar rikamanoù hag ar gwiad-kevnid ! Pep tra eeun, lenkr, lufr, kalet. Krom, aluminiom, koad sintezek ha simant. Un dibr war ur gorzenn vetal, ha setu deoc'h ur gador. Ur blakenn wer war un diñs, ha setu deoc'h un daol. Ur pikol boest alumetez, ha setu deoc'h un armel.

Gouzout a ran e oa abegoù don d' ar c'hemm : urzh ar gevredigezh o kouezhañ, an ardivink o kemer lec'h ar mevel. Mat an arrebeuri kozh keit ha ma oa Viktorin gant he skubellenn ha Firmin gant e varr-pluñv adalek seizh eur veure o naetaat. Merc'h Viktorin a oa aet da labourat en ur stal ficherezh-blev, mab Firmin en ul labouradeg kirri-tan. An itron he doa prenet ur sunerez-poultr hag ur goarerez dre dredan, a ranke lakaat hec'h-unan da vont en-dro, o c'hortoz sutell ar gaoter-dre-wask da gemenn dezhi eus ar gegin e oa troet he c'hig e kaot hag he legumaj e glud.

« Un dra a zo kaer pa glot rik ouzh an implij anezhañ ! » Ret oa dimp kaout feiz, ha kavout brav hon tiez ken noazh ha

ken asepsek ha sal-oberata un ospital. Hon tiez a oa bremañ « mekanikoù da vevañ ». Da vevañ ? Ya, ar sunerez-poultr hag ar goarerez dre dredan a c'helle bevañ enno eürus-bras. Hogen an den ? An den ne vev ket pell etre linennoù eeun. Un deiz e tistroe an itron eus ar marc'had, un torkadig bleunioù en he dorn. O c'hempenn a rae en ul lestr e-kreiz ar studio - sal-degemer - sal-debriñ - kambr-gousket. Plantet un oaziz er gouelec'h !

Rak an den a zo ul loen graet da ober e annez er c'hoadoù. An den, kaer a zo dezhañ, a rank kaout plant ha gwez war e dro. An dra-se a voe ankounac'haet e 1925. Se ne c'helle ket padout. Baleit dre ruioù ur gêr vras. Sellit mat : plant a zo dre-holl. N' eo ket hepken ar blantenn en ur pod pri pe en ur voest prenn war rizenn ur prenestr, nag ar wezennig gwarezet gant ur gael houarn etre ar post-kleuzeur hag ar c'hiosk-kazetennoù. Plant a gresk war ar rideozioù, a grap gant ar mogerioù, a ruz war ar pallennoù-leur hag ar pallennoù-taol hag ar pallennoù-gwele, a bign hag a ziskenn a-hed garidoù an diri, a daol broñs ha bleuñv ha frouezh e begoù ar c'holonennoù. Gweñviñ a ra ene an den pa n' eus na plantenn na tra e furm blantenn dirak e zaoulagad. Setu perak pezh a anvemp arz nevez 1925, evit e holl aezoni, a zo bet degemeret gant un nebeut dre snobegezh ha nac'het gant an darn vuiañ. Ne oa ket arz tamm ebet. Ar vaouez ragistorel a reas ur pod a glote rik ouzh e implij ; hogen, evit ma vije kaer evel kalir ur vleunienn, ez askas ar vevenn anezhañ gant begoù he bizied. Setu aze derou an arz, ha pennziazez an arz da viken.

C'HOARIELLOU

N' hor boa ket a droterezed evel ar vugale a vremañ. Bugale 'zo o doa marc'hoù-houarn bihan graet en houarn hag e koad. Me am boa ur marc'h anvet Gwennig, gant ur chadenn en e gof, war beder rod, ur varrenn houarn a-dreuz e benn da harpañ an daou zorn. Pounner-tre e oa ha diaes da vleniañ. Ne felle ket dezhañ mont eeun. Atav e troe a-gleiz pe a-zehou. Distruj spontus a rae el liorzh, o troc'hañ peder ervenn don e-kreiz ar beuz, an triñchin hag ar sivi.

Pep bugel, koulz lavaret, en doa e gelc'hig. Redek ha redek a raemp o skeiñ gant ur wialenn war hor c'helc'hig, a lamme dirazomp, peurliesañ d' al lec'h ma kare, e-mesk brozhioù un

itron o voredin war ur bank pe etre divesker un aotrou o lenn e gazetenn.

Bez' e oa ur c'hoariell anvet « diabolo », hag a oa diaoulek e gwirionez. Un doare beni a veze lakaet da dreiñ war ur sifelenn etre div vazhig. Neuze e veze bannet en aer hag e tlee dont da gouezhañ war ar sifelenn adarre. Ken alies all e kouezhe war ho fri, pe war fri unan bennak e-kichen. Tud vras kenkoulz ha bugale a oa sot gant an diabolo.

Kirri-nij bihan a veze graet. Tortisañ ur stirenn a raed da lakaat ar rod-viñs da dreiñ, Gwashañ 'zo ne nijent ket mat. Ar baloñsoù a oa gwelloc'h. Na brav oa gwelout ar marc'hadour o tont, e valoñsoù a bep liv e-giz ur wezenn a-us d' e benn. Ar baloñs a veze degaset d' ar gêr ganimp, hag a save betek lein ar gambr. Antronoz, pa zihunemp, e veze kavet war ar plañchod, dic'hwezhet ha roufennet ur mantr.

Dre-holl e weled merc'hedigoù o c'hoari troadig-kamm pe o lammat gant ur gordenn. Evidon e oa troadig-kamm ur mister bras, hag ar merkoù graet gant kleiz war ar riblennoù-straed ken kevrinus hag arouezlunioù Bro-Egipt. Ni paotred a zisprize c'hoari ar gordenn. Hogen ar gordenn a oa priziusbras. Dispar oa da c'hoari marc'hig, da liammañ laeron, da ober skoulmoù-red evit pakañ kezeg gouez (sirk Barnum hag e Indianed a zeue da Vrest gwech an amzer). Ha sach-blev etre ar merc'hed ha ni evit kaout ar gordenn !

Krediñ a ran hor boa kement a c'hoarielloù hag ar vugale a vremañ : soudarded plom, anevaled koad, kirri, bolotennoù, trompilhoù, taboulinoù. Torret e vezent ganimp ken buan ha ma vezont torret hiziv, taolet d' ar bern ha kollet pe ankounac'haet. Nemet div pe deir a chome stag ouzh hor c'halon, ne ouzon ket perak. C'hoariet em eus e-pad bloavezhioù gant ur marc'h bihan n' en doa mui nemet tri zroad ha gant ur soudard koad mogn, hanter zistaget e benn diouzh e gorf. Hag ar c'hoarielloù gwellañ a oa ur maen, un tamm paper, ur grogen, pe c'hoazh un tog kozh pe un disglavier kozh kavet e-mesk ar poultr hag ar gwiad-kevnid er c'halatrez.

KANVOU

Ne glaskan bezañ kriz, nag ober goap pa n' eus ket a c'hoap d' ober. Ret eo din anzav koulskoude e oamp-ni buga-

ligoù plijet-bras pa varve unan bennak eus hon anaoudegezhioù.

Da gentañ, selaou an dud vras o kontañ amzerioù diwezhañ an hini marv. Mari n' he doa ket he far hag a vourre kement ha ni, me zo sur, o tanevellañ dre ar munud penaos e oa tremenet ur mignon pe ur vignonez eus ar bed-mañ d' ar bed-hont. Nag ur vouezh trechalet, nag un aer vantret ! Nag a drivli dudius !

« Debret en doa e goan evel kustum ha butunet e gorn, ha neuze eo aet er-maez, — soñj hoc'h eus pegen kaer oa an amzer dec'h da noz. E verc'h a gave dezhi e chome gwall bell oc'h ober e dro. Hi oa o skaotañ er gegin. A-benn ar fin he deus galvet anezhañ dre ar prenestr. Respont ebet ! Pa 'z eo aet da welout, e oa kouezhet war e benn e-kichen ar voger : marv-mik ! »

Atav e oa un dra bennak souezhus. Ur frañmason kozh en doa goulennet ar beleg. Ur vigodez er c'hontrol he doa nac'het gwelout unan. Hemañ en doa displeget pizh kement tra a oa da ober hed-ha-hed e interamant. Henhont, kement tra a rankjed chom hep ober, ha savet roll an dud a oa arabat dezho en em ziskouez.

Alies e vezemp kaset da di un den marv. Ret e oa aozañ e zremm a-raok mont er gambr deñval hag ober van da gaout glac'har. Neuze e oa ret daoulinañ da lavarout ur bedenn dirak ar c'horf astennet war ar varskaoñ, kemer ar barr beuz diouzh ar pladig war an daol goloet gant an douzier wenn, e-tal ar gouloù-koar hag ar grusifi, teurel dour binniget en ur saludiñ, ober ur groaz ha mont kuit ken didrouz ha ma c'helled.

Un divuz e oa an interamant penn-da-benn. Gortoz dirak an ti, an nor sternet gant pallennoù du bevennet arc'hant, hag a-us, e-kreiz, arc'hant ivez, lizherenn gentañ anv an den marv. En ur voestig du war ur sichenn du e-kichen an nor e lakaed dre ur faout ur gartenn-vizit pleget ur c'horn anezhi. Helebini a veze etrezomp da c'houzout pehini ac'hanomp a blegje ar c'horn ha pehini a lezje ar gartenn da gouezhañ er voestig. Ar c'harr-kañv a oa eno, pallennet e du hag arc'hant ivez, hag al lizherenn adarre a-us e-kreiz war bep kostez. Ar c'hezeg a oa du. O, na brav oant, dreist-holl pa oa a gentañ klas an interamant, gant o falañch du war o c'hein, hag ur c'hougoul du war o fenn, ma weled o daoulagad o lintrañ dre zaou gelc'hig arc'hant. Ar veleien a veze gwelet o tostaat, hag ar golisted, unan o hejañ ul lestr war-bouez chadennoù hir.

Roet em bije pemp gwenneg da hejañ al lestr-se. Gwazed ruspin o divjod hag o fri, ha moal peurliesañ, a yae e-barzh an antre, ha dambrest e teuent er-maez o tougen an arched war o skoaz. An arched a veze ruilhet e-barzh ar c'harr, — na lenkr e ruilhe, ur bam ! Ur pallenn gant ur groaz arc'hant a veze kempennet mat war-c'horre. Hag e oa bleunioù, kurunennoù, darn gant ur rubanenn vras a-dreuz. Neuze e raed an ambrougadeg, ur grusifi hag ar veleien e penn, ar c'harr goude, ar blenier gant un tog archer, war e azezenn, ar rañjennoù en e zorn maneget. Pevar aotrou, diskabell, gant levitennoù hir, a zouge pep a gordenn, ur bouchig frezilhonet e penn, heñvel-poch ouzh an hini e penn kordenn ar c'hloc'hig e-tal dor hor porzhierez. Tud an tiegezh a zeue war-lerc'h, ar wazed iskis-meurbet, gwisket e du, hag ar merc'hed iskisoc'h c'hoazh, gouelioù krespez war o zogoù, a gouezhe dirak o dremm betek o dargreiz hag izeloc'h a-wechoù. Alies e oa ganto ur mouchouer gwenn-kann en o dorn da sec'hañ o daeroù, ha me a gave din e vije bet dereatoc'h dezho kaout ur mouchouer du.

An ambroug-kañv a gerzhe buan-buan. Ma rankemp-ni bugaligoù redek evit mont da heul ar re vras. Ar baotred a zeue da gentañ, ar merc'hed goude. Darn a chome dilavar, darn a fistilhe. Chom dilavar oa reolenn va mamm-gozh, dre zoujañs, emezi, ouzh an hini marv. Hogen Mari oa unan eus ar gwashañ fistilherezed. C'hoarzhin a rae zoken.

Pa 'z aemp en iliz e vane atav un toulladig paotred er-maez. Paotred difeiz, paotred dizoue, frañmasoned. Va mamm-gozh a daole outo ur sell yen a zismegañs.

« Perak, Mari, ne deuont ket en iliz ? »

« Mont da c'hlebiañ o gourlañchenn, » eme Vari. « Me ivez a chomfe ganto, ma paefent din ur banne. »

En iliz e oa plijus-tre gwelout ar volz-kañv, dreist-holl an hini gant plumachoù, gwelout ar piledoù, klevout ar veleien o kanañ hag ar golisted o respont. Hogen hir, kalz re hir e pade peurliesañ an ofis.

« N' eo ket echu c'hoazh, Mari ? »

« Lavar da bedennoù. »

« Ro din ur friad butun. »

« Pas amañ. »

Gwelet em boa anezhi o tennañ he boestig korn a-zindan he brozh, o lakaat ur piñsad e toullig he arzorn, o ruflañ hag o choukañ ar butun en he fri gant ivin he biz-meud.

« Tud pinvidik int, pe tud paour ? »

« Chom peoc'h ! »

Janed, kristenez vat koulskoude, he doa desket dimp kanañ :

« Kit buan, kit buan,
Amañ n' eus ket arc'hant.
Mont goustadik, mont gous...ta...dik,
Amañ ez eus tud pinvidik. »

Dre se e oa a bouez bras gouzout.

A-benn ar fin, dre forzh huanadañ, treiñ war hor c'hador, ober orbidoù an eil d' egile, ez ae an holl er-maez, ha d' ar c'haloup d' ar vered.

Eno e oa plijadur c'hoazh da gaout. Da gentañ, gortoz e dro da deurel dour benniget war an arched gant ar sparf arc'hant. Neuze mont da stardañ o dorn d' an dud e kañv renket evel kilhoù war bord an alez.

A-zivout an dilhad-kañv e oa strishoc'h reolennoù eget hiziv, a gredan. Pe da vihanañ e vezent miret aketusoc'h. Ar merc'hed a ouie pizh pegeit ha penaos e tleed dougen kañv d' un tad, d' un eontr, d' ur breur-kaer, d' ur c'henderv, d' ur c'hevenderv, hag all. Ha gwa ar vaouez a veze gwelet gant manegoù gell e-lec'h manegoù du, pe gant ur chadenn aour e-lec'h ur chadenn jed, pe a grede lakaat ur rozenn velen en he zog pa n' he deveze ar gwir da gaout netra war he zro nemet louet.

EIZH REAL AL LIVR AMANENN

Ur mintin e tistroas va mamm-gozh eus ar marc'had :

« Biken, » emezi, « ne baein eizh real al livr amanenn ! »

Dilasañ a reas rubanennoù he boned. Se a oa merkañ splann ne felle mui dezhi mont er-maez.

Chom a rejomp mantret. Eus ar blasenn « Médisance » e save ur boud mouezhioù fuloret. Ha ni ha mont d' ar prenestr hag astenn hor gouzoug war var ober toutig-penn d' an traoñ eus hon trede estaj. Mammoù-tiegezh o krozal. Ur varc'hadourez pe ziv a oa bet eilpennet o faneroù, hag ar pileradoù amanenn stlapet war ar pavez. Gwarded-kêr a lakae an dud da gilañ hag ar c'homiser-polis a skrive war e garnedig.

« Eizh real ! eizh real ! » a lavare va mamm-gozh. « Ha pa oan-me yaouank, pevar real nemet daou wenneg ne oa ken ! »

Dibaot oa dezhi prenañ amanenn er marc'had. Bep gwener e teue ur vaouez du-mañ, ul lardonenn he fas kramennek

dindan he c'hoef gwenn. Azezañ a rae atav war ar memes kador er gegin, he faner war ar plañchod dirazi. Pep livr amanenn a oa paket e delioù kaol, hag a oa melen-melen, bet stummet e-barzh ur moul : skeudenn ur vuoc'h ha bokedoù-laezh tro-war-dro. Daou seurt a oa : unan evit an daol, unan evit ar gegin. Va mamm-gozh a gemere ur gontellig, atav an hevelep hini, a droc'he un tammig, a lakae war veg he zeod da dañva. Rukunus, d' he soñj, e oa ober evel kement a verc'hed er marc'had, distagañ an tammoù da dañva gant ivin ar biz-bihan. Chipotal a rae ur pennadig. Neuze e veze komzet eus an amzer, hag ar vaouez a lavare kenavo. He c'hlevout a raemp o tianalañ en ur ziskenn an diri gant he fanerad pounner.

Va mamm-gozh kaezh ne baeas ket eizh real al livr amanenn, rak nebeut goude e varvas trumm, evel m' he doa goulennet atav en he fedennoù, « a-raok mont re gabac'h da vezañ ur garg e ti he zud ».

Ne gav ket din em eus biskoazh a-hed va buhez-pad klevet den o lavarout : « Marc'had-mat eo bevañ ». Er c'hontrol, klevet em eus a-vugelig, ha klevout a ran bepred : « Na ker an traoù ! Pep tra o vont war gresk ! Dizale ne vo mui tu da vevañ ! Ar genwerzhourien ne ouzont mui pe briz goulenn ! Teuziñ a ra an arc'hant kerkent ha gounezet ! »

Ha war un dro e kleven menegiñ amzer pe amzer, lec'h pe lec'h, ma veved hep gwelout atav foñs ar yalc'h, ma veze roet ur gwennegad evit ur gwenneg, ha zoken trizek evit dousenn.

Va zonkadur eo bet darempredíñ tud izel, kargidi vihan ha micherourien, o devoa bec'h o skoulmañ ganti, hag a sache war lost an diaoul a viz da viz. Ne oa ket an dienez. Hogen ne ouient tamm petra eo ar builhentez. Hag int hep spi da gaout a-walc'h da zispign hep morc'hed, e oant deuet da vagañ un doare dismegañs ouzh an arc'hant. Un den pizh a oa evito tost ken gwazh hag un den hudur. Da vihanañ, pardonet buanoc'h e veze d' ur foeter-e-stal eget d' ur skragn, meulet uheloc'h un den brokus eget unan troet war an dastum.

E-giz-se oa va c'herent. O foan a lakaent da zeskiñ dimp e oa an avaristed hogozik ar c'hapitalañ eus ar pec'hedoù kapital. Ne garent ket hor gwelout oc'h espern arc'hant. Roet e voe din ur wech gant ne ouzon mui piv ur vionenn feilhañs : ur c'honikl koant gant ur faoutig war e gein. Ne voe ket pell e oa karget a wenneien, dre forzh diskouez anezhañ da gement den a zeue en ti. Deuet oa pounner-pounner, ha pa veze hejet, ne rae mui trouz.

« Poent eo terriñ anezhañ, » eme Vari.

Me am boa c'hoant da gaout va gwenneien da brenañ ur c'hoariell bennak. Hogen terriñ ar c'honikl ! Ha me mont da gaout va zad. Kompren a ris e oa laouen pa lavaris dezhañ va c'hoant. Kemer a reas un tamm orjalenn, ha gant kalz a basianted, e lakaas an arc'hant da zont er-maez, gwenneg ha gwenneg. Me n' em boa ket kement a basianted hag eñ. Fellout a reas din firbouchal e korf ar c'honikl gant an orjalenn evel m' hen gwelen oc'h ober. O klask mont re vuan e lezis an aneval da gouezhañ, ma voe bruzunet e mil damm. Leñvañ a ris un herradig, ha Mari gant he balaenn o skubañ ar relegoù hag ouzh o dastum er baliked d' o stlepel er sailh-loustoni. Ne voe ket prenet din ur vionenn all.

Fuloret e voe va zad pa zeuis un deiz da gontañ dezhañ e oa ar mestr-skol o c'houlenn diganimp bugale degas dezhañ arc'hant bep miz da lakaat en ur c'hef-espern, a-benn kaout ur bañsion pa vijemp kozh.

« Laeron ! » emezañ, « laeron ! N' o devo ket ur gwenneg digant va bugale-me ! Klev mat, an arc'hant a vez roet dit a zo dit, dit da zispign, da zispign. Ha mar bezez skandalet gant da vestr-skol, lavar din, ha me a yelo d' e gaout ! »

Gant an dra-se e veze difennet groñs ouzhimp prenañ madigoù. Ne gredan ket em eus prenet madigoù ur wech zoken pa oan bugel. Prenañ a raen c'hoarielloù bihan, « made in Germany », a zispenne diouzhtu. Prenañ a raen follennoù soudarded da droc'hañ, ha follennoù savadurioù d' ober tiez, ilizoù, pagodennoù, moskeennoù ha me oar, a veze kaotet gant gom arabek a yae war va bizied, war va dilhad hag em blev. Prenañ a raen boestadoù karrezennoù liv, a uze buan, oc'h ober un toull bras e-kreiz, ha kreionoù liv a dorre hag a ranked lemmañ, lemmañ, ken na daent kalz re verr. Prenañ a raen bagoù-dre-lien na zalc'hent ket a-blomm war an dour, kornigelloù na droent ket, ha kanetennoù a doulle va godelloù.

Aet omp pell diouzh va mamm-gozh ha diouzh he livr amanenn. Hogen fellout a rae din ober ar vrasañ meuleudi a c'hellan ober eus va zud hag ac'hanon va-unan : en ur c'hroz-molat atav gant koust ar bevañ, n' hon eus biskoazh peget hor c'halon ouzh an danvez, — ha, Doue oar, n' eo biskoazh chomet peg ouzhimp kennebeut.

Prederiadennoù e sigur un nebeut skrivagnerion vrezhonek

Stagadenn : **Jakez Kerrien, ar Roc'h toull**

gant Youenn OLIER

I. — Abaoe 1943, e-giz m' em eus merket diagent, n' em boa ket bet tro da lenn ar skrid-mañ. Dav eo bet din hen amprestañ digant ur c'heneil a-benn studiañ. Gwall ziaes e vez a-wechoù pleustriñ war hol lennegezh.

Bez ez eo ar Roc'h toull un oberenn iskis a-walc'h, dibar kentoc'h, ma karer. Ha da gentañ, ma lakaer a-gostez un nebeut skridoù tec'hnek, diwar-benn ar gwerzaouerezh brezhonek da skouer, ez eo ar skrid-mañ ar skrid lennegel nemetañ savet gant Jakez Kerrien. Goude bezañ embannet « Ar Roc'h toull » en deus paouezet an aozer a skrivañ pe da vihanañ, a voulañ.

An destenn hec'h unan a zo ken iskis all. Bez ez eus anezhi ur vojenn voliac'hus : dezrevell un huñvre ne ra ken ar skrivagner. Daoust ha n' hon eus ket afer amañ, a-hend-all, ouzh un doare lennegezh pleustret a werso en Europa. Soñjet al lenner e « Gweledigaethau y bardd cwsg », trevezet e unan diwar un oberenn spagnolek, pe c'hoazh « Un hir a gousk » gant W. Irving, troet gant Andouard e 1933. Hep mont ken pell. e-tal deomp e Bro-C'hall, e tenn « Le Grand Meaulne » gant A. Fournier d'un doare lennegezh damheñvel : an huñvre zihun a ro tu deomp da ergerzhout en-dro bro varzhus ar bugaleerezh hag ar yaouankiz.

Setu dres pezh a ra dudi an oberenn-mañ. Bourrañ a ra ar skrivagner oc'h adkavout an taolead hag an ardremezioù ma vevas enno ez yaouank : Hiraezh d' ar gweledvaoù karet bet

dilezet e-pad ouzhpenn seizh vloaz. Jakez Kerrien, e-giz Jakez Riou ha Youenn Drezen, en doa ranket ren e vuhez krennard war uhelblaenennoù Bro-Spagn krazet d' an heol, hor bezet soñj. Un dachenn evel hini ar Roc'h toull a gemere evitañ un dalvoudegezh aroueziel hud. Fastet e oa Jakez Kerrien emichañs gant krinder Bro-Spagn ha plijadur a gav o tresañ resis gweledvaoù gleb ha fresk e vro. Kalz a garantez — me ' gred — ha kalz a ampartiz — hep mar ebet — a verzor er pp. 59-60 pe p. 80 pa daolenn an abardaez-noz o serriñ pe p. 67 : an heol o sevel a vije bet livet a-walc'h gant ur gwir varzh. Hirnezh d' ar c'horn-bro c'henidik a zamwelan ivez er meneg a ra a vourc'hioù eus tro-war-droioù Sant-Tegoneg pe tresadur-ene ar baotred a c'hoari ur roll bennak en danevell : temz-spered Bretoned rik a zo dezho, feuls, taer ha garv ; soñjal a ra ar skrivagner e kenseurted anavezet gantañ pa oa o vevañ e Breizh hag a chome stag ouzh e eñvorennoù kentañ. Eñvorennoù adarre ar pennadoù pe ar rann-bennadoù ma par enno ar vuhez war ar maez e Breizh : ar saout o vont d' ar c'hraou, istor ar pemoc'h skrapet da vevañ ar bagad er « Roc'h toull », erfin an abadenn c'hoari kilhoù displeget hir a-walc'h. Kement-se a zo livet hep adsoñj ebet ; damgoap a gavfed kentoc'h ; netra eus ar siriusted a intr penn-da-benn « Geotenn ar Werc'hez ».

II. — Marteze ez eo an damgoap, an « ironi », unan eus perzhioù pennañ an oberenn. Emañ, da skouer, a gredan, er meneg a ra eus ar Gelted kozh e-kerzh an danevell. Ret eo gouzout da gentañ pegoulz e skrive Jakez Kerrien. Edod o paouez peurembann an « Notennoù diwar-benn ar Gelted kozh » hag ar « Sketla ». Kroget en doa Roparz Hemon da voulañ e-barzh « Gwalarn » troidigezhioù diwar ar skridoù hen-iwerzhonek. A-hend-all e oa boaz ar skrivagnerion en amzer-hont da veulganañ ar Gelted kozh (Taldir, Kalloc'h, Bertou, hep kontañ Youenn Drezen a oa d' an ampoent o sevel e « Gan da Gornog »). Anv a zo ivez avat en danevell-mañ eus un enskrivadur hengeltiek dizoloet gant bagad ar « Roc'h toull ». Un nebeut diskleriadurioù roet gant Jakez Kerrien a ziskouez en doa bet tro da zamstudiañ an hengeltieg. En em c'houlenn a ran avat betek pelec'h ez a siriusted ar skrivagner pa vez kont gantañ eus falz aour an arc'hdrouiz gant e fust olifant : kutuilhadenn an uhelvarr a zo bet a viskoazh ur skeudenn divizet diwar gre ar Gelted kozh (evel ar peulvanoù

hag an taolioù-maen). Daoust ha n' en doa ket Jakez Kerrien c'hoant dejanal eno ivez ?

Pezh a lakafe anat a-walc'h ar c'hoarierezh, an dibarfeted a zo en danevell eo an helennegezh dic'hortoz a zo strewet enni. A bep eil e teu war an dabier Platon ha Sokrates. Bourrañ a ra ar skrivagner oc'h ober menegoù diwar Horatius, Vergilius, Dante pe grenn-lavarioù spagnolek. Dudi a-walc'h am eus, hen anzav a ran, o verzout dasskedoù liesliv ur spered o c'hoari gant e lennadurezh hep lorc'h na fouge ; plijout a ra din e welout o nijellat eus un destenn d' eben : gwerinoniezh, yezhoniezh, istor, prederouriezh, h.a.

III. — Padal ne gredan ket n' eus en danevell-mañ netra nemet « c'hoarierezh ». Da gentañ, un dra ho po merket diouzhtu : pouezañ a ra ar skrivagner war an dalvoudegezh a c'heller reiñ d' an huñvreoù. Ur soñjezon prederour, studiet gantañ an eneoniezh hag anavezet gantañ an enedielfennerezh, hon eus aze. Troiennoù zo a rofe a-walc'h da grediñ n' oa ket dianav anv Freud da Jakez Kerrien, da skouer, ar skeudenn a implij da ziskouez ouzh petra eo heñvel an anemskiant : « ...Ouzh un enezenn e-kreiz ar mor ». Reiñ a ra Jakez Kerrien da roll d' an huñvre dizoleiñ plegoù kuzhetañ hon ene, ar re a zo dianav deomp pe na gredimp biken anzav ouzhimp hon unan : « Aon am boa da welout gwir abeg va oberoù, » a skriv Jakez Kerrien. Me ' oar e c'heller kavout amañ ivez gerioù ur gwashaour e-giz Gallaoued ar XVIIvet kantved, La Rochefoucauld, da skouer, pe c'hoazh Nietsche e unan, diskibl evit darn da hennezh. Koulskoude e c'helle an danvez-kelenner war ar brederouriezh reiñ ur ster perveshoc'h d' ar pezh a zisplege.

IV. — N' ouzon ket ha ne c'hoarvez ket gant ar skrivagner a-wechoù en em ziskuilhañ. Marteze ez eus tu da veizañ a-dreuz ar skrid-mañ perak ha penaos eo bet degaset unan da zilezel an ober dre vras. Keriner, « mignon ar Furnez », a zizolo tamm-ha-tamm an div c'hoantegezh pennañ a zo kiriek da zarn vuiañ hor pec'hedoù : « Holl hon eus an daou dech-mañ a zo gwrizienn ar re all : ar balc'hder ha drougyoul madoù ar bed-mañ ». Dont a ra haroz ar gontadenn da gompren ez eo an daerded, ar gounnar, an arlouperezh, perzhioù anatañ an oberour, an hini a fell dezhañ dont a-benn, koustet a gousto. Diwar se, daoust ha ne zilezo ket an ober « mignon ar Furnez » ?

Meur a fed all a c'hellfe kreñvaat va goulakadur. Addezrevell a ra Jakez Kerrien avat sorbienn an dant aour hervez Fontenelle, skrivagner gall eus an XVIIIvet kantved. Peseurt testeni a rankomp krediñ ? Ha kement-se a zo meneget e sigur un enskrivadur hengeltiek. Pa ouezer ez eo diazezet an Emsav war an Istor, evit darn (kv. pouez « Barzhaz Breizh »), e c'heller intent gwelloc'h penaos unan na gred ken ennañ a c'hell bezañ pellaet diouzh an ober evit Breizh e unan.

Bez e c'heller en em c'houlenn ivez peseurt talvoudegezh he deus al lennegezh hec'h unan ? Meneget eo Platon gant Jakez Kerrien : gouzout a reer avat e nac'he hemañ reiñ digor d' ar varzhed en e geoded. Tu a zo ivez, a gav din, da reiñ d' ar c'hoari-kilhoù un dalvoudegezh aroueziel en danevell. Soñjal a ra Kerrien emichañs e bomm-lavar ar barzh gall Malherbe a asure penaos n' oa ket ar barzh talvoudusoc'h d' ar stad eget ur c'hoarier-kilhoù mat. Skrivañ a ra Kerrien avat p. 24 : « Barzh ha ruilher kilhoù, setu pezh ez omp d'hon amzer vak ». Daoust ha n' eo ket bet dehoalet Kerrien hag eñ prederour da zisprizout al lennegezh ha da arvariñ diwarbenn he dellid ?

N' ouzon ket ha gwir eo ar goulakadurioù am eus graet. Krediñ a ran hepken ez eus estreget c'hoarierezh en oberennmañ. Re all avat a c'hello kavout un alc'houez all dezhi.

V. — Ar pezh a zo diarvar eo talvoudegezh lennegel ar skrid-mañ. Savet hag urzhiet mat eo an danevell, kreizennet mat en-dro da glask ar falz aour, dramaek eta.

Ur romantour mat e vije bet Jakez Kerrien. N' eus nemet tri den oc'h en em ziskouez en istor-se. Gwir eo marteze n' eo ket bev tre ar c'helenner. An daou all avat, Keriner ha Per ar Bountoun, a zo livet resis ha sasun eo an tresadur-ene anezho, hini Per ar Bountoun dreist-holl.

Ur barzh hag un arzour e oa ivez Jakez Kerrien (dedennet eo bet, ne ranker ket ankounac'haat, gant kudennoù ar gwerzaouerezh, evel m' em eus diskleriet a-gent). E-touez ar pennadoù taolennañ natur bravañ a gement a vije bet embannet e brezhoneg e tleer ober anv eus ar re am eus meneget endev : hini sav an heol, da skouer, p. 67, pe an abardaez-noz o c'hounit a nebeudoù, p. 59. Ur skrivagner ampart kenañ en em ziskouez er pennadoù-mañ.

Ar yezh a zo bet meulet alies. Perzhioù mat ar yezh poblel

he deus : pervezh, lies ha pinvidik evit livañ ar pezh a zo fetis ha pemdeziek er vuhez. Biskoazh n' eo flouroc'h ha birvidikoc'h yezh Kerrien eget pa daolenn deomp darvoudoù boutin m' eo en em gavet enno alies tre. Studiit er c'heñver-se yezh ar pennad gouestlet d' ar c'hoariadenn gilhoù : dispar ez eo. Neb avat n' eo ket bet lodek gant brezhonegerion er c'hoari-se ne c'hello biken displegañ gant kement a ampartiz ken dister un darvoud : « ...ar voull a borzhias eeun tre etre an div renkad... » Ur bam eo ivez pegen liesgeriet eo an displegerezh : « ...An daou dra-se a ziruilhas em spered... » « ...Setu pezh a ziwanas em penn... » (p. 33). A bep eil e kaver p. 1 : « estlamm » « marzhenn » pe « gwelout » « arvestiñ ». Nebeut a dra eo kement-se moarvat : un arouez a aked evelato. Anzavomp a-hend-all eo pounner frazennoù zo, e-giz : « Keuz am bije da vezañ pennabeg d' an dizunvaniezh d' en em silañ etrezon ha va mignoned nevez... » Spisaat a ranker ouzhpenn-se na gil ket Jakez Kerrien dirak ar yezh lennek ha stank awalc'h eo ar gerioù nevez, re Vallee ha Gwalarn dre vras, en e skrid : « gourdadel » (p. 85), « enskrivadur » (p. 37), « ermaeziadennoù-meur » (p. 29), « mentoniour » (p. 15), « Reizhadur-stad » (p. 15), « Hirgarezennek » (p. 14). Pa ne ve nemet en abeg d' an dra-se n' eo ket Kerrien ur skrivagner poblek evel maz eus bet anezho betek 1930 pe war-dro. Lod a lavaro e vije bet gouest da gendeuziñ ar yezh poblek hag ar yezh lennek. An dra-se a dalv hepken e vije bet gouest da livañ amañ buhez ar bobl gant yezh ar bobl hag elec'h all da zisplegañ menozioù gant yezh an dud lennek.

VI. — N' en deus ket prizet pe n' en deus ket gellet Jakez Kerrien en em ouestlañ da servij ar yezh hag ar vro. Ur c'himiad d' al lennegezh ez eo an oberenn-mañ e gwirionez. Ret eo lavarout e oa Kerrien e unan penn en Emsav d' ar mare-se : ne oa netra par da « Studi hag Ober ». Petra en dije gellet sevel a-hend-all ? Goude-holl e oa dornet Jakez Kerrien dreist-holl da sevel romantoù.

Un oberenn dic'hoanag eo « Ar Roc'h toull » e gwirionez daoust da lufrennoù diwar c'horre an « ironi ». Evel Renan, evel ar rannvroelourion pe, kentoc'h, ar « genlabourerion » er mare-mañ, ne zeu ket a-benn Kerrien da fiziout en amzer-dazont ar vro. Gwall deuc'h eo ur vro dirak emzispleg milvedel an Istor ha gwall skort al lennegezh dirak enklask parfet ar brederouriezh. Padal n' oufe silvidigezh ur vro bezañ dister

dra. Keuz am eus a-wechoù na gavan e-barzh « ar Roch toull » nemet ur gentel a zigalon.

Gwened, 30 a viz Gwengolo 1955.

NOTENN. — « Ar Roc'h Toull » a zo bet embannet, e 1926, evit ar wech kentañ gant Roparz Hemon (levraoueg « Gwalarn »). Un eil embannadur a zo bet graet e falc'huneg gant « Emgleo Breiz ».

Deiziadur Godell 1958

(warnañ luskeudenn un daolenn gant Langleiz)

200 lur franko an 10

Ne vez ket gwerzhet a-unanoù

P. BODENAN - 3, Chemin des Potiers - **ERGUE-ARMEL**

C. C. P. 212-23 Rennes

Hortus Mangarevensis

Enumeratio plantarum in Villa Mangareva cultarum

gant Remont JESTIN

(Kendalc'h)

MONTANOA BIPINNATIFIDA *C. Koch* (M. HERACLEIFOLIA *Brongn.*) (Compositae). Mec'hiko. Ti-broud klouar. War-dro 2-3 m. a uhelder, kef diskourr, delioù bras bourellek *(tomentosa)* dindan, kildroennek (1) don o stummañ skejennoù dantek, lostoù hir dezho. Bleunioù heñvel a-walc'h ouzh re al louzaouenn Santez Marc'harid bodet e kuchennadoù laosk e lein ar blantenn (Kerzu-Genver).

MUSA *L.* (Musaceae).

M. CAVENDISHII *Lamb.* (M. SINENSIS *Saget.*). Sina ar C'hreisteiz, 1827. Ti-broud tomm. Gwezenn-vananez ar c'hef o chom hep tizhout ouzhpenn 0,70 m. - 0,80 m. hag an delioù 0,80 m. - 1 m.

M. ENSENTE *Gmel.* Ethiopia, 1853. Ti-broud klouar. Ar vrasañ eus ar gwez bananez, he delioù o tizhout 5-6- m. a hirder en he bro hag 1 m. a ledander. O fennwazienn-greiz a zo tev ha ruz lec'hidenn-win. En enep d' an holl liesdoareoù all, ar *M. Ensete* na daolenn (2) ket ha ne vez gouennet nemet dre greun. Ar frouezh n' eo ket mat ha ne dalvez ar *M. Ensete* nemet da zinklañ.

MUSA PARADISIACA *L. var.* SAPIENTUM *Ktze.* Broioù trovanel ar bed, 1729. Ti-broud tomm. War-dro 6 m. uhelder er broioù tomm, betek 4-5 m. amañ. Al liesdoare-mañ eo an hini a ro ar bananez a weler e gwerzh e pep lec'h. Meur a is-liesdoare dioutañ a zo.

(1) Kildroennek = amañ *laciniosus, (folium) pluribus incisuris.* - S. *Plin.* 16, 6 : *sinuosum toto ambitu folium.*

(2) taolennañ : *pullulare* (Colum.).

Notenn. — El lec'hioù tommañ eus ar c'h-*Côte d'Azur*, dreist-holl e Garavan hag er c'horn Beaulieu-sur-Mer anvet « la petite Afrique » e teu da zareviñ brav-tre frouezh ar *M. Paradisiaca*. Ar re a weler an aliesañ a zo berroc'h ha tevoc'h (dezho un tammig trolinenn un tric'horn-skouer) eget ar re a zeu eus ar broioù trovanel. Un is-liesdoare all, rouesoc'h, brasoc'h ar plantennoù hag o kreskiñ buanoc'h a ro frouezh kenstumm hogen brasoc'h ivez, hiroc'h dreist-holl, pep hini o talvezout da vihanañ kement ha div eus ar bananezennoù a weler e gwerzh. N' eus ket avat kenkoulz blaz ganto. Etre 60 ha 100 frouezhenn a roont en ur gronnad hag ar re all war-dro 40-50. Ar re-mañ, ar re vihanañ eta, a zo blazet kenkoulz d' am meno ha da veur a hini all, hag ar bananez Canarias, h.a. Gwir eo int bet dastumet darev war ar wezenn, ar pezh a zo un dra a-bouez. Rak gwelet em eus un aotrou, planter kafe er c'h-Costa-Rica, hag a lavare din e kave kalz disteroc'h bananez Garavan eget ar re a zebre du-hont.

Gouzout a ra an holl kredabl e varv un troad-bananezenn ur wech m' en deus kaset e frouezh da greskiñ ha da zareviñ (an dra-mañ a bad amañ 11 miz) met bep bloaz e tiwan daou pe dri troad nevez eus ar skod boutin. Dont a ra ar gronnad-frouezh er-maez da forzh peseurt mare eus ar bloaz, a-benn tri bloaz goude m' eo bet plantet an troad (daou vloaz evit ar bananez Texas). Dour e-leizh e ranker reiñ d' ar gwez-bananez hag ar muiañ a c'heller a dremp ; an hini aesañ da reiñ hag efedus-tre eo an dour-hañvouez graet gant fank ar yer, ar c'honikled hag hini « ar foz » (teurel evezh da lakaat dour a-walc'h a-gevret !).

Ar *M. Ensete* ha na daol ket a ziwanoù a vev kalz pelloc'h eget ar re all.

NELUMBIUM SPECIOSUM *Willd.* (NYMPHOEA NELUMBO *L.*) (Nymphaeceae). Kreisteiz Azia, 1787. Ti-broud tomm. Plantenn-dour gant delioù bras krenn, gwazhennet, gwer arc'hlas ; ar bleunioù a zo dougennet gant garennoù hir ; gwenn int, roz un tammig war an erien, war-dro 0,20 m. a dreuskiz. Padout a reont keit hag an hañv.

NERIUM OLEANDER *L.* (Apocynaceae). Europa ar C'hreisteiz. Orañjezeg. Al loreen-rozenn eo, anavezet-mat gant an holl.

NYMPHAEA *L.* (NENUPHAR) (Nymphaeaceae).

NYMPHAEA AMAZONUM *Mart & Zucc.* Jamaika. Ti-

broud klouar. Bleunioù gwenn-arvelen, delioù krenn gwer luc'hus, an darn vuiañ pladet war an dour.

NYMPAEA TUBEROSA *A. Puine.* Gevred ar Stadoù-Unanet. Bleuniañ a ra evel an hini a-raok e-pad an hañv.

OPUNTIA *Mill.* (Cactaceae). Ne lavarin amañ nemet ur ger eus unan hepken, ar gwellañ anavezet, pa ne gomzan ket evel m' am eus lavaret eus ar « plantennoù druz ».

OPUNTIA FICUS INDICA *Mill.* Mec'hiko, 1731. Ti-broud yen. An *Opuntia*-mañ a zo anvet e galleg « figuier de Barbarie ». Anavezet a-walc'h e stumm gant hogozik an holl : o stummañ ur bod gant melloù bras, hir, goloet a zrein flemmus-tre. Bleunioù melen-soufr, frouezh e stumm vioù ruz-arvelen (diwezh an hañv).

Notenn. — Evit ar re a gar frouezh an *O. Ficus indica* (c'hwek int ha plijus a-walc'h nemet skuizhus da zebriñ dre ma ranker atav tufañ ar bern splusennoù a zo enno). Setu an daou zoare aesañ da zont a-benn d' hen ober hep en em flemmañ gant an draenigoù diniver o c'holeiñ ar c'hroc'hen : da gentañ, forzh penaos e ranker kutuilh ar fig-se gant un tamm lien tev pe daou damm koad ; neuze, pe lakaat ar frouezhenn en ur pod hag hemañ dindan un duellenn a strinko taer dour warni hag a lakaio anezhi da gornigella en he fod o skarzhañ an drein diwarni, pe, hep touch gant daouarn, faoutañ ar figezenn gant ar gontell ha debriñ an diabarzh gant ul loa.

OXYPETALUM CAERULEUM *Dec.* (Asclepiadaceae). Arc'hentina, 1832. Ti-broud yen. Plantennig gant garennoù eeun, sonn, nebeut rodellus (1). Bleunioù glas sklaer, bihan (Mezheven-Gouhere).

PALMEZ. — Ar palmez a zo anezho ur familh rannet mat diouzh ar re all hag enni e kaver d' am meno-me bravañ skouerioù ar bed plantel. Gwir eo, dedennet e vezer pe ne vezer ket ganto, ar roueed mistr o fenn gouloù gwer, ken leun a hoal hag a hiraezh pa seller outo en abardaez-noz, treset o zrolinenn deñval ken c'hwek war ar mor, dindan meurdez al loar hañv. Marteze ar re a zo bet un diskuliadur don o gwelout evit ar wech kentañ, o deus bevet dija, pell, pell bras 'zo, dindan gwagennadur o delioù skañv en aer glouar an inizi-hud. Pell, pell bras 'zo.

(1) rodellus : *volubilis.*

Setu amañ penaos e c'heller rannañ ar palmez a vev war ar c'h-*Côte d'Azur*, darn anezho el lec'hioù tommañ hepken.

I. - Arecineae : Archontophœnix, Rhopalostylis, Howea, Hedyscepe, Chamaedorea, Sinecanthus, Arenga, Caryota.

II. - Coryphinae : Sabal, Chamaerops, Trachycarpus, Washingtonia, Livistona, Erythea, Rhapis (holl gant liesdoareoù).

III. - Cocoineae :

1) Arecastrum.

2) Butia :

a) spatha blouc'h B. eriospatha

b) spatha blevek

troad ken hir hag an delienn B. elatay

troad berroc'h eget an delienn B. capitata

(gant al liesdoare leiospatha)

Jubea spectabilis - Cocos nucifera - Cocos Weddelliana.

IV. - Phœniceae : P. dactylifera, P. canariensis, P. roebelenii, P. reclinata, P. sylvestris.

D' ar boaz e lenner hag e klever ez eo ruz ar palmez war an dour hag an temz. Setu amañ bremañ ouzhpenn pemzek vloaz ma ran arnodennoù a bep seurt gant an holl doareoù palmez-se (bihan evit an darn vuiañ anezho), ma 'm eus goulennataet *Fachgenossen* e-leizh e meur a lec'h hag e meur a vro, hag e c'hellan lavarout ez eo an dra-se ur fazi eus ar re vrasañ. Teurel evezh a rank an hini a fell dezhañ lakaat palmez da greskiñ, ha da greskiñ buan ha brav, war daou boent : 1) natur an douar ; 2) ar pezh a zo da reiñ d' ar plantennoù. An holl zouaroù a c'hell dereout ouzh ar palmez. Mar deo avat skañv, traezhek, e vo ranket reiñ kalz muioc'h a zour eget mar deo ponner, priek-razek, en ur heuliañ atav ar c'henfeur a roan amañ da heul. An dra-mañ a zo a bouez bras rak lakaat a reer da vervel palmez bihan ha bras gant fazioù war ar magañ anezho. Da balmez meuriad an Arecineae n' eus aon ebet da gaout da reiñ re a zour, dreist-holl d' ar re anavezet dindan an anv boutin a g-*Kentia* (Howea, Rhopalostylis hag Hedyscepe) ha d' ar c'h-*Chamaedorea*. En douaroù ponner, ret bezañ dija evezhiekoc'h e-keñver ar re all *(Archontophœnix, Arenga* ha *Caryota)* (ar *Sinecanthus* n' eo nemet un doare *Chamaedorea*). Evit meuriad ar Coryphineae, e ranker bezañ un tamm mat pishoc'h. Setu amañ penaos renkañ anezho evit ar pezh a sell ouzh o dourañ, en heuliad-digreskiñ :

1. - *Livistona* (hemañ, kement, koulz lavarout, hag ar *Archontophœnix*, h.a.) ; 2. - Rhapis ; 3. - Trachycarpus, Washingtonia ha Sabal ; 4. Chamaerops. — Evit meuriad ar c'h-Cocoineae, setu amañ an heuliad : 1. - *Cocos Weddelliana* (hemañ, kalz muioc'h eget d' ar re all, hogos kement ha d' an *Howea*, h.a.) ; 2. - Cocos nucifera ; 3. - Arecastrum (evel an Trachycarpus, h.a.) ; 4. - Butia ; 5. - Jubaea (hemañ a zo ar balmezenn a gar an nebeutañ an dour, ur wech deut un tammig kreñv, e c'hell tremen an hañv hep dour all ouzhpenn hini an oabl).

An holl balmez a gar kalz an teil. Pa blanter anezho, e ranker (evel pa blanter forzh petra) ober un toull bras (war-dro 0,80 m. a zonder hag 1 m. - 1,20 m. a ledander) ha kargañ hemañ gant teil a bep seurt (teil kezeg ha n' eo ket hini saout, teil deñved ivez pa 'z eus, teil-douar, taouarc'h sec'h, gloan evel ma vez gwerzhet e ti ar varc'hadourien, tremp, h.a. Diwezhatoc'h, pe nebeut goude lakaat ar blantenn en douar ma n' eus ket bet tu d' ober un toull bras, ret eo reiñ ur wech an amzer tremp dourennek d' ar palmez, da lavarout eo teil yer teuzet en dour (ha dour eleizh rak kreñv eo an teil yer) pe c'hoazh « tremp denel » (lakaat sulfat houarn e-touez da lemel ar c'hwez fall) gant dour ivez. N' eus nemet turiañ un tammig tro-dro d' ar balmezenn ha diskargañ ar boued. Pa 'z eus huzil mat eo ledañ anezhi en-dro da draoñ ar c'hef, dourañ warni goudese. N' eus netra gwelloc'h da reiñ liv brav d' an delioù.

Evit kaleder ar palmez, setu bremañ ar pezh a ouzon : e Breizh ez eus skouerennoù eus an *Trachycarpus excelsa*, eveljust, an hini a c'houzañv ar gwellañ ar yenijenn (betek war-dro — 12°) hag el lec'hioù tommañ e-pad ar goañv, eus ar *Phœnix canariensis*. En Inizi Borromee (Lago Maggiore) e oa : *Trachycarpus, Jubea spectabilis* (ur skouerenn eus ar re gaerañ, brasañ palmezenn Italia, hervez ar blenier), *cocos capitata, Erythea armata* hag el lec'hioù gwarezetañ, *Erythea edulis* ha *Phœnix canariensis*. An dramañ a ziskouez e c'hellfer diorren el lec'hioù eus Breizh ma vev ar balmezenn diwezhañ-mañ, ar re veneget en he raok. Soñj am eus ouzhpenn-se bezañ klevet ur wech an Ao. Guillaumin, Kelenner er Museum, o lavarout din en doa gwelet en un tu bennak e traonienn al Loar, kalz yenoc'h eget aodoù Mor Breizh, kefioù kozh *Jubaea* a ziskoueze e oa bet aze skouerennoù bras eus ar balmezenn-se. En Inizi ar Briñsed, e mor Marmara, em eus kantreet ivez evit

gwelout ar pezh a ra el liorzhoù. Un tamm mat klouaroc'h eo an amzer eno eget en Istanbul. *Trachycarpus excelsa, Phœnix canariensis* hag ivez ur *Washingtonia filifera* bennak. Kizidikoc'h eget ar re emaon o paouez menegiñ. E Roma, heñvel an traoù ouzh re an Inizi Borromee met *Washingtonia*-ed ez eus ouzhpenn o tiskouez ivez ez eo tommoc'h al lec'h. Tro-dro da Athena ez eo re zic'hlasvez, re graset ha re baour an douar evit diskouez tra all, war dachenn ar palmez, eget amañ hag ahont ur *Phœnix c.* ha n' eo ket eus ar re gaerañ. N' anavezan ket Sicilia nag Afrika an Hanternoz na Bro-Spagn. Tommoc'h eo ar goañv er broioù-se eget e Menton, met er goañv e kouezh ken izel ar gwrezvuzulier pa 'z eus un taol yenijenn (da vihanañ war aodoù Aljeria, e Sicilia hag an Andalucia).

Ar balmezenn anvet *Ceroxylon andicola* eus Andas Bolivia (etre 2.000 ha 3.000 m.), kalet a-walc'h eta d' ar yenijenn ha brasañ ezel eus ar familh (betek 60 m. a uhelder) a zo bet plantet war ar c'h-*Côte d'Azur* meur ha meur a wech. Morse n' he deus padet ha B. Chabaud a soñje e c'hellfe derc'hel e-kichen Cherbourg, da skouer, en abeg da leizhded vrasañ an aer. Talvezout a raje ar boan ober an arnodenn e Breizh met e pelec'h bremañ kavout plantennoù bihan pe c'hreun ? Diaesoc'h-diaesañ, siwazh, e teu da vezañ ar c'havout palmez en tiez a oa gwechall a bep seurt lies-doareoù palmez enno.

(Da genderc'hel.)

Kudenn ar 6 Kontelezh

gant A. HEUSSAFF

Iwerzhon a zo rannet e-keñver ar mererezh e 32 gontelezh. C'hwec'h eus ar re-mañ, en hanternoz, a zo bet dalc'het stag ouzh Bro-Saoz dre feur-emglev 1921. Alies e vez komzet eus Kudenn Oula (Ulster), a laka an darempredoù da vezañ ken diaes etre Bro-Saoz hag Iwerzhon. Ret eo spisaat ez eus teir c'hontelezh all en Oula istorel.

Pevar milion a dud a zo en Iwerzhon a-bezh. Un drederenn anezho a vev er C'hwec'h Kontelezh. Un drederenn adarre eus ar re-mañ a zo a-du gant ar Republik : broadelourien a reer anezho, ha peurvuiañ emaint o chom en tachennadoù tost d' an harzoù. Peseurt tud eo ar re a fell dezho chom a-du gant ar Rouantelezh Unanet, da lavarout eo a-du gant ar Saozon ? Kalz anezho a zo diwar ouenn ar Skosiz-se a voe « plantet » en Iwerzhon tri pe bevar c'hant vloaz 'zo, d' ar mare ma voe faezet ar vro gant armeoù Elisabeth I ha Cromwell. Ar Skosiz-se koulz hag ar Saozon hag ar Gembreiz (?) a zeuas d' o heul, a oa anezho protestanted. Gwir eo e voe troet ivez darn eus Iwerzhoniz da gemmañ relijion e-doug ar c'hant-vedoù. E doare ma kaver hiziv anvioù iwerzhonek-rik gant darn eus ar re a ren ar C'hwec'h Kontelezh.

Dre vras, enta, ez eo katolik ha broadelour kevatal, tra ma wel ar brotestanted er Rannadur ur gwarez a-enep beli an Iliz Katolik. Kudenn ar c'hwec'h kontelezh a zo unan relijiel evit un darn vat.

An harzoù a rann Iwerzhon a voe divizet gant ar Saozon, ha gwasket war ar gannaded iwerzhonat a zeuas da London da sinañ ar feur-emglev (1921). N' eo ket bet asantet dezho dre vouezhiadeg ebet. En abeg d' ar Rannadur e kendalc'has an I.R.A. gozh, gant de Valera, da stourm, met a-enep da arme ar « Stad dieub ». Dalc'hmat ez eus bet argadennoù

abaoe, ken e Bro-Saoz hag er C'hwec'h Kontelezh, a-wechoù er 26 zoken.

Evit Iwerzhoniz a gar o bro, ar Rannadur a zo un arouez eus sujedigezh Iwerzhon o kenderc'hel. Ne c'houlennont ket e vije taolet er-maez diskennidi ar re a laeras o douaroù diganto. Met evel an Normaned a droas gwechall da zifennourien gadarn ar vro a-enep ar Saozon, e tlefent soñjal da gentañ e mad Iwerzhon. A-hend-all, e ranker sellout outo evel ouzh alouberien.

Buhez arboellerezhel Iwerzhon a-bezh a zo gwanaet gant ar Rannadur. Ret eo derc'hel daou c'houarnamant (ur Parlamant a zo e Béil Féirste), daou seurt mererezh ; ar c'henwerzh etre div rann ar vro a zo diaesaet en abeg d' ar c'hustum ; hentoù-houarn, a dalvez evit ar C'hreisteiz koulz hag evit an Hanternoz, a vez dilezet gant Béil Féirste hep goulenn ali digant Dulenn... Industriezh an Hanternoz a vije talvoudus evit ar C'hreistez, a c'hellfe skoazellañ gant ar magañ-loened (dalc'hmat e klever ez eus bet skrapet bagadoù chatal o treuziñ an harzoù dre flod).

Broadelourien ar C'hwec'h Kontelezh a zo dindan wask an Unanourien. E sell d' ar votadegoù ez eo bet troc'het ar pastelloù-bro e seurt doare ma vez dilennet un tamm mat muioc'h a unanourien eget na dlefe bezañ hervez ar feuriadoùpoblañs. Da zoujañ o deus ar re-mañ na zeufe ar vroadelourien da vezañ niverusoc'h egeto a-barzh nemeur amañ. Rak muioc'h a vugale a vez ganet gant ar Gatoliged eget gant ar Brotestanted. Klask a reer eta lakaat ar muiañ ma c'heller a vroadelourien da zivroañ, dre reiñ micherioù ha lojeiz kentoc'h d' an unanourien eget dezho. (N' eus ket labour evit an holl er C'hwec'h Kontelezh kennebeut.)

An Unanourien a lavar : ur gouarnamant demokratek hon eus. Ya, keit ha ma 'z eo emsavus evito. Warlene e oa un dilennadeg evit Kambr ar Gannaded e Westminster. Ar strollad Sinn Féin a zivizas kinnig da zanvez-kannaded daou baotr yaouank, en toull-bac'h d' ar mare evit ar perzh o doa kemeret en un argadenn war ar c'hazarn. An daou-se a voe trec'h. Div wech e voe torret an dilenn — hag a-benn ar fin e voe roet ar gador-gannad d' an Unanourien a-enep da youl an darn vrasañ. An digarez : an daou-se a oa trubarded.

O tibab anezho e tiskoueze ar vroadelourien ne c'hortozent netra reizh digant gouarnamant Béil Féirste. Gouarnamant Dulenn a ra gant an arguzenn demokratek ivez, pa vez anv eus ar gudenn er bodadegoù broadel pe etrevroadel : rediet

eo bet Iwerzhon da zegemer ar Rannadur, met an darn vrasañ eus Iwerzhoniz a zo a-enep d' ar Rannadur-se. Ma asantfe protestanted an Hanternoz dont a-du gant ar Republik, n' o defe ket da gaout nec'h e vijent gwasket e mod ebet. Dieub e vint da zerc'hel d' o relijion, gouest e vint da gaout o skolioù dres evel protestanted ar c'hreistez bremañ. (Ha ret eo lavarout n' eus ket a « ziskriminadur » a-enep dezho pa vez anv a reiñ micherioù pe lojeiz d' ar re o deus ezhomm.)

An Orañjisted, avat, a lavar nann krenn-ha-krak. Dre gaer ne blegint ket. Dre heg ne zeuor ket a-benn anezho kennebeut : prest int da herzel gant holl o galloud — ha hini Bro-Saoz.

« Ni a zo gwazed d' ar Rouanez, » emezo. « Ni a zo Skosiz (!), Kembreiz (?) ha Saozon dre ar ouenn, ha bepred hon eus skuilhet hor gwad evit difenn ar Rouantelezh. Ni a zo deomp un doare-gwelout (= relijion) ha hengounioù dishañvel diouzh hini hon amezeien er C'hreistez. »

Tri fennabeg o deus eta a-enep an unaniñ gant ar C'hreistez : 1. - Ne fell ket dezho plegañ dirak an Iliz Katolik (a chom ganti ar ger diwezhañ er Republik, pa vez un arvell bennak a-zivout dereadegezh ul lezenn). 2. - Ne fell ket dezho kemer poan gant advuhezekaat an iwerzhoneg. 3. - Feal int d' ar Rouantelezh, a aotre dezho c'hoazh ul live-a-vuhez uheloc'h eget n' o defe er Republik — emezo !

Gouez dezho n' eus nemet un hent da adunaniñ ar Vro : ra zeuy Iwerzhon a-bezh en-dro e-barzh ar Rouantelezh Unanet.

« N' eus nemet un doare ma c'hellomp en em glevout mat, eme ar bleiz d' an oan : ma lonkin ac'hanout ! »

Kostezenn ebet er C'hreisteiz ne gredfe d' ar mare-mañ kinnig dilezel uhelvennad Pearse : Iwerzhon iwerzhonek, ermaez ar C'hommonwealth. Ha n' eus ket kalz Iwerzhoniz er Republik a c'houlennfe rannañ ar Stad hag an Iliz.

Ur gudenn rouestlet-tre. Gouarnamant Dulenn n' en deus plan resis ebet. Ne ra nemet adlavarout e tlefe ar vro bezañ unanet. Met ne gred ket e c'hellfe bezañ tizhet dre heg. Adlavaret en deus an Ao. Costello daou pe dri devezh 'zo e rafe ar Gouarnamant kement ha ma 'z eo en e c'halloud evit lakaat arsav war argadennoù an I.R.A. yaouank. Un toullad mat a baotred a zo bet « dastumet » ha toullbac'het e Dulenn e-doug an teir sizhun dremenet. Daou gannad o deus goulennet ma vije lakaet kudenn ar 6 Kontelezh dirak « Unvaniezh ar Broadoù Unanet », hañvel ha ma 'z eo ouzh hini

Chipr, Hungaria, h.a. An Ao. Costello en deus nac'het. Tud 'zo a lavar ez eo diwar an abeg ma vije harpet Iwerzhon gant ar Soviedoù. Pezh a vije « kompromètus », hag a lakafe Iwerzhoniz 'zo marteze da dreiñ a-du gant ar Gomunisted.

Nebeut heklev a zo bet d' ar c'hinnig ober ur c'hevredad politikel etre an Hanternoz hag ar C'hreisteiz, e diabarzh un unvaniezh ekonomek.

Un diskoulm peoc'hek a zo pell. Arvar a zo na savfe ar re a-du gant ma tistrofe Iwerzhon d' ar c'h-Commonwealth o mouezh, mar da arboellerezh ar C'hreisteiz re war ziskar. Hag e-leizh a dud a drofe a-walc'h a-enep emsav ar yezh.

E-leizh a dud yaouank, a-du arall, a zo aet dihabask gant ar sac'het ma 'z eo an traoù. Hag e tell dezho troc'hañ ar gudenn gant ar c'hleze pa n' eus ket tu d' he diskoulmañ. Setu perak ez eus kement a harp evit an argadennoù a c'hoarvez bremañ.

Renerien ar Strolladoù bras — Fianna Fail ha Fine Gael — a brezeg a-enep an argadennoù-se. « Lakaet, » emezo, « e vije rediet an Unanourien — ha Bro-Saoz — da zisober ar Rannadur : Iwerzhon a vo gwashoc'h dizunvanet eget biskoazh, gant c'hwervoni o chom etre ar rummadoù enebourien ». (Kalz eus gwander ar vuhez politikel er Republik a zeu diouzh ar gasoni a voe enaouet gant ar brezel-diabarzh, 1921-23.) Hag ar pezh a zo bet savet e-doug an 30 vloaz tremenet a vo lakaet en arvar gant ar rouestl a zeufe en-dro gant ar brezel-diabarzh nevez. Tud yaouank an I.R.A. a zo kadarn, hep mar, met emaint, hep ma fellfe dezho, o tistruj al labour-broadel. Peadra a zo da ober, hep mont da aberzhiñ e vuhez, ma karfe dezho skoazellañ da ober ur vro war-raok eus Iwerzhon, da wellaat stad hec'h arboellerezh, a zedennfe neuze tud ar 6 Kontelezh d' ar menoz-unaniñ. (Gwir eo ez eus e-leizh a dud yaouank a dec'h da Vro-Saoz da glask labour hep ma vije ret dezho bepred — met n' eo ket un hevelep rummad paotred-an-arc'hant a gaver en I.R.A. !)

Kalz speredoù en Iwerzhon a zo rannet enno o-unan d' ar mare-mañ.

AL LEVRIOU

THE EASTER LILY, The story of the I. R. A., gant Sean O'CALLAGHAN ; London, Allan Wingate, 1956. - Priz : 15 shilling.

Ne lavarin ket ez eo plijus al levr-mañ penn-da-benn : an oberour, bet da gentañ en I. R. A., en deus troet e chupenn e 1937 ha stourmet neuze, a-du gant De Valera, a-enep d' e gamaraded kozh ; ouzhpenn-se e teu a-wechoù dindan e bluenn traoù gwall-gasaus : keñveriañ, da skouer, Roger Casement gant Lord Haw-Haw (e-giz ma lavare ar c'hazetennoù saoz) pe an I. R. A. gant ur « bempvet kolonenn » a zo divalav-meurbet. Daoust da se ez eo **The Easter Lily** ur skrid talvoudus dre ma ro danevell un test diwar-benn traoù n' int ket anavezet mat, evel istor an I. R. A. abaoe 1930, pe a vez tavet warno, evel emzalc'h an iliz e-keñver soudarded an arme republikan. Er-maez eus an danevelloù personel, a-hend-all, e c'hell ar skrid bezañ diresis-meurbet, pe zoken un disterig kamm.

E 1932 e oa ur strollad fachist o sevel en Iwerzhon : e rener, ar Jeneral O'Duffy, bet mestr ar polis er Stad Dieub, a ginnige kemer Dulenn e penn 100.000 Roched Glas. A-du gant ar Rochedoù Glas e oa an dud binvidik, ar saozgarourien, an iliz hag ul lodenn vras eus ar polis. De Valera, gant e arme bihan, hep polis feal (e 1933 e rankas krouiñ ur bagad nevez a voe lesanvet **the Broy Harriers**), ne oa ket gouest d' ober kalz tra a-enep dezho. An I. R. A. an hini eo a ziskennas war an dachenn hag a ziluzias ar gudenn. Da virout na vefe kollet holl c'hounidoù an damzieubidigezh a oa hini Iwerzhon, e tivizas terriñ nerzh ar Rochedoù Glas. Ha graet e voe evel ma oa bet divizet. Gant kann hag emgann, anat eo. A-benn ur pennadig ez eas ar Jeneral O'Duffy da stourm a-du gant Franko hag a-barzh pell ne voe ket mui klevet anv eus e Rochedoù.

Pa oa re an tu dehou o kas soudarded da sikour Franko, en em gavas an I. R. A. evel rediet da vont war skoazell ar gouarnamant spagnol, ha rener an I. R. A. e-unan, Frank Ryan, a gemeras penn ar bagad Iwerzhoniz. Trec'het Republikaned Bro-Spagn, ez eas un niver eus ar republikaned iwerzhonat bet er « brigadennoù etrevroadel » da repuiñ — en un doare souezhus evit neb n' anavez ket ar politikerezh iwerzhonat — en Alamagn. Ha kalzik labour o deus graet eno, a-raok hag e-pad ar brezel : int eo a sikouras Sean Russell da vont e darempred gant gouarnamant Berlin ha Frank Ryan e-unan a oa en **U-boot** a zegase en-dro da Iwerzhon, e derou ar brezel, mestr bras an I. R. A.

Gant hennezh, Sean Russell, e voe renet bombezadegoù 1939-40 e Bro-Saoz. Ar pal a oa distrujañ traoù a-bouez e bro an enebour, ha diaesaat e vuhez betek lakaat anezhañ da blegañ. Fellout a ra da Sean O'Callaghan gwelout levezon an Alamanted e dibab an doare-stourm-se : gwall-arvarus eo ; rak petra neuze diwar-benn

« merzherien Manchester » hag o rummad ? Pezh a zo sur avat eo e voe didalvoudekaet, ha lakaet da c'hwitañ, argadenn an I. R. A. gant ar brezel-bed o tarzhañ. Ha gant ar brezel-bed o tarzhañ ivez e c'hellas, pe e rankas, gouarnamant De Valera skeiñ garv-meurbet gant ar republikaned en Iwerzhon : unan anezho zoken, Tony d'Arcy, a voe lezet da vervel gant an naon en toull-bac'h. E-tro ar memes mare e varve Sean Russell e-unan, war al lestr-spluj alaman hag a zegase anezhañ da gemer penn e arme en Iwerzhon, hag e-tal aodoù Iwerzhon c'hlas eo e voe sebeliet, e liñser spoumek ar mor, gant an enorioù dleet d' ar soudarded, korf ar jeneral republikan.

Gwall-skoet an I. R. A. e pep keñver — marv e rener, prizoniet kantadoù eus e izili — an taol gwashañ dezhañ e voe treisoni Stephen Hayes. Bez e oa Stephen Hayes rener-penngarter an I. R. A., sinet en doa an ultimatom d' ar gouarnamant saoz e 1939, e anv e penn kentañ roll ar sinerien, ha, war a seblant, e werzhe kevrinoù an arme kuzh da boliserien ar gouarnamant iwerzhonat. War a seblant, a lavaran, rak evezhiek-meurbet ez eo oberour al levr pa gomz eus ar gudenn-se, met lennet em eus e lec'h all e oa Stephen Hayes un treitour e gwirionez. Ne vern penaos, harzet e voe Stephen Hayes gant Sean McCaughy, an adjutant-jeneral, evel ma reer eus pennjeneral an I. R. A., goulennataet, ha barnet d' ar marv gant ul lez-varn-arme. Dont a reas Stephen Hayes, en un doare souezhus, a-benn da dec'hout, hag evel-se eo e voe gouezet gant an dud ar pezh a oa c'hoarvezet. Tapet e voe Sean McCaughy gant poliserien ar gouarnamant, barnet (nac'h a reas komz) ha fuzuilhet. Kantadoù ha kantadoù soudarded republikan a voe harzet neuze ha kaset d' ar c'hampoù-bac'h : e 1945 hepken eo e tlee bezañ lezet da vont ar re anezho a oa bev c'hoazh, — gwan, dinerzh hag e truilhoù.

Kredet e oa neuze e oa marv an I. R. A. Nebeutoc'h eget nav bloavezh a zo bet ezhomm da adsevel anezhañ : peogwir ez eo e 1954 e voe taget, gant soudarded eus an arme kuzh, ur c'hazarn er c'hwec'h kontelezh (Northern Ireland). Abaoe, evel ma ouzer, ez eo bet meneget an I. R. A. nouspet gwech er c'heleier. Talvoudus eo neuze kaout barnadenn an Ao. Sean O'Callaghan, hag a hañval anavezout meur a dra, diwar-benn nerzh an arme ha stad an traoù en deiz a hiziv. Hervezañ e vefe an I. R. A. « aozet ken efedus hag armet ken mat ha biskoazh abaoe 1922 ». « Anat eo, » emezañ, « ez eus da nebeutañ kement a dud ennañ ha ma oa e deizioù bras 1934-5-6 » (war ur bajenn all e tiskuilh e oa 10.000 den en I. R. A. e 1934). « Ar renerien, » a skriv c'hoazh, « a zo alvokaded, kelennerien ha medisined yaouank, pe studierien, hag an holl a zo kaset war-raok gant uhelvennad frankiz Iwerzhon. An I. R. A. en deus hiziv en e greiz lod eus an dud a oa dija e-barzh e 1934-5-6, met an darn vrasañ eus e izili a zo tud yaouank war-dro 22 pe 23 bloaz. Ar soudarded a zo dreist-holl micherourien ha devezhourien... »

« Hiziv, » eme c'hoazh an oberour, « emañ spered Iwerzhon Yaouank oc'h adsevel. An dud kozh, tud 1916 ha 1921, o deus kollet ul lodenn vras eus o levezon. » — « Dre m' o deus an dud-se, » emezañ, « dilezet ar feiz en uhelvennad ar frankiz ha graet eus Iwerzhon ur c'hornig-douar strizhsperedet ha proviñsel. »

En tremened o deus graet renerien an I. R. A. daou fazi bras : p' en deus Frank Ryan kaset da stourm e Bro-Spagn, ha Sean Russell e Bro-Saoz, paotred yaouank hag a felle dezho e gwirionez

en em gannañ « **on the Border** », da lavarout eo, war an harzoù enepnatur savet gant ar Saozon en hanternoz an enezenn. Deut eo bremañ an I. R. A. en-dro d' he folitikerezh kentañ, d' he folitikerezh-orin. Ar bobl a-bezh a zo a-enep d' ar « Border » — tra na oa ket ar bobl a-bezh a-enep da Franko pe a-enep d' ar Saoz-Amerikaned. An doareoù hag o deus torret nerzh an I. R. A. e 1941 ne c'hellont ket mui bezañ implijet bremañ a-enep dezhañ. Ken e c'heller lavarout e teuio an I. R. A., hag ar strollad politikel stag outañ, ar Sinn-Fein, da gemerout muioc'h-mui a bouez en Iwerzhon er bloavezhioù da zont.

Daoust d' e fazioù ha d' e venegoù argarzhus, ez eo talvoudus al levr da neb a studi istor a-vremañ Iwerzhon. Ouzhpenn-se, from a zo e-barzh, hag ivez meur a dra vihan, na greder ket skrivañ alies, hag a lak da advevañ, gant e veleien, e soudarded, hag e zañsoù, aergelc'h souezhus ar vro.

THE ACCUSING GHOST, or **JUSTICE FOR CASEMENT**, gant Alfred NOYES ; embannet gant Gollancz, London, 1957. - Priz 15 shilling.

Un nebeut devezhioù a-raok emsavadeg 1916 e Dulenn, war aod bae Tralee, e tilestre tri den diouzh ur vag-spluj alaman. Dont a raent da zivizout gant renerien an arme iwerzhonat, hogen, pa ne oa ket bet kemennet o donedigezh en a-raok, ne oa nikun ouzh o gortoz. A-benn un nebeut eurvezhioù e oa harzet unan eus an tri den, e kreñvlec'h kozh McKenna, gant ar polis saoz. Anv an den-se a oa Roger Casement.

Trec'het e voe an emsavadeg hag ar renerien anezhi, barnet prim-ha-prim, lazhadeget. Hep truez ebet. Petra oa an dud-se avat evit ar bed bras ? Tud dianav, diskouezet e pep lec'h evel treitourien gwerzhet d' an Alamanted. Zoken gant Iwerzhoniz ne oant ket bet, pa oant bev, gwall anavezet, ha nebeutoc'h c'hoazh enoret : John Redmond, rener ar barlamantourien saozgar, an hini eo a oa ar brud gantañ. Bez e c'helled 'ta kondaoniñ ha fuzuilhañ hep ma vefe chalet, na trubuilhet, kalz tud. Met Sir Roger Casement !

En holl gannadtiez Europa, hag e meur a lec'h all er bed, e oa anavezet anv Roger Casement. Ul labour tenn, kalonek-dreist, en doa graet er C'hongo, hag e bro-Berou, o tiskuliañ fallagriezh ar genwerzhourien a verzherie an dud a liv evit ober dezho degas muioc'h-mui atav a gaoutchoug. Danevelloù Roger Casement a oa bet embannet, e stumm « levrioù gwenn », gant gouarnamant Breizh-Veur, ha bez e oant bet, evit ar gouarnamant-se, diazez diplomatel e dagadenn a-enep da c'houarnamant Brussel ha da hini bro-Berou. Meulet e oa bet Casement e kazetennoù Breizh-Veur, meulet e oa bet gant eskibien diouzh kador-brezeg abati Westminster. Hag, en diwezh, e oa bet graet marc'heg evit e labour e servij ar gwir hag ar reizh. Ar seurt den-se an hini eo a oa da vezañ barnet, e London, evel treitour.

Barn anezhañ, ha lakaat kondaoniñ anezhañ, a oa, goude-holl, aes a-walc'h. An **Attorney-General** evit ar Rouantelezh (Ministr ar

Justis), a oa F. E. Smith, diwezhatoc'h Lord Birkenhead, unan eus pennoù Ulsteriz hag eus enebourien douet ar vroadelourien iwerzhonat : eñ en em anvas e-unan **Crown-Prosecutor**, da lavarout eo Tamallour evit ar Gurunenn, er prosez. Da varner e voe lakaet an Ao. Rufus Isaacs, bet tapet, tri bloaz a-raok, en aferioù lous Marconi ha bet difennet dirak al lez-varn, en degouezh-se, gant... F. E. Smith end-eeun. Erfin, ma c'helle barnadenn Rufus Isaacs bezañ torret gant Ti al Lorded, e oa ret, evit degas ar prosez en-dro dirak ar Gambr Uhel, kaout aotre... an Attorney-General, da lavarout eo aotre F. E. Smith. Difrailh e oa an irienn evit kondaoniñ Casement.

Kement-se, avat, ne oa ket trawalc'h c'hoazh, rak, kerkent ha barnet Casement, e savas ur bern tud o mouezhioù evit goulenn ma vefe lezet gantañ e vuhez : Arnold Bennett, G. K. Chesterton, Darwin, Conan Doyle, John Galsworthy, Jerome K. Jerome, Eskob Winchester, ha nouspet hini all. Ret e oa mirout ouzh an dud-se da c'hounit levezon war gelc'hioù ar gouarnamant hag ar palez. Ret e oa mirout ouzh uhelidi all da vont d' o heul da sinañ ar goulenn-a-drugarez. Ret e oa terriñ brud-vat Casement dirak ar bed bras. Ret e oa, erfin, evel ma skrive Sir Ernley Blackwell en un notenn d' ar gouarnamant, « mirout na vefe enoret Casement evel ur merzher ». Evit-se e voe kavet, dres pa oa ezhomm dioutañ, « deizlevr Casement », m' en em ziskoueze an oberour ennañ, gouez d' e damallerien, evel un den divoral, kollet abaoe bloavezhioù en oberoù euzhusañ an orged heñvelreizh. Lakaet e voe « eilskridoù » diwar an deizlevr dirak daoulagad ar Roue, dirak daoulagad Saozon zo, Iwerzhoniz zo, kazetennerien zo, dirak daoulagad kannad Amerika e London, gant ur c'huzul da hennezh, a-berzh an Ao. Asquith, « n' en doa ket da virout ar c'heloù-se evitañ e-unan ». Ken e c'hellas Casement bezañ krouget. Ha bezañ krouget hep re a vec'h evit ar Saozon a-berzh o mignoned.

Unan eus an dud lakaet kiriek da vezañ brudet an « deizlevr » a zo Alfred Noyes, barzh ha kargiad uhel. Ne oa ket gwir, met evel-se e oa ar vrud. En ur varzhoneg, e c'halve W. B. Yeats anezhañ da guitaat tu ar c'haouierien ha da ziskuliañ, dirak an holl, ar wirionez. Emañ an Ao. Noyes o paouez respont d' ar galv, dre embann, en ul levr diazezet-aketus, kement a ouie diwar-benn an « deizlevr » ha diwar-benn Casement.

N' eus nemet un dra hag a c'hellfe troc'hañ ar gudenn diouzhtu ha lakaat an traoù sklaer er-maez eus pep tabut, hag an dra-se a vefe d' ar gouarnamant saoz diskouez ar skrid-orin, ma 'z eus, evel ma lavar, unan. Nac'h a ra an **Home Office** hen ober, avat : zoken fiziout ar skrid e daouarn pevar skiantour d' e studiañ. Tra souezhus bras, neketa, pa 'z eus bet profet d' an dud kement a « eilskridoù » da lenn, ha pa 'z eus c'hoazh hiziv an deiz un eilskrid e kerzh ur c'hazetenner, an Ao. Singleton-Gates, hag en deus bet kinniget ur wech (1926) e voulañ. An « deizlevr » -orin ne c'hell ket, peogwir n' eus ket anezhañ, pe peogwir ez eo ur skrid « kempennet ».

A-raok lakaat brud an « deizlevr » da redek, e reas an Attorney-General un dra kalz bravoc'h : kinniget e voe un « eilskrid » da zifennourien Casement ha displeget dezho, fraez-meurbet, e vefe lezet e vuhez gant ar prizoniad — lakaet e vefe e-lec'h e ti ar re sot — ma asantfent lavarout e oa « kablus met foll », an « deiz-

levr » da brouenn d' e follentez (gwelout lizner an Ao. Artemus Jones, bet difennour Casement, embannet en **Observer** an 28 a viz Ebrel 1957 gant H. Montgomery Hyde). N' eo nemet goude nac'hadenn heuget an difennourien eo e voe lakaet ar brudoù da redek da vat.

Re hir e vefe displegañ amañ penaos e c'hell Alfred Noyes diskouez e oa faos an « deizlevr » : kement a zislavarennoù, a eneplavarennoù, a gammlavarennoù, a enepgwirionezioù a zo e diskleriadurioù Lord Birkenhead, Sir Ernley Blackwell, hag ar re all, ma n' helled ket tremen hep kaout disfi. Dedennusoc'h eo displegañ penaos e c'houlakaer ez eo bet savet an « deizlevr », hag a denn, HEPKEN, d' ar bloavezhioù 1903 ha 1910. E-pad ar bloavezhioù-se en doa Casement kaset d' ar gouarnamant saoz, e-sigur e enklaskoù er C'hongo hag er Putumayo, danevelloù a bep seurt hag a oa enno, kement-se holl skrivet diwar e zorn, anvioù ar c'hêrioù treuzet gantañ, deiziadoù, munudoù a bep seurt diwarbenn traoù euzhus, ha dreist-holl troidigezh un deizlevr gant ul lakepod anvet Armando Normand, ken divalav ar pezh a zo e-barzh ken n' en doa ket fellet da Casement fiziout an eilskrivañ anezhañ e den all ebet. Aes eo bet d' ur c'hempenner ampart aozañ, diwar an danvez dispar-se, an deizlevr tamallet da Casement. Hag evel-se, moarvat, eo bet graet.

Krouget eo bet Roger Casement, klasket eo bet, pa n' helle ket en em zifenn — unan eus ar gazetennourien amerikan diskouezet an « deizlevr » dezhañ e 1916 en doa goulennet, a-raok kas keloù da zen, an aotre d' hen lakaat diraK daoulagad Casement : nac'het e oa bet an aotre-se outañ — klasket eo bet, a lavaran, e louzañ en un doare spontus, hag e gorf, douaret en toull-bac'h, a zo bremañ atav nac'het e gas en-dro d' e vro c'henidik : met « his ghost is beating on the door ». Ha kreñv e sko. An dud divalav o deus klasket skeiñ gantañ ur c'hastiz gwashoc'h eget ar marv a zo bremañ o zro da vezañ dirak al lez-varn, ha n' eo ket ul lez-varn renet gant ur Rufus Isaacs : lez-varn an istor ne lavaran ket. Ha dreist d' o drougiezh, dreist d' o zrec'h bihan heugus ha berrbad, e sav skeudenn gaer Casement, ar gwir varc'heg, evel ma komze d' e damallourien el lez-varn : « Lezit ac'hanon da gomz, me ho ped, n' eo ket diwar va fenn va-un ha diwar va flanedenn, met diwarbenn un dra pouezusoc'h kalz — n' eo ket diwar-benn tonkadur un Iwerzhonad en deus stourmet ha c'hwitet, met diwar-benn gwirioù ha tonkadur ar vro n' he deus ket c'hwitet. Iwerzhon he deus gwelet he holl goanagoù o vont da netra, ha koulskoude he deus goanag c'hoazh. Iwerzhon he deus gwelet he mibien, hag he merc'hed ivez, o c'houzañv a remziad da remziad, atav evit an hevelep mennad, atav evit an hevelep disoc'h, hag atav dindan dorn an hevelep gwasker ; hag atav ez eus deut ur remziad nevez da genderc'hel gant an emgann. Rak, mar deo galloud Bro-Saoz bezant e pep lec'h — ma astenn, evel ma lavare an Ao. Gladstone, betek bevennoù pellañ an douar — goanag Iwerzhon a zo brasoc'h c'hoazh eget ar galloud-se, kreñvoc'h c'hoazh eget ar galloud-se, hag adnevezet gant pep rummad o vale war roudoù ar re gozh. An uhelvennad a c'hell genel seurt dalc'husted, seurt galloud da virout, a-dreuz kantvedoù a reuzeudigezh, an eñvor eus ar frankiz kollet, sur-mat ez eo an uhelvennad ar bravañ a voe biskoazh den o stourm evitañ, o vevañ evitañ, o vervel evitañ. Mar deo evit

an uhelvennad-se en em gavan hiziv dirak al lez-varn, neuze emaon e kompagnunezh kaer-dispar, hag un hêr d' an enorusañ madoù ».

Levr an Aotrou Noyes a zo bet barnet gant holl gazetennoù a-bouez Breizh-Veur. An **Observer** evel ar **Scotsman**, an **Evening Standard** evel ar **Belfast Telegraph** a zo a-du evit goulenn ma tiskouezo an Home Office e baperennoù. « Barnet eo bet Casement ha paeet en deus, reizh pe direizh ar varnadenn, » a skrive Christopher Ellis en **Observer**, d' an 28 a viz Ebrel. « N' eo ket eñ avat a zo bremañ dirak al lez-varn. An Home Office ha Lord Birkenhead, ne lavaran ket. »

Evit bezañ implijet seurt armoù a-enep d' ur seurt den.

Per DENEZ.

Burev Breizhat an Ergerzh

An Naoned 7

Izili hed-buhez ..... 10.000 lur

Izili bloaz ..... 2.500 lur

Koumanant-bloaz da « Arvor » hepken 500 lur

Embannadurioù ARVOR a ziskouez d' ar bed dremm wirion Breizh hag he fobl. Ober hag Abostolerezh, espernel, sevenadurel, ergerzhataerel, diouzh spered ar vro. Darempredoù war eeun ouzh pep bro. Paeamantoù dre chekennoù-bank pe baperoù-post. Skrivañ da : « Monsieur le Président de l'*Office Breton du Tourisme. Nantes 7* (Bretagne).

Savet e 1949. Penzileuriad : Julian-Per Coraud.

Kenlizherierien a-youl-vat (digollet eus o mizoù) a zo klask dezho en Breizh hag e lec'h all.

NOTENNOU

◆ **HOR MIGNONED.** — Gweltaz, Gwenhaela hag Ewan er Fur a zo laouen da gas deoc'h doare a c'hanedigezh o c'hoarig Gwillemed, en Naoned, d' an 8 a viz Gwengolo.

Gwenola Fleury a zo laouen da gemenn deoc'h ganedigezh he breur Yann-Andrev-Alan, d' ar 14 a viz Gwengolo, e Koad-Serc'ho, Montroulez.

Laouen omp bet o c'houzout e oa ganet e ti hor c'heneiled an Aotrou hag an Itron Faou ur plac'hig Hollwenn-Lena, e Keranna-Yerres.

Brittia hag Nolwenn Pinault a zo laouen o kemenn o deus bet ur breur anvet Gurvan, e Casablanca, d' ar 26 a viz Here.

Da geñver ganedigezh e vab e kemenn dimp ivez hor mignon Jord Pennaod penaos en deus bet tabut e consulat Bro-C'hall pa 'z eo aet da ziskleriañ ar paotr. « Gurvane ? peseurt broadelezh ? — Breizhat ! — O ! dibosubl, aotrou Letanant, al lezenn... — Ya pe nann ? Ma nac'hit e envel evel m' am eus divizet, ez an raktal da gêr Casa hag e ran ur sujed Morokat anezhañ ! — ...neuze Gurvane e vo ? — Nann G-u-r-v-a-n ! — Met, reizhskrivadur ar galleg... — Met reizhskrivadur ar brezhoneg ! Ha Gurvan eo bet skrivet. »

◆ **KANV.** — Gant poan hon eus klevet e oa marv e Roazhon, d' an deiz kentañ a viz Gwengolo, hor c'heneil Jord ar Mée, sammet d' an oad a 55 bloaz gant ur c'hleñved dibardon. Anavezet mat e oa Jord ar Mée en emsav. A-raoĸ ar brezel en doa labouret e Pariz e bagad paotred Sav, hag e-pad ar brezel en doa bet ur garg uhel er Strollad Broadel koulz hag e Roazhon-Breizh. Savet en doa evit ar skingomz pennadoù a bep seurt diwar-benn buhez ar bed kelt hag en em ziskouezet en doa ur skrivagner ampart ha gwevn e bluenn. Un druez eo gwelout anezhañ o vont kuit diouzhomp pa oa ezhomm kemend-all eus e skoazell hag eus e alioù, ha pa oa o labourat a-zevri war danvezioù a-bouez.

D' e intanvez ha d' e vugale e kinnigomp hor gourc'hemennoù mantret a gengañv.

◆ **PROFOU.** — Setu roll ar profoù hon eus bet e korf an tri miz diwezhañ :

GOUERE. — H. al Lann, 500 lur ; K. Barbotin, 500 ; Yann Koailh, 500 ; Yann Thomas, devezh ar brezhoneg, 1.000 ; Y. Souffès-Despré, devezh ar brezhoneg, 500 ; J. Daniou, 1.000 ; Dr G. Etienne, 5.000 ; Itr. Kemere, devezh ar brezhoneg, 2.000 ; J. ar C'hozh, 1.000 ; Y. ar Gall, 500 ; Kelc'h Keltiek, Roazhon, kest graet da geñver devezh Aogust Brizeug, 13.610. **War un dro, 26.110 lur.**

EOST. — Y. Gwegen, 1.000 lur ; Per Penneg, 4.000 ; J. P. D'Haese, Keranna hag emglev Yerres, devezh ar brezhoneg, 1.000 ; Abanna, 5.000 ; Dll de Parcevaux, devezh ar brezhoneg, 1.000 ; Erwan Marker, 1.000 ; Abeozen, 1.000 ; Dll Cazin, 200 ; Daoudour, 2.000 ; T. Pabu, diner ar vro, 500 ; Kef ar brezhoneg (dastumet gant « Ar Vro »), 6.500. **War un dro, 24.200 lur.**

GWENGOLO. — Yann Ezel, 10.000 lur ; F. Kervella, 20.000 ; R. Tassel, 500 ; dizanv, 200 ; Dr Gwilhou, diner ar vro, 500 ; L. ar Floc'h, 500 ; G. Etienne, 4.000 ; G. Le Cler, 200 ; L. Chalier, 1.000 ; Paol Gwilherm, 1.000. **War un dro, 37.900 lur.**

Bet hon eus abaoe deiz kentañ ar bloaz 176.790 lur a brofoù, 52.260 anezhe da geñver devezh ar brezhoneg. Bennozh Doue d' ar brofourion galonek.

◆ **LIZHIRI.** — Sed amañ un toullad barnadennoù tennet al lod vrasañ anezhe eus lizhiri a zo degouezhet ganimp abaoe an niverenn diwezhañ. Diskouez a reont n' eus ket daou zen o soñjal heñvel hag ez eo dic'hallus plijout d' an holl. Evel m' hon eus lavaret meur a wech pephini a gemer ar pezh a gar hag a lez a gostez ar peurrest.

●

« ...Ur c'homunist oc'h pe ur mignon dezho — ret eo din hel lavarout... Planedenn Hungaria a vo hini Breizh, am eus aon... »

T. J.

●

« Kavout a ra din e kemer « Al Liamm » en desped dezhi hag hep gouzout dezhi ur renadur kloeregel. Dre reolenn, n' am eus netra a-enep ar c'hloerelerezh, a-bouez ma vefe uhel-menoziek, degemerus d' ar menozioù all hag eveziek, pezh ne vez ket atav. Brav eo marteze lenn barzhonegoù pe pennadoù-skrid diwar-benn an Itron Varia pe Santez Anna, An Aotrou Doue pe an Ankou, hag all..., ha tu a vefe, dre lodennoù, da genderc'hel gant an hent-se war gelaouennoù poblek. »

E. G.

●

« Bras e vez va flijadur o lenn « Al Liamm », dreist-holl pa laka da zigeriñ muioc'h hor prenestr war ar bed. Din o deus plijet kalz an niverenn diwar-benn Hungaria, pennadoù Jestin « Hortus Mangarevensis », ha pennadoù evel ar C'hermes. Nebeutoc'h avat e plij din an troidigezhioù : ur gelaouenn-gelc'h ne dle ket bezañ anezhi un teskad poelladennoù. »

Y. S.

●

« Spontet e oan bet gant niverenn 62 « Al Liamm ». Mignoned all hag a oar ar brezhoneg gwelloc'h egedon a zalc'has war o imor. E-keñver ar yezh ne oa nemet un tregont pajennad bennak a gement a c'helle bezañ lennet gant dudi. Ar peurrest ne oa ket brezhoneg ken... « Hortus Mangarevensis » a c'hell bezañ un dra nevez pleustret warni e brezhoneg. Dibaot avat e vo bet al lennerien o vourrañ gant seurt pennadoù. Daoust hag e soñjit a-wechoù en ho lennerien nevez... Pa geñveriañ Brud gant niverennoù 'zo eus « Al Liamm », n' em eus ket ezhomm lavaret pelec'h e kavan va dudi.

« Emaon o paouez resev niverenn 63 « Al Liamm ». Gwellaet eo un tammig, pas kalz siwazh ! »

Y. C. (lizher skrivet e falc'huneg).

(Al lenner-mañ a glemm ivez abalamour d' ar vruderezh a reomp evit « Bretagne Réelle ». Gwir eo he deus ar gelaouenn-se embannet nevez 'zo gwirionezioù displijus evit tud 'zo, met gwirionezioù memestra. N' omp ket bet atav a-du gant ar gelaouenn-se ha n' omp ket bremañ kennebeut evit traoù 'zo. Hor soñj hon eus dija lavaret war ar poent-se. A-hend-all ar vruderezh-se a zo bet paeet.)

●

« Nevezenti vras an niverenn-mañ (« Al Liamm », niv. 62) eo pennad Remont Jestin, derou un taolennadur plantennoù dindan an anv « Hortus Mançarevensis ». Re bell eo bet dilezet gant hor skrivagnerien skiantoù an natur. Nag a studiadennoù, nag a levrioù a ve da sevel a-zivout loenoniezh ha louzawouriezh. Goulenn a ran ma vo advoulet oberenn Remont Jestin e stumm levr, gant tresadennoù ha luc'hskeudennoù ma 'z eus tu. »

« Ar Bed Keltiek », niv. Gwengolo.

●

« Al Liamm », niv. 63. Pennadoù prederouriezh ha politikerezh a zo deuet-mat. Klask reiñ ur ster d' ar stourm, pe gentoc'h, klask dizoleiñ ster ar stourm a zo ret. Ret eo ivez sevel un diazez speredel d' an emsav politikel a weler o tiwanañ e Breizh, war-lerc'h entremar ar bloavezhioù diwezhañ. Emsav Breizh a zo bet adal derou an 19vet kantved eneberezh an hinienn, — an hinienn evel den koulz hag an hinienn evel pobl, — ouzh galloud mac'hom ar stad : an den pe ar bobl o nac'h gwiskañ lifre al lakez. E-kichen sevel an diazez speredel, avat, ez eus dibab hentennoù ar stourm. Tremenet eo prantad romantelezh « Barzhaz Breizh », ar rannvroelezh estourbeilhonek hag ar vroadelouriezh giz « Breizh Atav ». En amzer Europa Vihan, en amzer ar c'hevezerezh etre ar « Bed dieub (!) » hag ar Soviedoù, e tle emsav Breizh empentiñ stummoù taktikel nevez. Setu perak e lenner gant frouezh arnodskridoù evel « Breizh digor war ar Bed » gant Jil Ewan, ha « Hent ar C'hoad » gant A. Heussaff.

« N' eo ket ar wech kentañ ma klasker, evel Ivon Kraf en e bennad « An doare kontañ dre zek », eeunañ an doare kontañ e brezhoneg, pa ne ve nemet evit ar skolioù. Em pennad « Penaos niveriñ e brezhoneg », e niverenn 17 « Gwalarn », 1929, e kinnigen war-bouez nebeut pezh a ginnig I. Kraf. Koulskoude, krediñ a raen (ha krediñ a ran atav) eo koulz mirout « triwec'h » daoust ma kaver « eitek », skrivet « eizdec » e brezhoneg-krenn, « daougent », « hanter-kant, tri-ugent, pevar-ugent ». Evit 70 e kinnigen « seizh dek » hag evit 90 e kinnigen « nav dek ». Anzav a ran eo ijinus ar pezh a ginnig I. Kraf. Gwirheñvel eo ez echue gwechall an degadoù e « -k'ont- ». Tu a ve marteze da zegemer « segont » (pe gentoc'h « seikont ») ha « nawgont » (pe gentoc'h « naogont »).

« Notenn : Ur fazi-moulerezh fentus a zo er varzhoneg « Galv ar Bezioù », gant Roparz Hemon. E-kreiz ar bajenn 6, e tleer lenn « Mui ne bad en hor Glad eurus ».

« Ar Bed Keltiek ».

« Gant ur blijadur vras am eus lennet niverenn diwezhañ « Al Liamm » (63). Sebezet on bet gant kaerded barzhoneg Roparz Hemon, hag e ampartiz da ober gant gwerzaouriezh ar c'hrennvrezhoneg. Ur « Buhez Mabden » nevez, ken evit an danvez, ken evit ar stumm, hogen gant ur barzh kalz donezonetoc'h eget an hini a savas ar varzhoneg kozh (ha ne oa ket ken dister ha ma kreder a-wechoù). Daskoriñ a ra deomp hol lennegezh kozh evel ma vije bet moarvat paneve diskar ar vroadelezh ha levezon ar galleg. Krediñ a ran muioc'h-mui emañ dazont hor barzhoniezh er werzaouriezh krennvrezhonek (pe dre vras, er genganez keltiek). E-keñver danvez, marteze n' eo ket trec'h « Galv ar Bezioù » da « Birc'hirin ar Mor », hogen lakaat a ra ac'hanon da dridal kalz donoc'h... »

A. E.

« Mat e oa niverenn 63 « Al Liamm », dreist-holl « Fin ar Bed », « Hent ar C'hoad », « Breizh digor war ar bed », « An doare kontañ dre zek ». Ne blijas ket kalz din barzhoneg R. Hemon : re glasel marteze, ha gwerzennoù re verr. Plijus eo, avat, an doare-ober gant kenganez diabarzh, pe gentoc'h rimadelloù diabarzh.

« A-zivout an « doare kontañ dre zek », savet e oa bet, kement ha m' am eus soñj, ur studiadenn e-barzh « War du ar Pal » a-raok ar brezel. Heñveloc'h e oa ouzh doare Kembreiz : tridek = 30, seizhdek = 70, h.a., pe something like that. Fentus eo lenn (p. 49) : « Un niverenn hepken a zo direizh, an dro-gontañ anezhi dre c'hwec'h : Triwec'h ; evit peurechuiñ al labour ne chom nemet he degas en un doare kontañ dre zek ivez ; dre heñvelder ouzh **seitek** eo bet graet outi : **eitek** ».

« E kerneveg e lavarer : **etek** ; e krennvrezhoneg e kaver : **eizdec, eittec** (Chrest. 313) hervez Lewis, Llawlyfr Llydaweg Canol, tud. 19, 20 ; kavout a reer ivez eitek (e lizherennoù stouet) e Yezhadur Kervella, pezh a verk n' eo ket chomet ken dianav hag e fellfe d' an Ao. Kraf reiñ da intent...

« A-zivout stummoù evel **pemgont,** bez e c'hell lavarout n'int ket ken nevez ha se er yezhoù keltiek ; kavout a reer e kembraeg-krenn : **pymwnt** = 50 (Book of Aneurin, 2, 9), s. o. J. Morris-Jones, Welsh Grammar, p. 258, diwar an hengeltiek..., h.a. Marteze n' eo ket war « War du ar Pal » em boa lennet ar studiadenn-se. Forzh penaos, aesoc'h eo ar c'hontañ dre zek. »

G. P.

« Ho niverenn diwezhañ diwar-benn Bro-Hungaria a oa plijustre. Mat eo enoriñ ar bobl galonek-se. Met koulskoude kavout a ra din e vije mat embann un niverenn ispisial war Vreizh gant ur pennad evit al lennegezh, unan evit an Istor, an douaroniezh, an arboellerezh, hag all... « Breizh gwelet gant ar vrodadelourien ». Un dra vat e vije ivez ober un niverenn gouestlet da Vro-C'hall. »

Y. P.

« Setu va adc'homanant d' « Al Liamm ». Va gourc'hemennoù evit ho labour hag ar berzh a rit. »

Alan Guel.

« Setu va adc'homanant d' « Al Liamm », gant va gwellañ gour-

c'hemennoù evit ho labour kalonek evit Lennegezh Vreizh. Dalc'hit start, daoust d' ar skoilhoù, ha ne vern a be tu e teuont. »

R. P.

●

« Paour-kaezh lennegezh vrezhonek ! P' emañ holl skrivagnerion ar bed o kanañ e mil doare kened ar merc'hed, o bronnoù tener, o c'horfig noazh, paotred « Al Liamm » int, a dag Chann Gozh hag « Ar Chapeled » pe Anna Penndu e « Kermes » ar skolioù kristen ! Da c'hoarzhin 'zo !

An Aotrou person a chom atav kentañ personaj al lennegezh. Mat an traoù neuze ha n' eo ket warc'hoazh e vo tennet Breizh eus poull ar C'haoc'h... En anv Doue grit un implij gwelloc'h 'vit se gant ho kelaouenn gaer Al Liamm ! »

R. S.

(En anv-Doue memestra ! ! !)

●

« An niverenn 63 am eus kavet kalz dudi ouzh e lenn. Barzhoneg Roparz Hemon, Fin ar Bed, Ar C'hermes (mat-tre), ar Chapeled, dreist-holl ar pennadoù-se a sav « Al Liamm » uheloc'h c'hoazh eget n' eo pignet nevez 'zo. »

A. H.

◆ **BRUD AR BREZHONEG E KEMPER.** — Un diskouezadeg a zo bet graet e mirdi kozh Kemper. Eno e oa diskouezet paperennoù kozh, levrioù kozh, embannadurioù ar Bleun-Brug, Ar Falz hag ar Fondation Culturelle. Gwelet ez eus bet ivez un niverenn bennak eus Al Liamm ha levrioù embannet ganeomp : Aquis Submersus, Ar Spontailh, Barzhaz, an Antekrist, Meudig, ar Goantenn e Koad ar C'housk, Ar C'hazh e neuzioù ler, Paotr e varv glas, ar C'hemener, Robinson, Va Zammig Buhez, Barzhonegoù Kerverziou hag an Ti a drizek siminal, hervez ar c'heloù kaset dimp gant ul lenner.

Trugarez d' an aozerien o deus brudet evelse hon embannadurioù.

◆ **MEL GANT AR GLOGE.** — Sed amañ ur pennad-skrid o varn labour **Gwalarn** hag **Al Liamm,** ul labour a voe kroget gantañ 32 vloaz 'zo hag a zo diwanet diwarnañ oberennoù evel « Geotenn ar Werc'hez », « Nomenoe », « An Aotrou Bimbochet », « Barzhonegoù » Roparz Hemon, « Ar Roc'h Toull », « Itron Varia Garmez », « Hervelina Geraouell », « Komzoù Bev », « Ar Spontailh », « Va Zammig Buhez », « Va buhez e Rusia », « Amañ hag ahont », « Lennegezh an amzer-vremañ » ha kement 'zo... Ar pennad da heul a zo tennet eus **Breiz,** kelaouenn Kendalc'h, ha sinet Y. Kermenguy. Evit ma ne gollfe ket e saour e lezomp anezhañ e galleg :

« Nous ne voulons pas médire de ceux qui, avec une constance digne d'un meilleur sort, élaborent une littérature bretonne à l'usage des esthètes. Leurs dissertations en breton « skiantel », leurs imitations plus ou moins heureuses de Claudel ou de Prévert, font peut-être les délices d'une petite chapelle d'initiés. Mais nous, qui avons les pieds sur terre, nous voulons des œuvres vivantes, où nous puissions nous reconnaître et nous comprendre. BRUD nous les apporte, en renouant avec la tradition et en la vivifiant. Nous y reconnaissons enfin, avec soulagement, notre vraie langue, une langue à la

fois populaire et littéraire, rajeunie par une orthographe bien adaptée à la prononciation, les tournures qui nous sont familières, les mots humbles qui nous vont jusqu'à l'âme. »

Gwenn pe rouz, pephini a gar e labous hag an hini a son e gloc'h a son anezhañ pa gar hag evel ma kar.

◆ **ARZOU HAG ARZVICHERIOU BREIZH E PARIZ.** — Un ti nevez a ra bremañ war-dro diskouez ha skignañ priajoù, gwiadoù, brouderezhioù, kizelladurioù, embannadurioù ar Vro e Pariz.

Daoust d' ar stal bezañ bihan e kaver enni un dibab, graet mattre, eus an traoù kaerañ ijinet ha graet e Breizh hervez doareoù ha spered hor gouenn.

Bez emañ staliet an ti-mañ e-kreiz Pariz. Brud a ra d' hor bro, d' he arzourion ha d' he micherourion.

M' hoc'h eus tro da vont e karterioù Concorde, Madeleine, Opera pe Tuileries arabat deoc'h tremen e-biou hep mont betek an niverenn 30 e straed Sant-Roch. Un degemer laouen a vo graet deoc'h.

◆ **HOR YEZH.** — Niverenn 13 ar gelaouenn **Hor Yezh** a zo deut er-maez. Enni e c'heller lenn : **Hor Yezh er bloaz 1956** gant an teñzorier ; **Gerioù etrevroadel** (kendalc'h) gant Roparz Hemon ; **Emgann-difenn an iwerzhoneg** gant A. Heussaff ; **Dastumad Pennwern** (kendalc'h) gant F. Elies ; **Gerioù dastumet e Sant Ivi** (kendalc'h) gant A. Heussaff ; **Gerioù a zouaroniezh implijet e lec'hanvadurezh aodoù Breizh** gant H. Dyèvre ; **Hol lennerien a skriv** ; **Gerioù dastumet e Douarnenez** gant P. Denez.

Embannet eo **Hor Yezh** gant **Al Liamm** ha renet gant Arzel Even. Ar c'houmanant (peder niverenn) a goust 500 lur hag a zo da gas da : P. Denis, Le Ris, Douarnenez. - C.C.P. 1499-51 Rennes.

◆ **PRIZ TALDIR.** — Per Loisel a gemenn dimp ez eo bet roet ar priz Taldir evit un oberenn vrezhonek da Jord Pennaod eus Sant-Malo. Hor gwellañ gourc'hemennoù d' hor mignon.

Er bloaz a zeu an danvez a vo ur varzhoneg diwar-benn Emgann St Kast.

Evit kaout diskleriadurioù skrivañ da P. Loisel, 70, avenue du Plessis-Tison, Nantes.

◆ **DIWAR-BENN AR YUZEVIEN ADARRE.** — Sed amañ war e hed ul lizher hir a zo bet kaset dimp diwar-benn kudenn ar Yuzevien bet drouklazhet gant an nazied e-pad ar brezel (gwelout niv. 44 « Al Liamm ») :

Embannet e vez a vare da vare ez eus bet 6 milion a Yuzevien droukklazhet gant Alamaniz e-pad ar brezel. Perak 6 milion, pan o deus anzavet o-unan ar prizonidi alaman « aterset » gant spesialisted al lu amerikan un total a 190 milion ? Ma ! Klevet o deus ho lennerion mouezh Israhel a-hed hag a-dreuz. Daoust ha ne gav ket deoc'h e vefe **fair play** reiñ dezho da anaout ivez, un dro bennak, mouezh an tamallad ? Un Alaman, lennet dezhañ ganin ho niv. 44, a skriv din kement-mañ, a lakan e brezhoneg :

« Diaes-tre eo gouzout ar wirionez diwar-benn an darvoudoù poanius-se. Souezhus a-walc'h eo e vije gellet kas da get 6 milion den e-kreiz ar bobl alaman hep dezho gwelout netra, klevout netra,

gouzout netra eus al lazhadeg euzhus ha divent-se beteg ar fin. Perak avat o deus atav ar re Unanet disnac'het ouzh gouarnamant ar Bundesrepublik boulc'hañ un enklask etrevroadel ? Gwir eo ne seblant ket ar sifr a 6 milion bezañ divrall. Er bloaz 1945 e oa bet embannet 11 milion da gentañ. Un den berrboell ha pennok evel Philipp Auerbach, Staatskommissar yuzev bavarian, a zalc'has d' an 11 milion, pell goude ma oa bet krennet an niver gant e genvroidi furoc'h egetañ. Kelaouennerion yuzev speredek evel Blau ha Lippman, o deus en em zigrevredet diouzh an douelladenn soutil-se (« von einem raffinierten Schwindel »).

Koulskoude, dont a reer da welout splannoc'h o lakaat keñver-ha-keñver ar sifroù o deus kutuilhet amañ hag ahont ar re ac'hanomp a zo aet d' o diguzhat en embannadurioù da heul : N. Y. Times, Dly Herald, Aufbau/Reconstruction, World Almanach 1942 & 1947, Amer. Jewish Conference, Brockhaus/Knauer, Amer. Palestine Committee, Bureau of Statistics of the Synagogues in U.S.A., Joint Distr. Comm., Encyclopedia Britannica, Dir. Lindeman, N. Y., Bruno Blau, N. Y., Paul Goodman, David Berkelman, Gal. Lucius Clay, h.a.

Setu a zeskomp diwar an andonioù-se :

1) Eus 1933 betek 1939 ne voe lazhet Yuzev ebet er Reich.

2) Kent ar brezel edo 1.160.000 o vevañ er Reich-Meur (da zont). War-dro 865.000 a yeas kuit betek 1945 (nemet un dornadig anezho dre guzh).

3) Eus ar 295.000, peurvuiañ kozhidi, o chom, e varvas 90.000 e-pad ar brezel, diwar kozhni, kleñved, ezeved hag argadoù aerel. En o mesk 26.200 en holl d' an holl er c'hampoù-dastum (K. Z.). Kavet o deus end-eeun ar re Unanet 222.000 Yuzev bev-mat p' o deus o c'hontet !

4) E darn Europa kouezhet e kraban Alamaniz (ar Reich-Meur e-barzh), edo 5.100.000 Yuzev o vevañ. Eus 1933 betek 1945 e tivroas 1.440.000 (da skouer 20.000 eus Hungaria d' an Helvetia e 1942/43). Diouto eo aet c'hoazh 1.300.000 gant ar Soviedoù pa c'honezjont ar broioù baltek ha Bessarabia. E chomas eta 2.350.000 e dalc'h Alamaniz.

5) Diouzh an 4.300.000 Yuzev dindan beli an U.R.S.S. e voe un niver bras dilec'hiet d' an Oural ha d' ar Siberia e-pad ar brezel. Berkelman a embannas e oa 1.200.000 diouto marvet diwar naon hag anoued e-doug ar goañv 41/42. Ne heller ket avat o lakaat war gont an Nazied. E 1945, tost da 2 vilion a dremenas eus an U.R.S.S. d' ar Reich da vevañ evel « Doue e Bro-C'hall » diwar chakod ar Voched, ha da vont pelloc'h goude. Lesanvet e oant « ar re c'hazet » (die Vergasten) hag ivez, na petra ta : an Dipi-ed.

6) Diouzh an 2.350.000 a zo Alamaniz kret anezho, e varvas 286.000 e-kerz ar brezel a bep mod, ivez a varv naturel, un darn mat moarvat er c'hampoù-dastum. Ho 6 milion a rank tu pe du mont e-barzh... N' eus lec'h-all d' o choukañ.

7) 61.000 a varvas e-reizh soudarded ha partisaned war an dachenn-emgann, diouto 18.000 en emsavadenn Warsawa ha 12.000 en hini Lemberg pe b-Przemyzl mar karit gwell (hep komz evel dres eus ar re kouezhet el luoez Unanet, rusiat peurgetket, na dennont ket ouzhomp amañ).

8) 8.000 a voe e gwirionez drouklazhet, hogen e-doug progromoù

er broioù baltek, Polska, Hungaria ha Yougoslavia. Bez e lavarer he deus ar Wehrmacht « lezet ober » pa edo war al lec'h.

9) 10.000 a fuzuilhjod en abeg d' ar spierezh, d' ar sabotaj, h.a.

10) En holl o deus eta Yuzevien Europa kollet 365.000 den e pep doare e-pad ar 5 bloaz brezel. An nemorant, 1.985.000, a chomas gant o buhez neketa ? Koulskoude, kavout a reas ar re Unanet 2.100.000 anezho e 1945, rak bugale a oa ganet dezho !

11) Er bloaz 1952 ez eus c'hoazh 1.600.000 en Europa-bet-alaman, goude m' eo divroet ur c'halz.

12) Evit kendastum, e oa 14,2 milion a Yuzevien er bed-holl e 1933, 15,6 e 1939 hag etre 16,8 ha 18,7 e 1948 (hervez N. Y. Times) ».

Ha diwar-benn ar c'havadennoù euzhus graet er c'hampoù-dastum ? Setu a lavar en ur gelc'hgelaouenn amerikan an Ao. G. Heimann :

« Drouklazh ar Yuzevien en ur yoc'had (genocide) n' eo ket bet na mennet na kaset da benn gant an Alamagn. N' eus bet biskoazh e nep kamp-dastum na kambr-gazañ, na karr-gazañ, na forn-deviñ-tud. Gaou glan eo pep tra a embanned war o divout. Ar c'hirri-gazañ diskouezet er filmoù-skrij a oa anezho kirri-dilaouenna dilhadoù ar Wehrmacht, hag ar fornioù-deviñ-korfoù-marv a oa ar re a gaver e pep kêr-vras ar bed, goude o bezañ kempennet un tammig. Bernioù korfoù dastumet goude al lazhadegoù spontus sevenet e Dresden, en Hamburg, h.a., gant al luoez-nij saoz hag amerikan a bourchasas fotoioù marc'had-mat. Eskern a 300 vloaz, tennet eus bezioù kozh, a reas berzh ivez...

Ar Yuzevien, a zo deut da vezañ dre drec'h ar re Unanet, galloudusañ pobl ar bed, ne deo ket ponneroc'h o mervent dre gant eget hini ar pobloù aet ganto d' an emgann. E-pad ar brezel, o deus Alamaniz kollet 3 gwech, Rusiz 4 gwech, Polakiz 6 gwech muioc'h dre gant egeto. Da c'houde, Itali, Beljik, Holland, Bro-C'hall (ha Breizh) a-gevret a zo bet enno en holl 320.000 den drouklazhet (hep menegi ar re boureviet chomet bev) en abeg d' o menozioù, kalz muioc'h eget na varvas biskoazh a Yuzevien e-pad ar brezel penn-da-benn a wall-varv. Ne dizh ket niver ar c'holloù yuzev hini ar « Sudeten » muntret evel loened mud gant an Tcheked e 1945, nag ar pempvedenn eus Alamaniz ar Reter kaset da get gant Rusiz. »

Ma ! Klevet hoc'h eus bremañ an daou gloc'h o tintal. Me a gav din kement-mañ : Mar deo bet lazhet a-enep ar gwir ha lezenn-Doue ur Yuzev nemetañ, a-walc'h eo marv un den dinamm evit saotrañ eñvor e lazherien. E gin, mar deo ur bobl en o fezh tamallet dezho torfedoù n' o deus ket sevenet, saotret eo, hevelep tra, enor an teodegerien. Ha pizh-disi eo ar sifroù kemennet deomp ? Ne ouzomp ket. Mar bez prouet deomp ez int kamm, laouen e vimp d' o digammañ. Da geuziañ zo n' eo ket bet aotreet, gant Bro-C'hall dreist-holl, un enklask etrevroadel diwar-benn tamalladurioù ken euzhik-se, a zo andon diheskus an droukañs, p' en deus sec'hed ar bed a beoc'h hag a gengarantez.

T. M.

◆ **KREIZENN STUDIOU POLITIKEL BREIZH.** — Pedet omp da embann kement-mañ :

« E-kerz ur vodadeg graet e Kerfeunteun d' ar 26 a viz Gouere,

o deus izili ar Juris-Club Keltiek divizet e tougfe hiviziken ar gevredigezh an anv Kreizenn studioù politikel Breizh. An anv a zo bet degemeret evit displegañ splannoc'h ar palioù da vezañ tizhet : difenn ha studiañ madoù kevredigezhel hag istorel ar bobl vreizhat.

« An Aotrou Marsel Guieyesse, pennrener, an Dll Le Conte, an Aotronez Le Cron ha Toublanc, sekretourien, hag an Ao. Padellec, teñzorer, a chom izili ar burev. Evit pep tra skrivañ da M. Guieysse, 19, bd de Port-Royal, Paris. »

◆ **EMBANNADURIOU « AL LIAMM ».** — Eus derou ar bloaz betek miz Mezheven, hon eus embannet evit 588.147 lur a levrioù hep kontañ ar gelaouenn.

Setu bremañ an dispignoù hor bo adalek bremañ betek Pask :

Deiziadur 1958	30.000 lur
Grammaire Bretonne (trede mouladur)	260.000 lur
Geriadur Istorel	300.000 lur
Ur romant (skeudennet)	205.000 lur

Ar pezh a ra war un dro 796.000 lur. Al levr diwezhañ ne gousto nemet 205.000 o vezañ ma vo e-barzh evit 100.000 lur bennak a glichedoù evit netra. An holl oberennoù-mañ a vo embannet a-raok Pask.

◆ **UR SKOL VREZHONEK.** — Digoret eo bet e Ploueg ar Mor ur c'hlas divyezhek. Desket e vo d' ar vugale ar pezh a zo ret evit tremen an arnodennoù ofisiel da vont er 6vet klas, er 5vet michourel, da dremen ar sertifikad ha da c'hounid ar yalc'hadoù. Pañsionidi a vez degemeret. Skrivañ d' an Ao. Kalvez, Skol Sant-Erwan, Plouezec (Côtes-du-Nord).

◆ **LEVRIOU.** — Degouezhet eo ganeomp : « De la Bretagne à la France et à l'Europe » gant Yann Fouere ; ar studiadenn-vro gant an Ao. Auffret, diwar-benn« La Ville es Nonais », ar vourc'h m' emañ eo person ennañ.

Chom a ra da werzhañ « Supplément au Grand Dictionnaire » gant Vallée (500 lur). Gorsedd, 70, avenue du Plessis-Tison ,Nantes.

Ti-Moulerezh «AR SKREV» - Bali ar Marichal de-Lattre-de-Tassigny - AR BAOL
Diskleriet hervez lezenn : 4° trimiziad 1957 - Niverenn er voulerez : 15695
Ar merour : P. AR BIHAN

PAJENN AR RE YAOUANK

Gwengolo - Here 1957 *Niverenn 6*

Kenvroiz ker,

Marteze e soñjit a-wechoù : « Perak labourat kement-se evit ar brezhoneg ? Perak en em skuizhañ evit deskiñ ar yezh-se ? Ne dalv ket ar boan, ar brezhoneg a zo o vervel ha pezh a chom n' eo alies nemet trefoedach. Ar galleg a drec'ho. Bezañ a-du gant ar brezhoneg kozh a zo bezañ warlerc'hiet, bezañ hanter foll, en em zispartiañ diouzh an dud all. Ar galleg a rankan dibab ». Dibab ? Ha neuze ? Piv 'ta en deus roet deoc'h ar gwir da zibab ? Ar brezhoneg eo hor yezh, setu holl. Ho tlead a zo komz ha difenn ho yezh, peogwir eo hoc'h hini.

Ha ma vezit digalonekaet a-wechoù, n' ho pezit ket ar menoz da zilezel pep tra. Soñjit eo Breizh ho proad, ho mamm-vro. Arabat he dilezel ! Soñjit en holl re o deus labouret evit hon broadelezh. Ha daoust hag o deus labouret en aner ? Nann, ha ret eo deomp kenderc'hel war an hevelep hent.

Savet hon eus Kevredigezh ar Vrezhonegerien Yaouank evit unaniñ yaouankiz ar vro, evit aozañ an dazont. Hag ar gevredigezh a gred difenn ur yezh hag ur sevenadur n' eo ket ar c'hiz da zifenn, ar Gevredigezh a gred stourm evit menozioù « warlerc'hiet » hag he deus izili niverus.

Siwazh, alies e seblant trawalc'h evidoc'h kaout ur gartenn ezel hag echu goude. Ret eo soñjal bemdeiz el labour hoc'h eus d' ober evit ar Vro, kement a dud a zo ha ne reont netra ma tleomp ni ober an hanter muioc'h da vihanañ. Arabat chom e-touez an dud digalon ha dizamant.

Penaos lakaat hor yezh da vevañ ? Setu, a gredan, ar pennlezennoù :

1) Deskiñ brezhoneg. Deskiñ un dra bennak bemdeiz ha pa ne vefe nemet ur ger pe ur frazenn.

2) Komz ar yezh gant an holl vrezhonegerien. Gwell eo skrivañ ha komz brezhoneg fall eget brezhoneg ebet.

3) Kelenn ar yezh d' hor c'henvroidi, pe o lakaat da zeskiñ ar yezh, en ur ober war o zro.

4) Ober labourioù liesseurt evit Breizh hag ar brezhoneg : ober kaozeadennoù, skrivañ pennadoù, sevel strolladoù, kelaouennoù pe gevredigezhioù.

5) Skoazellañ an holl dud hag an holl gevredigezhioù a labour evit Breizh.

6) Peurober hon deskadurezh keltiek :

— en ur zeskiñ mat ar brezhoneg lennegel ha poblek ;
— en ur studiañ hon lennegezh kozh ha modern ;
— en ur studiañ ar broioù keltiek all (istor ha lennegezh) ;
— diaes eo, met ret eo da nebeutañ klask ober kement-se.

War sav, Bretoned yaouank, ar Vro a c'hortoz ac'hanomp.

E. EVENNOU.

D' UR BRETON YAOUANK DIWAR-BENN ISTOR BREIZH

Goulenn a rez diganin displegañ perak eo dudius deskiñ Istor Breizh.

Istor Breizh eo va zammig follentez. An holl a anavez ac'hanon evit se.

Perak ez eo ret anaout istor e vammvro ? Kement-se a zo un danvez gouiziek. Pebezh prezegenn a vije tu d'ober, nag a dud vrudet a vije tu da reiñ o anv.

Gwelloc'h e kavan lavarout kement-mañ : « Lavar 'ta, Erwan, daoust hag ez eo da gerent tud lous ? » pe c'hoazh : « Lavar 'ta, Erwan, gwir eo ez out ur bugel kavet ? »

Evit bezañ komprenet e lavaran kement-se.

Kontet ' zo bet dit ur bern istorioù er skol, Karl Veur e varv bleuñvek, Loeiz XIV ar Roue Heol, war e benn ur seurt tog heñvel ouzh hini ar c'hezeg-kirri-kañv, en ur dremen dre Janed Ark ha Sant Loeiz... Marteze ac'h eus ankounac'naet lod anezho, met daoust da se... kelennet eo bet dit. Ha perak ?

Traoù 'zo n' int ket bet kelennet dit avat : n' en doa Karl-Veur barv ebet, graet en doa brezel d' ar Vretoned ha Loeiz XIV en deus krouget miliadoù anezho.

N' eo ket bet lavaret dit kennebeut ez eus bet roueed e Breizh, brezelourion hael, sent, arzourion.

Daoust hag e ouiez n' he deus ket Breizh graet ar brezel Kant Vloaz er C'hrennamzer ? Dre holl en em ganne an dud, nemet Breizh. Pinvidik hag eürus e oa ar Vro. Er 15vet kantved, goude trec'h Darmouth war ar Saozon, edo Breizh ar vro galloudusañ war vor er bed a-bezh.

En o gwalleurioù zoken ez eo bet kalonek hon tadoù. Ar roue Arzhur, « Impalaer ar Vretoned », gant Marc'heion an Daol Grenn a zo bet lazhet, ha gantañ eo marvet Breizh ar Mojennoù. Aet kuit eo Arzhur da Enezenn an Avaloù, hag un deiz e teuio en-dro, gant armeoù marzhus, « evit lakaat er-maez laeron e zouar ».

Eus istor o gwalleurioù o deus graet hon tadoù un danevell-veur varzhus.

Met n' eus ket gwalleurioù hepken en istor hon tadoù. Bez' ez eus eñvor ar saverion galvarioù hag ilizoù-meur. Eñvor Yann IV, lesanvet « An Alarc'h » pe « An Trec'hour », Nemenoe, tad ar vro, a savas kentañ roueelezh istorel Breizh, hag a zistrujas armeoù an impalaer frank Charlez Moal. Ha sant Erwan da baeron, tad ar Vretoned.

Ha soñj er Gelted Gozh, Erwan. Moarvat ac'h eus troet an dramañ eus oberenn Virgilius (Eneid 8) : « Ar Gelted, alaouret eo o blev, alaouret eo o armoù, alaouret eo o dilhad, o saeoù o deus rouedennoù skedus meurbet hag o c'houzoug gwenn-laezh a zo kelc'hiet gant un dro-c'houzoug aour ».

Ar Gelted gozh ma 'z out heñvel oute daoust d' az friig koant, ar vrezelourien a voe ar re gentañ o kaout klezeier houarn ; o beleien, anvet drouized, a oa brasañ gouizieien Europa. Gouzout a rez e voe estlammet Aristoteles ha Valerius Maximus gant ar Gelted ?

Hag ar Vretoned a ziskenn eus ar Gelted, evel Kembreiz, Iwerzhoniz, Skosiz, Manaviz ha Kerneviz.

Biskoazh n' eo bet lavaret kement-se dit er skol, Erwan ? Met klevet ac'h eus komz eus Bécassine hag eus ar Vretoned, ar Chouanted-se, brizhkredennus ha dizesk, hag all... Eveljust n' eo ket gant ar c'helenner na gant ar « pion », met klevet ac'h eus komz anezho.

Ac'hanta, bez ez eo dres evel ma vije lavaret dit ez eo da gerent tud lous. Pa lezer ac'hanout dic'houzvez eus Istor Breizh, ez eo dres evel ma rafed « bugel kollet » ac'hanout.

Istor Breizh a zo da Istor, hini da dud, un istor marzhus eo. Keit ha n' anavezi ket anezhi e vanko un dra bennak dit.

G. TOUBLANC.
(troet e brezhoneg.)

BUHEZ AR GEVREDIGEZH

Buhez morgousket ! Ret eo d' an holl izili labourat evit ar Gevredigezh, klask ha kavout izili all, deskiñ dezho ar yezh, an istor, ar pezh a ouzoc'h ha kas keloù deomp.

Evit ledanaat ar renerezh hon eus savet ur poellgor (kuzul-ren). N' ouzomp ket c'hoazh roll an holl izili a vo ennañ.

M' hoc'h eus menozioù skrivit dimp, plijadur a reot dimp. Em a-raok trugarez.

DALC'HOMP, KANNAD AR YAOUANKIZ EMBANNET GANT ROPARZ HEMON

El lodenn-se eus ar Bed Keltiek e ro Roparz Hemon da c'houzout d' ar re yaouank en deus savet Ur Skol dre Lizher ar C'hazetennerezh. Setu an alioù roet d' ar skolidi :

1) Savit pennadoù berr, 400 ger enno d' ar muiañ.

2) Skrivit pep pennad war ur follenn distag (arabat skrivañ ul lizher hag ur pennad, pe daou bennad war an hevelep follenn).

3) Lezit kalz a lec'h en tu kleiz d' ar bajenn, ha kalz a lec'h ivez etre al linennoù.

4) Mirit atav evidoc'h un eilskrid eus ar pennadoù kaset ganeoc'h.

Kasit ar pennadoù da rener ar skol : Roparz Hemon, 1-a, Leeson Park, Ath Cliath (Eire), o lakaat un timbr 35 lur war ar golo.

Kevredigezh ar Vrezhonegerion Yaouank. Chomlec'h nevez ar renerezh : E. Evennou, 10, rue Perrault, Ltment de la Croix-du-Mont, Entenay-le-Fleury (S.-et-O.).

PAOTR E VARV GLAS
gant Perrault ..... **150 lur**

ROBINSON KRUZO
gant de FOE ..... **180 lur**

AR C'HEMENER BIHAN KALONEK
gant Grimm ..... **180 lur**

VA ZAMMIG BUHEZ
gant Jarl Priel ..... **800 ha 495 lur**

EVIDON VA UNAN
gant Ronan Huon .. **800, 650 ha 460 lur**

VA BUHEZ E RUSIA
gant Jarl Priel .... **1.000, 800 ha 495 lur**

AN TI A DRIZEK SIMINAL
gant Roparz Hemon ..... **495 lur**

GEOTENN AR WERC'HEZ
gant Jakez Riou .... **850, 550 ha 400 lur**

AR C'HAZH gant HEUZIOU LER 190 lur

ISTOR MEUDIG ..... **190 lur**

AR GOANTENN e Koad ar C'housk 190 lur

AMAN HAG AHONT
gant Jarl Priel ... **1.500, 1.200 ha 800 lur**

ISTOR AL LENNEGEZH VREZHONEK
gant Abeozen ...**1.500, 1.200 ha 800 lur**

30 lur mizoù-kas evit ar skouerennoù boutin

AL LIAMM - TIR NA N-OG

Kelc'hgelaouenn daouviziek

Komanant - bloaz :

war baper boutin, 1000 lur

war baper kaer, 1500 lur

Komanant-skoazell: 2000 lur

Rener : Ronan HUON

132, rue de Verdun

BREST

Merour : P. LE BIHAN

6, Domaine des Hocquettes

SURESNES (Seine)

C. C. 5849-06 Paris

E Breizh-Veur kas an arc'hant da :

Miss Lili THOMAS

Ty'r Ysgol

Castellnewydd-Emlyn. Carms

"IMPRIMERIE LA MOUETTE"

BRUDEREZH

Kinnig Labour : Bizskrivañ (lizheroù ha stensiloù) Un nebeut eurvezhioù evit kregiñ. A-hed ar sizhun goude.

◆

Kenskriverien-genwerzh goulennet dre Vreizh a bezh hag en holl drevadennoù evit studiañ hag urzhiañ marc'hadoù ar gevredigezh.

◆

Skrivañ da : "KENWERZH-BREIZH ha DIAVAEZ — D. B."
23 straed Etienne Marcel - Paris

Embannet e ti « LA BRETAGNE REELLE »

SKRIDOU GANT
4 DEN BRUDET EUS EMSAV
MARCHAL — MORDREL
TALDIR — LAINE

MORVAN MARCHAL : *LE MOUVEMENT BRETON*
J. LA BÉNELAIS : *GALERIE BRETONNE*
NEVEN HÉNAFF : *QUELQUES POINTS D'HISTOIRE*
F. TALDIR - JAFFRENNOU : *LETTRES INEDITES*

« La Bretagne Réelle », B. P. 128 - Rennes

Nevez embannet

LA QUERELLE DE L'ORTHOGRAPHE

gant **René TUGDUAL**

Pep tra a ranker gouzout hag ar wirionez war al labour evit ober eus ar brezhoneg un eilyezh c'hallekaet. Ur brouenn eus pal an doare-skrivañ nevez ha n'eo ket yezhoniel hogen politikel

franco : 250 lur
« La Bretagne Réelle », B. P. 128 - Rennes
C.C.P. 754-82 Rennes